TRAŽI SE

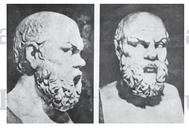

Pogledaj Bože da mogu da ti se jadam
Moja kuća stoji na dve grede
Pogledaj Bože da mogu da ti se jadam
Moja deca hodaju bosa, gladna
Pogledaj Bože da mogu da ti se jadam
Sa praznim torbama vraćamo se kući
Pogledaj Bože da mogu da ti se jadam
Cigani gladni čergare po svetu
Pogledaj Bože da mogu da ti se jadam
Joj, ali Bog neće da nas gleda
Joj, ali Bog neće da nas gleda
Joj, ali Bog neće da nas gleda
Joj, ali Bog neće da nas gleda

muzika Vojislav Voki Kostić, tekst: narodni
Molitva tvrdoglavom bogu, Ciganske balade
(audio 1968.)

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

316.334.56(082)
316.7(082)
141.7:172(082)
72.01:1(082)

O zajednici / [priredili Predrag Krstić ... [et al.]] ; [fotografije Petar Karanović, Aleksandra Đorđević]. - Beograd : Univerzitet u Beogradu, 2024 (Beograd : Alta Nova). - 166 str. : ilustr. ; 24 cm. - (Edicija Mislilište)

Tiraž 100. - Str. 2: Otvaranje Mislilišta / Vladan Đokić. - Str. 7-12: Kako misliti zajednicu / Milan Urošević, Srđan Prodanović, Milica Milojević, Predrag Krstić

ISBN 978-86-7522-072-5

a) Заједница -- Интердисциплинарни приступ -- Зборници

COBISS.SR-ID 152851721

Kako misliti zajednicu

Autohtona akademska inicijativa koju smo nazvali „Mislilište" 2024. godine ušla je u svoju drugu godinu i, usuđujemo se da kažemo, instalirala u jedan novi prostor Univerziteta u Beogradu: prostor zajedničkog promišljanja i kritičkog sučeljavanja stavova o ključnim izazovima sa kojima se, kao društvo, suočavamo. U senci tragičnih događaja iz 2023. godine, na jesen iste godine inicijativa je i započela svoj život tematizujući problemske dimenzije obrazovanja. Senka je i dalje prisutna pa smo se, kao neku vrstu logičnog nastavka, ovog puta odlučili da propitamo jedan, u izvesnom smislu opštiji i apstraktniji koncept i fenomen – „zajednicu". Jer, osim upitnosti delotvornosti i organizacije obrazovnih institucija, slučajevi „Ribnikar" i „Dubona i Malo Orašje" u javnosti su ponovo pokrenuli sada već uobičajena pitanja o rastućem „individualizmu", raspadu tradicionalnih društvenih i otuđenosti državnih institucija, kao i o nestanku (svake) hijerarhije i standarda u socijalnom saobraćaju.

Ta pitanja ne predstavljaju domaći specijalitet – samo su se možda pojavila ili eksplodirala izraženije nego drugde. I u drugim državama Evrope i, uopšte, Zapada nisu retki izrazi zabrinutosti zbog „polarizacije" savremenih društava i „atomizacije" njihovih pripadnika, ponekad začinjene katastrofičkim prognozama. Ali ukoliko i postoji saglasnost oko takve dijagnoze Zeitgeista, ona po pravilu izostaje kada je reč o tome kako bi se u savremenom kontekstu ta nepoželjna kretanja mogla ublažiti, neutralisati ili prevazići. Naum drugog po redu Mislilišta bio je da zađe iza ovakvih, često moralizatorskih, uvida i da kroz produktivnu razmenu mišljenja potraži odgovore koji bi artikulisali, pre svega, zamisao uzornog modela društvenosti, a potom i šta je i kakav je onaj oblik društvenosti koji bi u našim okolnostima prebivao s onu stranu sebičnog individualizma i bezočnog kolektivizma. Drugim rečima i manje apstraktno: da li se i na koji način različiti izlivi nasilja i brojnih drugih nepoželjnih društvenih pojava mogu pripisati nestanku „zajedništva"? Ili: kako zamišljamo to blagotvorno zajedništvo? S tim u vezi, naposletku ali ne najmanje važno: da li uopšte imamo adekvatne i valjano promišljene odrednice i granice onoga što smatramo presudnim za pojam zajednice, kao i za korelativni pojam pojedinca?

Mislilište, 8. maj 2024. [foto: P. K.]

Mislilište, 22. maj 2024. [foto: P. K.]

Neće se zameriti ukoliko istaknemo još nekoliko napomena u vezi sa mikroekologijom koju smo stvorili prvim oktobarskim ciklusom Mislilišta, a odnegovali pripremajući i ovo majsko Mislilište. Prota (škart) je perom, svojeručno ispisao logo Mislilišta: O zajednici kao lični, prijateljski gest kreativnog podstreka ideji Mislilišta. Ne samo kao kreatori ambijenta, već kao stalni sagovornici i saučesnici u osvajanju prostora Mislilišta, i ovog puta su sa nama bili Aleksandra Đorđević, Mladen Pešić i Aleksandra Bašić. U dvorištu Kapetan Mišinog zdanja, u zemlju oko lipa i ovog puta su privremeno posađene zastave, da se različite i diskretno osvetljene slobodno vijore i dozivaju. To su iste one zastave koje su povodom prvog ciklusa Mislilišta sa Draganom Protićem (škart) i Brankom Pavićem kreirali slikar Sava Knežević i arhitekte Ana Zorić, Aleksandra Milovanović, Aleksandra Đorđević, Mladen Pešić i Aleksandra Bašić, kao i studenti arhitekture Nina Obradović, Vera Petronijević, Boško Zdravković, Katarina Gavrilović i, sad već diplomirane arhitekte, Damjan Trifunović, Anja Nedeljković i Vuk Spalević. Živahnu i živopisnu atmosferu Mislilišta fotografskim okom posvedočio je i „uhvatio" studenta arhitekture Petar Karanović. Bili smo bezbrižni i u pogledu funkcionisanja zahtevne tehničke podrške: da je sasvim dovoljna, pouzdana i pravovremena jamčio je i opravdao poverenje Miodrag Bata Pjevalica. Bata je dirigovao timskim radom na pripremanju i raspremanju „scene": osvetlio je i „podijum" i zastave i lipe i ozvučio i tonski snimio čitav događaj. Spremno je reagovao i poslednje sede kada smo, zbog vremenskih neprilika, pretečih kišnih oblaka, proširili Mislilište i na hol Kapetan Mišinog zadanja.

U Mislilištu je važan i ton, kako ton rasprave tako i ton posle – onaj koji žamor neformalnih razgovora u pauzi između sesija povezuje u jedan akord, akord koji na kraju dana ostaje u glavama učesnika događaja, dok se razilazimo i rasklanjamo sve što je činilo dvorište Mislilištem. Umesto rečitativa koji su najavljivali sesije u Mislilištu: o obrazovanju, ovog puta smo se odlučili da za muzičku potporu Mislilištu: o zajednici slobodno uzmemo začine iz muzičke kuhinje Vojislava Vokija Kostića. Izabrali smo dve balade koje su napisane i komponovane 1968. godine: „Idu dani", balada za TV komediju Prijateljstvo, zanat najstariji i „Molitva tvrdoglavom bogu", jedna od ukupno šesnaest balada koje Voki Kostić napisao za TV emisiju Ciganske balade koja je iste godine snimljena u podrumu Ateljea 212. Sigurni da je u duhu Mislilišta, ali zabrinuti da će ovako karakterna potka temi zajednice ostati u pozadini neprimetna, nerazgovetna i da će nam tako svima promaći misao koju bi samo Voki Kostić umeo da iznese na „scenu" Mislilišta, rizikovali smo pod izgovorom da i ne želimo da do kraja režiramo ovaj događaj. Rešili smo da se u pauzi između dve sesije u dvorištu Kapetan Mišinog zdanja čuje balada „Idu dani", naime njena verzija u izvođenju Beogradske filharmonije, a da se na kraju svakog od tri dana Mislilišta: o zajednici razidemo uz „Molitvu tvrdoglavom bogu". Tako smo deleći utisak, ako ne i brigu, da nam kuća stoji na dve grede, podvukli svaku sredu misleći zajednicu, naročito našu, akademsku.

I tako, verujemo da se Mislilište: O Zajednici nije obrukalo ni u svom drugom uprizorenju. Rekli bismo, štaviše, da je unapredilo o svoj „vizuelni identitet" i svoj „format", ne ispuštajući ni na trenutak izvornu ideju. I ovog puta su moderatori, uvodničari i, u nedostatku bolje reči: „publika", publika kao ona javnost koja nikada u Mislilištu nije puki posmatrač, svi oni ili svi mi, ako nije neskromno reći, uspeli smo da strasnim i istrajnim misaonim naporima, u odgovarajućem okruženju, mapiramo osnovne teorijske kontroverze, ali i preko toga: naznačimo ključne praktične posledice koje se odnose na razumevanje zajednice – pa i ponudimo pokoju preporuku. U skladu sa pluralističkim duhom Mislilišta, ni pri mišljenju zajednice nije bilo jednoglasja. Naprotiv, i tamo gde se pojavljivala saglasnost ili najavljivala unisonost, hitro se tražila nijansa više u promišljanju teme. Naravno, poslednji (i najvažniji) sudija događaja ostaje njen angažovani svedok: ona zajednica koja procenjuje lojalnost zamisli. U slučaju Mislilišta ona je nastajala i ona nastaje tokom već dvogodišnjeg trajanja jednog prostora nesmirene kritike – prostora koje Mislilište teži da bude i obećava da će biti i u godinama koje dolaze.

Mislilište, 8. maj 2024. [foto: P. K.]

Koncept zajednice ima dugu istoriju promišljanja i sagledavan je iz brojnih, kako teorijskih tako i, sa njima uvek tesno povezanih, ideoloških stanovišta. Tu raznovrsnost, po mogućstvu čitav spektar vizija zajedništva, valjalo je prikazati i na delu, a istovremeno omogućiti dinamičan i plodan dijalog između njih. Imali smo sreću da su pripadnici Univerziteta u Beogradu, različitih disciplina i orijentacija, bili voljni da nam se pridruže u poduhvatu mišljenja zajednice, da smo i sami tako formirali jednu misaonu zajednicu, zajednicu, takoreći, koja propitujući zajednicu propituje i samu sebe. Štaviše, istinski izazov je predstavljalo odlučivanje za neke među mnogim sagovornicima koji bi podjednako kompetentno uveli u temu. Uvek smo naime insistirali da su svi učesnici prepravni MISlilišta ravnopravni, da su oni koji prvi govore zaista tek prvi među jednakima, a da je takozvana publika takođe deo zajednice, i to većinski, u izvesnom smislu i (naj) značajniji. Kriterijum ili alibi za to što su neki od zainteresovanih i voljnih da prozbore o zajednici morali nastupati tek iz gledališta pronašli smo u neophodnosti postavljanja na improvizovani centralni podijum uvodničara koji bi bili formacijski i prema posebnim kvalifikacijama raspoređeni u odgovarajuće (pod)tematske segmente, unutar kojih bi sučeljavali svoja disciplinarna i idejna opredeljenja.

A sami smo se, dakle, opredelili da sledimo tradicionalnu mudrost – „ono što je dobro ne treba menjati" – i zadržali smo organizacioni princip koji je strukturisao prvo Mislilište: podelili smo debate u šest sesija od po sat i po vremena; rasporedili ih tako da se po dve sesije održavaju u istom danu; te dane raspostrli na po jedan svake uzastopne nedelje u maju mesecu. Ali bilo je i blagih modifikacija. I ovoga puta je svaka sesija podrazumevala moderatora i tri uvodna diskutanta, ali potonjima sada nije data tolika sloboda da u petnaest minuta samostalno artikulišu svoj odgovor na (pod)tematski problem, već je svaki bio suočen sa tri unapred pripremljena i iskomunicirana precizna pitanja na koja je valjalo da odgovori u pet minuta. Prema očekivanju, to je zaista doprinelo živosti diskusije. Ali, nikad dovoljno naglasiti, za „publiku", koja je od početka bila zamišljena kao ravnopravan učesnik Mislilišta, bio je rezervisan središnji deo svake sesije, u kojem bi se raspravljalo prema njenoj inspirisanosti ili s obzirom na aspekte koje bi ona incirala i vodila. Naravno, to je uvek najrizičniji deo svakog tribinskog programa – moglo bi se naići na zid indiferentnog ćutanja – ali smo, pomalo laskajući sebi, sklonji da pomislimo kako smo ne samo i ovoga puta imali sreće, nego i odnegovali i vaspitali odgovornu i radoznalu, nije naodmet reći: dobrovoljnu publiku, koja je zaista reagovala i „agovala" skupa i ravnopravno sa svima nama koji smo je okupili – koji smo nas okupili.

Pomenutih šest sesija je hronološki organizovano tako da se tematske celine progresivno kreću od višeg nivoa opštosti ka sve specifičnijim problemima. Na taj način su „krupna" konceptualna pitanja orijentisala raspravu o zajednici – diskutanti su ponudili navigaciju u složenim meandrima diskursa i disputa oko zajednice – i istovremeno uvela u pitanja vezana za manje opšte, konkretne oblike zajedništva. Taj model klasičnog filozofskog sistema, u kojem se prvo „rešavaju" ontološka i epistemološka pitanja, a potom se odatle „spuštanjem" izvode zaključci u pogledu praktičnih problema, uz sve manjkavosti i ograničenja, nije se u ovom kontekstu pokazao rđavim. Jer, nije bilo strogih granica, već samo podsticajnih odednica: i najapstraktnije ideje, pritom umnogome među sobom različite, diskutanti su ilustrovali konkretnim primerima, kao što su se i raspravljajući najkonkretnije probleme pozivali na različite apstraktne teorije koje ih potkrepljuju.

Prva sesija Mislilišta posvećenog zajednici naslovljena je: „Šta (ni)je zajednica?", a preliminarna pitanja koja su unutar nje zahtevala odgovor glasila su: „Zašto uopšte zajednica?", „Je li zajedništvo ljudi potreba ili izbor?", „Da li pripadnici zajednice treba da se prilagode njoj ili ona njima?" Ideja je bila da se kroz razgovor sa uvodničarima i publikom dovede u pitanje i raspravi značaj zajednice kao oblika društvenosti za život pojedinca, kao i da se odredi ovaj ili onaj oblik takve društvenosti s obzirom na razumevanje društva. Stoga je uvodna sesija, očekivano, naglasak stavila na status zajednice i zajedništva, kao i neophodnost promišljanja onih poželjnih i nepoželjnih društvenih odnosa koje ona podrazumeva, provocira ili nameće.

Druga podtema i naslov druge sesije, koji smo zamislili da se naslanja na prvu, formulisali smo ponešto letristički: „(Ob)Lik zajednice", u nameri da iskušamo različite vizije zajednice koje je tradicija njenog mišljenja ostavila savremenosti. Pitanja na koja je u tom sklopu valjalo odgovoriti bila su sledeća: „Zajednica čega, čija zajednica?", „Kakvo zajedništvo, kakvih zajednica?" i „Stupa li se u zajednicu dobrovoljno, nužno ili smo oduvek već u njoj?" Ta pitanja sugerisala su ili krijumčarila očekivanje ili nadu da će se ukazati na interne mehanizme funkcionisanja zajednice kao oblika društvenosti. Drugim rečima i preciznije, ova sesija bila je posvećena procesima kroz koje se pojedinac uključuje u zajednicu – ne bi li se podstakla rasprava o, unekoliko patetično kazano: „smislu" i/ili prioritetu činilaca ili konstrukata koji je konstituišu.

Mislilište 16. maj 2024. [foto: P. K.]

Naslov treće sesije je već na prvi pogled zvučao šaljivo: „Od bračne zajednice preko zajednice predaka od Ujedinjene federacije planeta". Na drugi pogled, pitanja koja su tematizovana u njoj – „Vrste odnosa – vrste zajedništva", Je li zajednica (isto što i) grupa, udruženje, asocijacija, klub...?", „Lokalna/mesna, državna i – svi će ljudi braća biti?" – slikovito su ukazivala na ozbiljnost problema i pozivala na odgovornost one koji su raspravljali o njima. Zaista, koje su specifičnosti zajednice u odnosu na druge oblike društvenosti? U kom se odnosu zajednica nalazi, logički i istorijski, prema ostalim formama ljudsko udruživanja? Ili je ona zbirno ime za sve njih? Ukratko i malo učenije artikulisano: koja je differentia specifica (pojma) zajednice; kako je klasifikovati imajući u vidu brojne druge, manje ili više srodne, forme ljudskog grupisanja; najzad, kako se, ako se, interni mehanizmi zajednica razlikuju od mehanizama dobrovoljnih asocijacija, prinudnih institucija ili širih društvenih struktura poput države.

Sledeća sesija je trebalo da poentira načelnu priču o zajednici, pre nego što se pređe na konkretne oblike zajedništva. Njen naslov – „(Re)Vizije društvenosti" – uveo je u igru i pojam „društvenosti" koji je dotad, s pravom se pretpostavilo, manje ili više zamenično korišćen kada se propitivala motivacija stupanja u zajednicu. U svakom slučaju, na dnevnom redu su bile normativne teme poželjnog, dobrog i lošeg, nepoželjnog načina udruživanja, te (ne)mogućnost konkluzivnog procenjivanja različitih oblika zajedništva u svetlu njegovih raznorodnih sagledavanja. Nisu izostale, naravno, ni posebne artikulacije obavezujućih pitanja koje bi pomogle profilisanju potencijalnih normi: „Udruživanje: slobodna volja, nevolja li nužnost", „Postoji li 'dobro', 'zdravo', 'slobodno'...društvo?", „Društvenu zajednicu određuje naslede i/ili perspektiva?" I rekło bi se da smo dobili ono što smo tražili: suočene različite perspektive kada je reč o poželjnim i nepoželjnim oblicima ljudskog udruživanja, pritom još i „obogaćene" detekcijom i kristalizacijom razumevanja zajednice i kao uzroka i kao rešenja nekih od problema sa kojima se ljudsko udruživanje danas i ovde suočava.

Poslednjeg dana majskog Mislilišta 2024. godine, poslednje dve sesije, pomenuli smo, posvetili smo konkretnim i/ali ne slučajno izabranim oblicima zajedništva. Želeli smo da vidimo kako se neka pitanja pokrenuta u prethodnim sesijama mogu prelomiti kroz probleme koji se vezuju za određene nesumnjivo postojeće i već priznate, a opet različito (pod)razumevane, oblike zajednica. Peta sesija – „Prostori zajedništva" – tako se pitala za odnose zajednice i prostora u kojima one obitavaju. Taj odnos je, smatrali smo, u bitnom smislu konstitutivan: od samih početaka ljudske istorije zajednice egzistiraju tek u određenom prostoru, kroz njega, bilo da je reč o pećini i logorskoj vatri u „primitivnim" zajednicama, komšiluku u savremenim metropolama ili najsvežijem virtuelnom prostoru digitalnih zajednica. Pitali smo se kako se živi u tim prostorima, šta im je zajedničko a kakve su im posebnosti koje ih obeležavaju? Sve one okupljaju svoje „članove", ali šta je to što ih okuplja i na koji način i po kom protokolu? Razume se, pri formulisanju pitanja za diskutante bili smo (naizgled) manje zahtevni i usredsredili smo se na problemske krugove vezane za odnose, doduše široko shvaćenog, stanovanja i zajedništva: „Živeti sa ili živeti pored?", „Stambena zajednica ili kultura stanovanja?", „Granice nastanjivanja ili susedovanja?" Nismo pogrešili. Živa rasprava bila je protkana obiljem instruktivnih „komunalnih" primera, a sagovornici se nisu libili da zagovaraju i određene rešenja za prepoznatljive probleme, koje su brižljivo i slikovito izložili.

U završnoj sesiji , kako doliči, analitičko oko Mislilišta, njegovih uvodničara i publike, okrenulo se sebi samom. Došao je red i na tematizaciju one zajednice koja je priredila i izvela raspravu o zajedništvu. I ona s drugim zajednicama deli probleme (ne)mogućnosti izgradnje uzornih unutrašnjih mehanizama koji bi je strukturirali na poželjan način, ali baštini i probleme one posebne prirode odnosa koji (bi trebalo da) vladaju u njoj s obzirom na „misiju" koja je dopala ili koju je sebi zadala. Reč je, izlišno je verovatno i pominjati, o akademskoj zajednici, sa njenim ne uvek razgovetnim karakteristikama i normama, a posebno o takozvanim akademskim slobodama, koje već najmanje dva i po veka ona proglašava svojom zavetnom lozinkom i kojoj na ovaj ili onaj način (p)ostaje (ne)verna pred hroničnim pretnjama koje je i više nego ranije ugrožavaju. Pitanja koja su pozivala „akademske građane" na razgovor o njima samima glasila su: „Čemu i kako su odani pripadnici akademske zajednice?", „Kako organizovati (intelektualnu) slobodu?", „Neprijatelji nego i odnegovani..." A odgovori... Odgovori, opet kako doliči, niukoliko nisu bili jednoznačni i, odgovorni jedino doslednoj autorefleksiji, ukazivali su na složenost pozicija i relacija u kojima opstojava sve krhkija, i sve manje jedinstvena, akademska zajednica.

Milan Urošević
Srđan Prodanović
Milica Milojević
Predrag Krstić

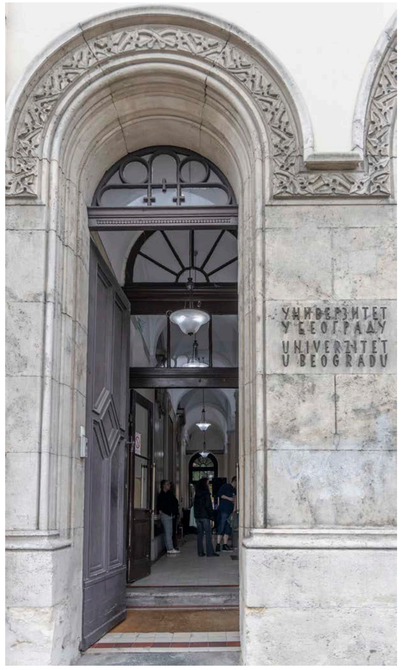

Mislilište, 22. maj 2024. [foto: P. K.]

naslov
O zajednici (edicija Mislilište)
priredili
Predrag Krstić, Milan Urošević, Srđan Prodanović i Milica Milojević
izdavač
Univerzitet u Beogradu
za izdavača
Vladan Đokić, rektor

transkript i lektura
Olgica Rajić
dizajn
Milica Milojević
štampa Alta Nova d.o.o.
mesto Beograd
godina 2024.
tiraž 100
ISBN-978-86-7522-072-5

MISLILIŠTE O ZAJEDNICI [8.,15. i 22. maj 2024.]
organizator
UNIVERZITET U BEOGRADU
inicijatorka
Milica Milojević
[Arhitektonski fakultet]
selektori programa
Milan Urošević i Srđan Prodanović
[Institut za filozofiju i društvenu teoriju]
urednik programa
Predrag Krstić
[Institut za filozofiju i društvenu teoriju]
grafička podrška
Dragan Protić [Škart] i Branko Pavić [Arhitektonski fakultet]
fotografije
Petar Karanović [student, Arhitektonski fakultet]
Aleksandra Đorđević [Arhitektonski fakultet]

UNIVERZITET U BEOGRADU

Vladan Đokić [foto: P. K.]

OTVARANJE Mislilišta

Vladan Đokić, rektor Univerziteta u Beogradu

Dobar dan svima. Čast mi je što mogu ponovo da vas pozdravim na početku, sada drugog ciklusa, već tradicionalnog Mislilišta. Hteo bi da podsetim one koji su već bili i upoznam one koji ne znaju i koji su prvi put ovde, šta je zapravo Mislilište. Mislilište je jedna otvorena javna rasprava o važnim društvenim temama, otvorena ne samo za članove akademske zajednice, prvenstveno za njih, ali i za ostalu publiku koja želi da se priključi i da učestvuje. Inicijatori ovih razgovora – i to je veoma važno – su grupe, pojedinci, nastavnici, saradnici, istraživači sa naših instituta i fakulteta našeg univerziteta. Dakle, inicijativa nije potekla od neke katedre, nastavno-naučnog veća fakulteta, uprave Univerziteta, već od grupe pojedinaca koji su bili revoltirani, nezadovoljni time kako je naša akademska zajednica reagovala na tragične događaje koji su se odigrali pre godinu dana. I kao rezultat toga, prva tema prošlogodišnjeg Mislilišta koje je održano u oktobru bila je – obrazovanje. Kakvo nam obrazovanje treba, kakva je uloga univerziteta u sistemu obrazovanja, šta je to čime mi možemo da doprinesemo da obrazovanje bude bolje. Završio se taj prvi ciklus, organizatori su obećali da ćemo nastaviti na proleće i, evo, sada nastavljamo sa drugom temom, za koji ste čuli da je vezena za zajednicu, za određenu vrstu razmišljanja o solidarnosti, o empatiji, o toleranciji, o zajedništvu, o tome koliko jedni druge razumemo, koliko jedni druge pomažemo i šta u tom pogledu možemo da učinimo. To će biti tema ove tri srede, zapravo druga tema Mislišta.

Hteo bih da se osvrnem još jednom na prvi ciklus. Na kraju tog prvog ciklusa obećali smo da ćemo napraviti neku formu publikacije. I evo ona je sada tu, pred nama. Kao što vidite, to nije knjiga, sveska, plakat, nije ni pamflet, ali je sve to pomalo. Jedna vrsta zabeleške onoga što se dešavalo u te tri nedelje. To je sedam delova, odnosno sedam strana ili sedam plakata, koji objašnjavaju početnu zamisao. Prvi plakat predstavlja temu obrazovanja, a narednih šest plakata zapravo su celoviti prikazi svake od šest sesija koje su se održale. Na njima nisu prikazani samo tekstovi, odnosno izlaganja uvodničara, već i komentari publike, odgovori, diskusije i sve ono što se na sesijama dešavalo. Tako da je ovo jedan potpuni sažeti prikaz šest prošlogodišnjih sesija.

Nadam se da ćemo nastaviti u tom duhu i u ovom periodu. Želeo bih da zahvalim, pre svega, inicijatorima, selektorima, moderatorima, uvodničarima, publici i svima onima koji su učestvovali do sada i koji će danas i u narednom periodu učestvovati u Mislilištu.

Nadam se da će ovo Mislište zaživeti i postati tradicionalna manifestacija našeg univerziteta. Hvala i želim vam uspešan rad.

Beograd, 8. maj 2024.

8. maj

sesija 1 [17:00 – 18:30]

ŠTA (NI)JE ZAJEDNICA?

Zašto uopšte zajednica a ne...?

Je li zajedništvo ljudi potreba ili izbor?

Da li pripadnici zajednice treba da se prilagode njoj ili ona njima?

r a s p r a v a

moderator: **George Hristov**
[filozof, Institut za filozofiju i društvenu teoriju]

uvodničari:
Ivana Spasić
[sociološkinja, Filozofski fakultet]
Željko Radinković
[filozof, Institut za filozofiju i društvenu teoriju]
Milan Urošević
[sociolog, Institut za filozofiju i društvenu teoriju]

d i s k u s i j a

sesija 2 [19:00 – 20:30]

(OB)LIK ZAJEDNICE

Zajednica čega, čija zajednica?

Kakvo zajedništvo, kakvih zajednica?

Stupa li se u zajednicu dobrovoljno, nužno ili smo oduvek već u njoj?

r a s p r a v a

moderator: **Igor Cvejić**
[filozof, Institut za filozofiju i društvenu teoriju]

uvodničari:
Stefan Janković
[sociolog, Filozofski fakultet]
Nenad Cekić
[filozof, Filozofski fakultet]
Andrea Perunović
[filozof, Institut za filozofiju i društvenu teoriju]

d i s k u s i j a

15. maj

sesija 3 [17:00 – 18:30]

OD BRAČNE ZAJEDNICE, PREKO ZAJEDNICE PREDAKA, DO UJEDINJENE FEDERACIJE PLANETA

Vrste odnosa - vrste zajedništva?

Je li zajednica (isto što i) grupa, udruženje, asocijacija, klub...?

Lokalna/mesna, državna i – svi će ljudi braća biti?

r a s p r a v a

moderator: **Milan Urošević**
[sociolog, Institut za filozofiju i društvenu teoriju]

uvodničari:
Adriana Zaharijević
[filozofkinja, Institut za filozofiju i društvenu teoriju]
Nada Sekulić
[antropološkinja, Filozofski fakultet]
Michal Sladeček
[filozof, Institut za filozofiju i društvenu teoriju]

d i s k u s i j a

sesija 4 [19:00 – 20:30]

(RE)VIZIJE DRUŠTVENOSTI

Udruživanje: slobodna volja, nevolja ili nužnost?

Postoji li „dobro", „zdravo", „slobodno" ... društvo?

Društvenu zajednicu određuje naslede i/ili perspektiva?

r a s p r a v a

moderator: **Srđan Prodanović**
[sociolog, Institut za filozofiju i društvenu teoriju]

uvodničari:
Marjan Ivković
[sociolog, Institut za filozofiju i društvenu teoriju]
Branko Romčević
[filozof, Fakultet bezbednosti]
Ivan Mladenović
[filozof, Filozofski fakultet]

d i s k u s i j a

22. maj

sesija 5 [17:00 – 18:30]

PROSTORI ZAJEDNIŠTVA

Živeti sa ili živeti pored?

Stambena zajednica ili kultura stanovanja?

Granice nastanjivanja i susedovanja?

r a s p r a v a

moderatorka: **Milica Milojević**
[arhitekta, Arhitektonski fakultet]

uvodničari:
Sanja Iguman Glušac
[kulturološkinja Institut za filozofiju i društvenu teoriju]
Jelena Lončar
[politikološkinja, Fakultet političkih nauka]
Dragana Ćorović
[arhitekta, Šumarski fakultet]

d i s k u s i j a

MISLITE o zajednici

Mislilište 8. maj 2024. [foto: P. K.]

8. maj

sesija 2 [19:00 – 20:30]

(OB)LIK ZAJEDNICE

Zajednica čega, čija zajednica?

Kakvo zajedništvo, kakvih zajednica?

Stupa li se u zajednicu dobrovoljno, nužno ili smo oduvek već u njoj?

r a s p r a v a

moderator: **Igor Cvejić**
[filozof, Institut za filozofiju i društvenu teoriju]

uvodničari:
Stefan Janković
[sociolog, Filozofski fakultet]
Nenad Cekić
[filozof, Filozofski fakultet]
Andrea Perunović
[filozof, Institut za filozofiju i društvenu teoriju]

d i s k u s i j a

22. maj

sesija 6 [19:00 – 20:30]

AKADEMSKA ZAJEDNICA

Čemu su i kako odani pripadnici akademske zajednice?

Kako organizovati (intelektualnu) slobodu?

Neprijatelji akademije su...?

r a s p r a v a

moderator: **Predrag Krstić**
[filozof, Institut za filozofiju i društvenu teoriju]

uvodničari:
Dalibor Petrović
[sociolog, Saobraćajni fakultet]
Staša Babić
[arheolog, Filozofski fakultet]
Biljana Bodroški-Spariozu
[pedagoškinja, Filozofski fakultet]

d i s k u s i j a

Milica Milojević i Predrag Krstić [foto: A. Đ.]

Mislilište nije projekt

Mislilište je inicijativa, Mislilište nije projekt. U izobilju istraživačkih projekata koji nama, takozvanim univerzitetskim radnicima – naučnicima, istraživačima i fakultetskim profesorima – osiguravaju produkciju neophodnih naučnih rezultata, čija se upotrebna vrednost najčešće ogleda samo u verifikaciji akademskih zvanja i pospešivanju vidljivosti univerziteta kojima pripadamo na tržištu znanja, mi, delovi tog pogona koji smo osmislili Mislilište, smatramo da mu nedostaju inicijative. Inicijative su neophodne da istinski stave na kušnju značaj preduzeća i odgovornost univerziteta. Njegova sve dominantnija usmerenost na projekte udaljava ga od plemenite uloge kakvu je, ovako ili onako, zamišljeno da ima i približava ga merkantilnoj ili uslužnoj korporaciji. Inicijativa, naprotiv, moralno obavezuje članove akademske zajednice da aktivno preispituju sve, pa i postojeće obrasce, navike i standarde vlastite delatnosti, te da u najrazličitijim domenima i formatima tragaju za alternativom. Mislilište je u svojoj nameri takva inicijativa i nije projekt.

Želeli smo i želimo da podsetimo na zanemarene akademske svrhe i aktivnosti. Inicijativa nam se ukazala kao najprikladniji način, a Mislilište kao ime koje bi je ponajbolje odredilo. Inicijativom Mislilišta započeli smo nešto što ima cilj koji nije došao odozgo, a ni sa strane. Mislilište nije finansirano, podržano je. Održivo je ukoliko je samoodrživo. Samostalno je i ne pravda se ni pred kim, do pred samim učesnicima Mislilišta i onome što u njemu misle. Poteklo je od nečega što bismo pre mogli da nazovemo nezadovoljstvom, suprotstavljanjem dominantnim strukturama i oblicima akademskog neangažovanja u javnom diskursu i nemišljenja o diskursu uopšte.

Osnovni princip koji nas okuplja je dobra volja, ali i obaveza da se preispituju teme koje su od opšteg interesa, bez obzira na kvotu pažnje koju ekonomija medija udeljuje. Okuplja nas uverenje i uzajamno poverenje da imamo šta jedni od drugih da čujemo. Izbegli smo one ustaljene principe delegiranja i uslovljavanja, a opet smo stvorili jednu mikroekologiju koja reafirmiše razgovor i koju vredi negovati uprkos opštoj klimi; jednu kulturu kvalifikovanog dijaloga ili, akademskim novogovorom rečeno, artikulisanu kulturu interdisciplinarnih i multiperspektivnih debata. Preuzimamo odgovornost da inicirano baštinimo, da istrajemo na ovom obliku akademskog zajedništva nastalom iz revolta. I u revoltu.

Milica Milojević
Predrag Krstić

Beograd, 22. maj 2024.

Šta nije zajednica?

sesija 1

ŠTA (NI)JE ZAJEDNICA?

Moderator: George Hristov

Dobar dan, dobro došli svi na drugi ciklus Mislilišta. Ovoga puta govorićemo o zajednici i o pitanjima šta je zajednica ili šta nije zajednica, da li nam zajednica treba ili ne treba, da li je bolje, možda, da svako ide na svoju stranu, bez bilo kakvog zajedništva. Da bismo pokrenuli diskusiju imaćemo tri uvodničara. Sa moje leve strane je Milan Urošević, sociolog sa Instituta za filozofiju i društvenu teoriju, prekoputa mene Ivana Spasić, sociološkinja sa Filozofskog fakulteta i s moje desne strane Željko Radinković, filozof sa Instituta za filozofiju i društvenu teoriju. Za one koji ne znaju, počećemo tako što ću postaviti tri pitanja svakom od uvodničara koji će imati po pet minuta da odgovore na njih i nakon toga ćemo otvoriti prostor za diskusiju.

Prvo pitanje postaviću Milanu Uroševiću. Zašto zajednica, a ne nešto drugo, nešto alternativno, i ako postoji nešto alternativno – šta bi to bilo?

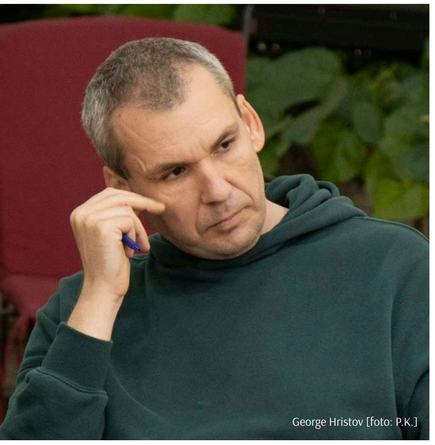

George Hristov [foto: P.K.]

Milan Urošević

Hvala, Đorđe. Imam neslavan zadatak da otvorim ovo Mislilište. Dakle, kao što smo malopre pomenuli, verovatno će doći do nekog poklapanja u našim razmišljanjima, s obzirom na sličnost teorijskih i intelektualnih tradicija iz kojih dolazimo. Dakle, kada govorimo o zajednici, pitanje koje je Đorđe postavio je ključno: zašto baš zajednica a ne nešto drugo, i šta bi to drugo bilo? Obično se govori o tome da se nasuprot zajednici nalazi pojedinac, to je uvreženo mišljenje, ili, ako se pozivamo više na sociološku tradiciju, nasuprot zajednici je – društvo. Društvo koje karakterišu slabiji društveni odnosi koji su manje afektivni, dakle manje lični, i zasnivaju se na donekle slobodnom izboru pojedinaca kako će u njima učestvovati.

Ako govorimo o zajednici, reč je o primarnim, afektivnim povezanostima između pojedinaca. Dakle, ako postavimo pitanje zašto baš zajednica, a ne nešto drugo, očigledno je da su ove opozicije – zajednice i društva, zajednice i pojedinca – na neki način veštačke, dakle analitičke, ne postoji društvo bez zajedništva ni pojedinac bez zajedništva. U zajednici se formiramo i zajednica je ono što dolazi prvo, u smislu da se u zajednici u tim primarnim emocionalnim i ličnim odnosima rađamo, nastajemo u njima. U zajednici se takođe formiramo kao pojedinci koji kasnije mogu da učestvuju u društvu kao formirani pojedinci koji na neki način mogu da reflektuju o svojim izborima i procenjuju način na koji delaju u širim institucijama društva koje se ne zasnivaju na zajedništvu nego na nekim donekle racionalnim mehanizmima regulacije.

George Hristov

Hvala, Milane. Reč ima profesorka Ivana Spasić.

Ivana Spasić

Hvala. Ne samo da se donekle preklapamo, nego smo se ovde poklopili, čini se, što nije slučajno. Ne zato što se, kolega Urošević i ja, bavimo istom disciplinom, nego i ispovedamo umnogome ista teorijska polazišta, što će i onima koji nisu sociolozi i ne zanima ih sociologija, kroz diskusiju i kroz način na koji nas dvoje promišljamo pitanja i pojmove, biti jasno i, nadam se, zanimljivo. Jer, nije naš cilj da vi nas upoznate, nego da zajedno mislimo, to nam je ovde zadatak. Mislila sam da krenem upravo od toga – šta je suprotno zajednici? Iako u prvu mah, automatski, nekako po navici, pomislimo da je u našoj nauci utemeljujuća ta distinkcija između zajednice i društva i da je ona na neki način umnogome i organizovala opredeljenja ko je više za zajednicu ili ko normativno više ceni zajednicu, a ko normativno više ceni društvo i da je vreme, čini mi se, da to, kao što je Milan rekao, sagledamo kao jednu vrstu veštačke ili tehničke pomoći, distinkcije koja nam služi kao heuristika, a ne kao neko istinsko rukovodstvo. Samo bih na ovu karakterizaciju koju je Milan ponudio dodala da je zajednica nešto što se temelji na afektivnim i takozvanim pripisanim vezama među ljudima. Dakle, to je ono što ne biramo, nego u čemu se rađamo i to je takozvani kvazioprirodni identitet koji nosimo, bez obzira na našu želju i izbor. Nediferenciranost zajednice je nešto što teži homogenosti, ili jeste, zamišlja se kao homogeno, kao i primat kolektivnog, posvećenost kolektivnom. Društvo u tom idealnotipskom predstavljanju je način na koji se ljudi povezuju na osnovu podele rada, zato što svako nešto nudi na jednu vrstu tržišta, te se može reći da je tržište figura koja iza toga stoji. Dakle, kao nosioci privatnih interesa ljudi se susreću, i u meri u kojoj je to u interesu svakog od njih pojedinačno, oni ulaze u međusobne odnose. Međutim, i jedno i drugo su tipovi ljuskog povezivanja. Hoću da kažem, vreme je da dekonstruišemo na neki način distinkciju, a i vreme je da se pomalo

izborimo za to ocrnjeno društvo, pogotovo u nekim kulturnim tradicijima poput naše, koje su sklone romantičarskom poimanju ljudskog zajedništva, da pomalo rehabilitujemo društvo koje je takođe način da se ljudi povežu.

George Hristov

Hvala. Željko, izvolite.

Željko Radinković

Meni ostaje nezahvalnan zadatak da završim, odnosno da kažem nešto što već nije rečeno u ova dva uvodna izlaganja. Ja bih sa filozofske tačke gledišta ukazao na nekoliko problema koji se u sociološkim ili socijalno-filozofskim raspravama o ovoj opoziciji zajednice i društva javljaju. To primjećujemo još kod Ferdinanda Tenijesa. I on je svjestan tih problema. Vi ste pomenutu opoziciju nazvali idealnotipskom opozicijom pojmova društva i zajednice, on ih zove normalni pojmovi ili *normale Begriffe*, i uviđa da postoji određena, pa ne bih to nazvao dijalektika, između ta dva aspekta jednog te istog sklopa. Transcendentalno-filozofski pristup kantovske provenijencije, ali i kasniji, hermeneutički, fenomenološki, ukazuju na koji način su ti entiteti, da tako kažem, ti idealni tipovi, u stvari povezani. Koji su to preduslovi neophodni da se to nazove jedinstvenim sklopom u kojem su oni aspekti, odnosno idealni tipovi jedne te iste socijalne sfere. Dakle, moramo da ih oslobodimo neke vrste opredmećenosti, da ih smatramo nekim entitetima kojima se nužno pripisuje određen set predikata koji se onda suprotstavljaju određenom opozicijom. Moramo da ih posmatramo kao određene fenomene koji se javljaju u određenim kontekstima. I taj odnos se uvijek iznova definiše u određenom istorijskom kontekstu i tako dalje, u kojem god kontekstu.

Dakle, da bismo definisali taj odnos zajednice i društva, da on ne bi postao ideološka opozicija, što u suštini jeste, sve ove sadašnje debate o identitetima, o porodici, za i protiv, možemo da definišimo kao nekakvu gigantomahiju, nepomirljivu borbu između dva, filozofskim rečnikom rečeno, ontološka lagera. Dakle, postoji ontološki koncept koji dozvoljava ideološku nadogradnju ili ideološku korumpiranost, da tako kažem. Kako da razgradimo ta strogo ontološka određenja ta dva aspekta? Naravno, moramo da ih posmatramo, kao što sam već naglasio, u njihovom kontekstualnom okruženju.

Dakle, na koji način zajednica uključuje momente društva? Na koji način društvo uključuje momentea zajednice? Zašto su neke zajednice anonimne, nisu prisne? Ako ste na stadionu, na kojem 50.000 ljudi afektivno odreaguje na neki moment, na koji god način, to je nekakva, nazovimo je tako, afektivna zajednica, ali je anonimna zajednica, uglavnom anonimna. Znači, ne poznajemo se svi, ali nas vezuju određeni ciljevi, da taj i taj klub pobjedi, možda da uspije da prode i tako dalje. To su racionalni momenti: težimo jednom cilju; teleološka konstrukcija, koja je prožeta određenim momentima zajedništva; stvara se neka vrsta organske cjeline. Kako je to moguće? To je pitanje. I na koji način onda da pristupimo takvim fenomenima? Đorđe...?

George Hristov

Hvala, Željko. Drugo pitanje je: da li je zajedništvo ljudi potreba ili je to izbor? Mislim da možemo već naslutiti odgovore, ali hajde da ih čujemo. Milane?

Milan Urošević

Na osnovu onoga što smo do sada rekli očigledno je da se verovatno nalazimo na stanovištu da zajedništvo nije izbor. Ako pristupamo iz dijalektike društvo-zajednica, zajednica je upravo ono što se zasniva na neizboru, kao što je profesorka Spasić rekla. Dakle, zajednica se zasniva na pripisanim društvenim ulogama, pripisanim statusima i tako dalje. I ono što je značajno pomenuti jeste da zajednica, postojanje u okviru zajednice, u okviru neke institucije za koju bismo rekli da funkcioniše kao zajednica, na primer, poput porodice, ne može funkcionisati po principu izbora, ali da je postojanje u njoj onda, paradoksalno, uslov mogućnosti za učestvovanje u društvu.

Dakle, mi u okviru zajednice učestvujemo, nastajemo u njoj, formiramo se u njoj na predrefleksivan način, učimo neke osnovne društvene uloge, načine društvenih interakcija. Ako, recimo, uzmemo porodicu kao *par excellence* primer zajednice – u njoj se socijalizujemo da bismo mogli da budemo članovi društva koji onda mogu da čine izbore. Iz nekih psihoanalitičkih, recimo, tradicija, kojima sam takođe sklon, reklo bi se da u stvari zajednica funkcioniše kao ono što nam prenosi društvene zahteve, tako da mi njih možemo internalizovati. Dakle, zajednica iz te perspektive funkcioniše kao neki svojevrsni princip medijacije koji prenosi socijalne zahteve, društvene zahteve i društvene

Milan Urošević [foto: P. K.]

Ivana Spasić [foto: P. K.]

identitete na nas kao pojedince, tako da mi njih onda osećamo unutar sebe kao nešto za šta smo vezani. Oni nam se prenose na taj predrefleksivan, afektivan, libidonozni način, tako da mi onda na neki način osećamo te socijalne zahteve, socijalne identitete, kao nešto što nam je prisno. Ali takođe, upravo u tom smislu se formiramo kao subjekti i kao pojedinci, tako da onda možemo reflektovati na te zahteve i možda možemo čak i da ih odbacimo u nekom trenutku i možda čak da se angažujemo da ih izmenimo u široj socijalnoj sferi van te zajednice.

George Hristov

Hvala, Milane. Profesorka Spasić.

Ivana Spasić

Ja bih htela da donekle polemišem sa Milanom utoliko što je rekao da je očigledno da je u pitanju potreba a ne izbor, ako se držimo tog nekog prvog određenja zajednice. Ali imamo, kao što je i Željko rekao, i zajednice koje u suštini jesu izbor. Biti navijač jeste izbor i biti navijač baš tog kluba, sa obzirom na afekt ili baš zato što je izbor, zato je afekt snažan. Hoću da kažem, već taj mali primer koji nam je svima poznat, a mogli bismo ih naći još, skupina koje se mogu podvesti pod kategoriju zajednica koje nisu prirođene ili pripisane, nego upravo izabrane, destabilizuje ovo *ili-ili* i ostajemo

neminovno pri tome da je i potreba i izbor na različite načine i na različitim nivoima. I htela sam samo da pomenem još jedan termin, plemena ili neoplemena, neotribalizma, koji potiče od francuskog sociologa Mišela Mafesolija, koji je gađao upravo ove nove oblike. On misli da je to veoma važno u postmodernom društvu u kojem smatra da živimo; dakle, da se rađaju novi oblici organskog zajedništva, koji nisu zasnovani na pripisanoj etno-konfesionalno-nacionalnoj pripadnosti, nego su upravo stvar izbora, što nam opet remeti proste dihotomije.

Delom odgovaram ponovo na prvo pitanje. Dakle, suprotnost jednoj zajednici ne mora biti nešto što nije zajednica, nego se mogu suprotstaviti različite vrste zajednica. Često upravo u kontekstu, u datom slučaju, uvek imamo kombinacije i mislim da u realnom životu češće imamo suprotstavljanje zahteva ili naših pripadnosti povezanih sa različitim vrstama zajednice, pre nego između zajednice i nečega što zajednica nije. Tako da bih sugerisala da i to nadalje imamo na umu.

George Hristov

Hvala. Željko?

Željko Radinković

Ja ću da primjenim jedan filozofski trik, tako da ću da prilagodim pitanje mom odgovoru. Dakle, šta znači potreba ili izbor? Moramo da redefinišemo upravo taj pojam. Opet ću u transcendentalnom filozofskom žargonu govoriti o uslovu mogućnosti. Dakle, na taj način, ako govorimo o potrebi, zajednica je apriorna svim ljudskim djelanjima i odnosima. Ako hoćete da učite jezik, morate da ga učite u zajednici. Naravno, možete sami da naučite neki jezik, ali vi ste ga naučili u zajednici onih ljudi od kojih taj jezik potiče, dakle, sa nekim komunicirate već na taj način; jezik učite u nekoj vrsti zajednice, u nekoj vrsti odnosa prema drugome. Dakle, zajednica kao uslov mogućnosti nije potreba, kao što ni sam jezik nije u tom smislu potreba, nego je uslov mogućnosti. To je jedan sistem koji je otvoren, jedna nužnost koja vam omogućava nešto. Imate jedan zatvoren, uslovno rečeno, sistem koji je određen na izvestan način, može da bude veoma strogo određen, ali u suštini on vam omogućava nešto. Samo ako ste pripadnik neke zajednice, možete da u otvorenosti te zajednice jednostavno participirate na određenim mogućnostima.

To ima veze sa onim što sam rekao na početku: zajednice se uvijek smatraju zatvorenim entitetima, zatvorenim fenomenima. Međutim, sociolozi to mogu i da potvrde, čak i najprimitivnije, najzatvorenije zajednice imaju određeni istorijski, dakle dijahroni momenat, jedan moment otvorenosti koji možda na prvi pogled nije vidljiv, ali u suštini on je uvijek prisutan. Dakle, možemo da govorimo o potrebi za zajednicom na jednom nivou, a kada govorimo o zajednici kao uslovu mogućnosti ili socijalnosti, kao uslovu mogućnosti, onda govorimo na tom transcendentalnom filozofskom nivou omogućavanja određenih praksi. Dakle, moramo da znamo na kom nivou govorimo. Ako govorimo o zajednici kao potrebi, onda možemo da razvijamo određene determinističke koncepte, odnosno da kritikujemo određene determinističke odnose, na primer da neka zajednica sprečava nekoga da se razvije. A možemo tu zajedniciu da posmatramo kao uslov mogućnosti, da ona nudi određene prostore za određene prakse. Dakle, to su dva nivoa na kojima možemo da razmatramo da li je zajednica potrebna ili ne.

George Hristov

Hvala, Željko. I poslednje pitanje je – da li pripadnici zajednice treba da se prilagode njoj ili ona njima?

Milan Urošević

Mislim da ćemo se opet vratiti na razmatranje nekih pojmova od kojih smo počeli. Više puta sam to pomenuo, mi se formiramo u okviru zajednice, dakle, mi nastajemo kao pojedinci u okviru zajednice. U izvesnom smislu, da bismo uopšte mogli da postojimo kao pojedinci u tim primarnim zajednicama u kojima postojimo, moramo se formirati u okviru određenih društvenih odnosa koje mi doživljavamo kao datost, dakle kao nešto što jednostavno postoji i čemu se mi onda prilagođavamo. Ali, onda to konsekventno dovodi do toga da mi kao pojedinci možemo da doživljavamo individualizaciju i da kao formirani subjekti utičemo na zajednicu, da učestvujemo i u širim društvenim institucijama, koje onda na neki način uključuju elemente izbora i prilagođavanja i možemo njih da prilagođavamo sebi.

Kada sam razmišljao o ovom pitanju, pao mi je na pamet čuveni esej T. S. Eliota, „Tradicija i individualni talenat". Kada Eliot govori o pojmu talenta, nastupa sa idejom da je talentovani pojedinac genije koji je razbio sve tradicionalne konvencije i kaže da pojedinac može da postoji kao umetnički talenat, kao talentovan, samo u okviru neke umetničke tradicije, zbog toga što onda u okviru nje on uspostavlja nešto što je novo. Dakle, na taj isti način, mi postajemo pojedinci i učestvujemo u društvenim institucijama, tek pošto smo formirani u nekim društvenim odnosima koji nam deluju kao datost, čemu moramo da se prilagodimo. Na taj način učimo o postojanju pojma koji nismo uveli, a koji mislim da je veoma važan, a to je – drugi. Dakle, učimo o odnosu sa drugim pojedincima i sa drugim socijalnim entitetima, upravo zbog toga što smo prvobitno došli u dodir s nekim entitetima koje smo smatrali kao datost kojoj se mi moramo prilagoditi i koju mi moramo preuzeti i internalizovati.

George Hristov

Hvala, Milane. Profesorka Spasić.

Ivana Spasić

Moje polazište je ponovo neiznenađujuće, takođe u toj ideji da ne postoje nedruštveni pojedinci ili pojedinci bez, bilo društva, bilo zajednica – ovde nije važno toliko za koju ćemo se opciju opredeliti – zato što kao pojedinci nastajemo sa drugima i to ne samo u nekom interaktivnom smislu, ličnom, psihološkom, nego i u smislu kulturnih i društvenih struktura. Tu bih dopunila Milana činjenicom da mi odrastamo u zajednicama, ali društvo je zapravo iza, u smislu određenih društvenih struktura, pogotovo u smislu struktura moći i struktura onih prizemnih materijalnih resursa koji umnogome određuju naš život, pa onda i mogućnost da se na intelektualnom planu posvetimo nekakvom formulisanju našeg sopstvenog stanovišta. Ono što bih na to htela da dodam, jeste da je individualizam kao mogućnost, individualizam kao skup uverenja ili skup stavova, takođe društveni proizvod, da individualizma nema, ponovo, bez određenih kulturnih, političkih i ostalih struktura i da nam društvo daje i resurse da se odupremo. Mislim da smo se i u prethodnom krugu dodirnuli tih tema.

Kada govorimo o prilagođavanju pojedinca ili o potrebi da se pojedinac prilagodi zajednici, kao misliocI treba neprestano da imamo na umu da je veoma često, zapravo, na delu prinuda ili očekivanje da se pojedinici prelagodi onome što moćni pojedinci u zajednici definišu kao interes zajednice, kao potrebu zajednice, kao liniju zajednice. Vrlo retko

je jasno šta je to što zajednica od nas traži. Zajednica često ima ime, ne nužno jedno, ali to su često moćni pojedinci, moćne grupe, koje, krijući svoj partikularni interes iza interesa zajednice ili celine, sprovode teror nad, kako je rekao Željko, mogućnostima razvoja pojedinca – nešto mu ne daju, u nečemu ga sprečavaju, od njega nešto traže u ime zajednice.

Ovaj kritički momenat koji nismo, čini mi se, dosad pomenuli, moramo da imamo na umu stalno. Kad za takvu vrstu zloupotrebe čujem, kad je nazrem, ja se zapitam kakva je to zajednica koja zahteva tu vrstu apsolutne, beskritičke lojalnosti, gde se kaže: „sledi liniju, jer zajednica će propasti ako ti sada odstupiš od te linije". Da li će baš propasti? Nikad me u to nisu uverili oni koji nastupaju na taj način, ali pretpostavljam da ćemo u kasnijoj, široj diskusiji, ponovo otvoriti ovu temu.

Željko Radinković

Ovo pitanje moći i patologije zajednice, odnosno patoloških pojava u zajednici, pitanje uzurpacije koncepta zajednice i tako dalje, mora opet da se posmatra na nekoliko nivoa. Dakle, jezik koji govorimo kao neka vrsta zajednice, postavlja određene imperative pred nas, da se držimo određenih značenja, određene razumljivosti, i logičke, i gramatičke, i u svakom pogledu. Međutim, on se ipak postavlja kao otvoren sistem. Mi ga svaki put kad govorimo i formiramo i prevazilazimo. Svako naše delanje koje se odvija prema pravilima određene zajednice ujedno može da bude i prevazilaženje okvira te zajednice. Zajednica se pomjera, da kažem tako, gadamerovski, kao nekakav horizont u kojem se nalazite, koji je u suštini fakticitet, vi ste tu bačeni, niko vas nije pitao da li želite da govorite taj jezik, da se rodite i odrastate na tom mjestu. Međutim, taj horizont se pomjera, pa čak i onda kada se nastoji da se on, takoreći, reprodukuje kao takav, da bude identičen sa samim sobom, što, recimo, neke autoritarne zajednice čine. Na tom nivou zajednici je inherentno da transcendira samu sebe. Čak i u tim najautoritarnijim sistemima, čak i u najzatvorenijim oblicima njoj inherentno postoji ta mogućnost da ima tu neku slijepu mrlju svog identiteta.

Ako poznajete tu debatu između Gadamera i Habermasa, Gadamer upravo argumentuje na ovaj način i kaže da je svakoj tradiciji, svakoj kulturi, svakom jeziku inherentno to da sami sebe transcendiraju, da se taj *horizont razumijevanja*, kako ga on zove, pomjera uvijek. Razumijevanje je uvijek drugačije, a ne reprodukcija određenog identiteta, čak i onda kada se to hoće. Međutim, koja je to instanca koja prepoznaje upravo to transcendiranje? – pita Habermas Gadamera. I na neki način to pitanje ostaje nerešeno, to pitanje moći, na koji način, dakle, moramo ipak da uvedemo neku kritičku instancu koja će taj, uslovno rečeno, organski pokret, kvazioprirodni pokret tog horizonta kroz istoriju pomjeranja značenja i uopšte pomjeranja samog identiteta da na neki način prepozna, da ga reflektuje, da ga prepoznao kao takvo. Dakle, to je jedno otvoreno pitanje o kojem možemo još da pričamo.

George Hristov

Hvala vam svima na odgovorima. Mislim da sad imamo dovoljno materijala za dalju diskusiju.

Mogu uvodničari međusobno da postavljaju pitanja, daju komentare, ali u svakom momentu mogu i ljudi iz publike, po želji, da se jave, pitaju ili komentarišu.

Željko Radinković [foto: P.K.]

Željko Radinković

Mogu li da dodam nešto? Izvinjam se ako uzurpiram. Ono što nismo pomenuli, a što je veoma bitno za ovo pitanje, je pojam svijeta života. On se pojavljuje se kao centralni pojam u jednoj tradiciji filozofije života, kasnije hermeneutike, pa i fenomenologije. On upravo ovo pitanje prisnosti, afektivnosti, podiže na jedan drugi nivo. Mi smo nužno u svijetu života, dakle mi smo nužno u nekim relacijama prema kojima imamo nekakav neindiferentan odnos. On ne mora da bude eksplicitno definisan, ali imamo neke relacije koje su potencijalno neindiferentne, da tako kažem. Dakle, to je naš horizont, u kojem se mi nalazimo. Ne nalazimo se u jednom skupu indiferentnih stvari, pa im pripisujemo neka značenja, nego sve stvari potencijalno znače nešto. Ljudi koje ja ne poznajem ovde će me potencijalno nešto pitati i oni će izaći iz tog horizonta, ali oni su tu potencijalno u mom svijetu života u određenoj vrsti relacije koja se ne može svesti na relacije stvari. Dakle, to je bitno i za zajednicu i za društvo. To je jedan nadređen koncept koji mora da se pretpostavi da bi se uopšte moglo govoriti i o zajednici i o društvu. A ovde se, uglavnom kod Denijesa i kod nekih drugih, to uvijek nekako u zajednicu spakuje, kao: to je prisnost, to je bliskost, a društvo su elementi koji se u nekom teleološkom modelu, kojem se prepoznaje i formira nekakva svrha, pa se onda oni udruže. To je pomalo pojednostavljen model koji u suštini ne funkcioniše na taj način ni za društvo.

George Hristov

Hvala, Željko. Otvaram prostor za pitanja. Da li imamo komentare ili pitanja? Igore?

Igor Cvejić

Negde ste već malo raščistili na tu stranu, ali mene je pomalo brinula jezička upotreba pojma zajednica, ova sociološka, kad je poredimo sa svakodnevim jezikom, ne samo u primeru koji je Željko naveo, sa navijačima, nego govorimo i o partnerskoj zajednici, porodičnoj zajednici, ali ne samo porodičnoj u kojoj sam ja izabrano rođen, sa starateljima, nego sam napravio svoju porodicu. Da ne problematizujem previše, postavio bih pitanje pravljenja zajednice, a ne samo bačenosti u zajednicu.

Ivana Spasić

Mi smo krenuli od te dihotomije s kojom se uopšte i ne slažemo, pa onda to vuče određenu karakterizaciju oba pojma. Ja sam starija od velike većine ovde prisutnih. U moje doba mnogo toga što se danas zove zajednica, zvalo se društvo; danas se zove rad u zajednici, ono što se nekad zvalo društveni radnik, postojao je društveno-korisni rad i, uopšte, društveni radnik je bio kategorija. Mi to sad zovemo, ne znam, lider u zajednici, na primer. To je ovaj novogovor ili novosrpski koji meni veoma smeta, ali razumem da je to generacijski sindrom. Tako da postoji uticaj i upliv engleskog ili „poengleženog"

Igor Cvejić [foto: P. K.]

Pogledaj Bože da mogu da ti se jadam
Moja kuća stoji na dve grede
Pogledaj Bože da mogu da ti se jadam
Moja deca hodju bosa, gladna
Pogledaj Bože da mogu da ti se jadam
Sa praznim torbama vraćamo se kuć
Pogledaj Bože da mogu da ti se jadam
Cigani gladni čegare po svetu
Pogledaj Bože da mogu da ti se jadam
Joj, ali Bog neće da nas gleda
Joj, ali Bog neće da nas gleda
Joj, ali Bog neće da nas gleda
neće da nas
ože da mogu da ti
stoji na dve grede

Šta nije zajednica?

sesija 1 [17:00 – 18:30]

ŠTA (NI)JE ZAJEDNICA?

Zašto uopšte zajednica a ne...?

Je li zajedništvo ljudi potreba ili izbor?

Da li pripadnici zajednice treba da se prilagode njoj ili ona njima?

r a s p r a v a

moderator: **George Hristov**
[filozof, Institut za filozofiju i društvenu teoriju]

uvodničari:
Ivana Spasić
[sociološkinja, Filozofski fakultet]
Željko Radinković
[filozof, Institut za filozofiju i društvenu teoriju]
Milan Urošević
[sociolog, Institut za filozofiju i društvenu teoriju]

d i s k u s i j a

UNIVERZITET U BEOGRADU

Mislilište, 8. maj 2024. [foto: P. K.]

srpskog koji nam dodatno remeti rečnik kojim govorimo, ali svakako se potpuno slažem s time, to sam i ja mislila: zajednice su i partnersko-porodične, zajednice su i potkulture, i grupe fanova (evo novosrpske reči!), dakle, zajednica je mnogo više od onoga od čega smo krenuli.

Milan Urošević
Ono što meni padne na pamet uvek kada govorimo o pojmu zajednice, recimo, je što se koristi pojam LGBT zajednice, na primer, što je veoma interesantno s obzirom da se radi o kategoriji ljudi određene seksualne orijentacije. Ne poznaju se svi međusobno, dakle, definitivno nisu zajednice u ovom smislu u kojem mi govorimo. To može biti asocijacija ili društvo i to je sasvim u redu. Govorili smo o navijačima, o postmodernim plemenima, kako zajednice imenuje Mafezoli. Mislim da se to povezuje sa ovim što je Igor primetio i što ste vi govorili o novojeziku, dakle mnogo novih stvari naziva se zajednicom i tako uvodi na velika vrata, pre svega preko digitalne sfere, interneta itd. Neke vrlo čudne grupacije postale su zajednice, jer su ljudi vrlo povezani za to oko nečega – da li su to fanovi ili neke pseudopolitičke grupacije, aktivističke itd. koje nisu samo povezane s obzirom na neki politički cilj ili interes, nego se vezuju oko nekog, recimo, identiteta, koji teži da bude priznat. Dakle, povezuju se i na neki način formiraju odnose koji su

vrlo slični onome što se smatra zajednicom; dakle, vrlo su prisni, afektivni i tako dalje, ali opet, nije reč o zajednici u smislu da postoji neki pripisan status, već o nekom obliku pseudo-neozajedništva, za koje mislim da se vraća u smislu da je čak na neki način i generisano preko nekih algoritama i drugih oblika političkih uticaja, tako da mislim da imamo neki oblik povratka zajednice u novom postmodernom obliku.

Željko Radinković
Pitanje koje je meni interesantno je kako je uopšte moguće praviti zajednice, ako su zajednice kvaziprirodni fenomeni? To je ono što sam rekao na početku i oko čega se slažemo. Ali šta je to što omogućava da se zajednice prave? Dakle, zajednice su jedan aspekt jedne te iste sfere socijalnosti, da tako kažemo. Ako ih tako shvatimo, onda su nam i fenomeni pravljenja zajednica pristupačniji. Naravno, to pravljenje zajednica mora da bude pod posebnom pažnjom, jer je upravo tu najveći upliv određenih ideoloških momenata, struktura moći koje prave zajednice za određene svrhe. Ali pitanje koje je meni interesantno je zašto je to uopšte moguće, da napravite zajednicu, a ne da jednostavno budete bačeni u određenu zajednicu?

George Hristov
Imamo ovde jedno pitanje.

Andrea Perunović
Imam pitanje koje će možda indirektno adresirati mnoge teme koje ste pokrenuli. Šta mislite o odnosu pojma zajednice i pojma institucije? Odnosno, kako se zajednica odnosi prema institucionalizaciji, da li je zajednica institucija, da li zajednica ima svoje institucije?

George Hristov
Da li neko ima odgovor na ovo kratko pitanje?

Željko Radinković
Rekao bih, ako dozvolite, da je pitanje institucija u stvari pitanje eksplicitnosti određenih normativnih momenta u okviru određene grupe, pa i same zajednice. Dakle, uglavnom su one implicitno date u zajednicama, o kojima govorimo uglavnom kao o predmodernim društvima, odnosno predmodernim grupama, nekoj vrsti predmoderne socijalnosti, da tako kažem. Ti momenti, institucionalni momenti, nisu ekspliciti. Dakle, u ovoj definiciji ne bi ni trebalo zvati ih institucijama, ali recimo da je taj moment institucionalnosti, ako posmatramo to u ovoj dihotomiji društva i zajednice, u stvari pitanje eksplicitnosti određenih pravila. I složenosti diferencijacije, naravno.

George Hristov
Hvala Željko.

Ivana Spasić
To je dobro pitanje, ali moralo bi da se mnogo misli. Najjeftiniji odgovor koji sad jedino mogu da dam jeste da zavisi na koju zajednicu mislimo, jer smo već celu lepezu zajednica pomenuli. Samo da pomenem, ne znam zašto „el-dži-bi-ti" zajednicu zovemo tako, a ne lezbejsko-gej-biseksualno-transseksualna zajednica? Ali, da ne preterujem dalje sa tim svojim odbranaškim stavom u odnosu na srpski jezik. Ako govorimo o toj vrsti zajednica, vidimo da zajednica pravi svoje institucije ili teži da ima institucionalnu akciju i onda tu nema suprotnosti, ali ako govorimo o zajednici od koje smo krenuli, tipskoj, staroj, odnosno idealnotipskoj, tenijesovskoj, onda toga nema. Ali ovo što je Željko rekao možda nije loš put da razjasnajmo taj odnos.

Milan Urošević
Mislim da možda treba dodati nešto što takođe može biti pomalo jeftino, sociološki rečeno, a to je da zajednica implicira takođe neinstrumentalne odnose, odnosno formira se na osnovu odnosa koji se ne zasnivaju na interesu, za razliku od institucija.

Ivana Spasić
Antropolozi institucijom zovu sve...

Milan Urošević
Pa dobro, i Dirkem je rekao, društvena činjenica je – institucija može biti svašta, ali kad kažemo institucija danas, obično se misli na racionalno organizovanu instituciju sa nekom svrhom i ciljem koja nešto reguliše.

Ivana Spasić
Andrea nam je podmetnuo ovo pitanje, neće da kaže šta bi on rekao ili na koje institucije misli, makar od ova dva tipa.

Andrea Perunović [foto: P. K.]

Andrea Perunović
Intuicija mi govori da se pod velom ove afektivne, primarne, arhizajednice, krije zapravo jedna pomalo ideološka igra koja prikriva institucionalni poredak same zajednice. Tako da ja mislim da je svaka zajednica manje ili više institucionalizovana, sem ako ne govorimo o nekom čisto ontološkom nivou. Ali čini mi se da tu imamo jedan kritički momenat koji bi bilo vredno uvideti, a to je da se sakrivanjem institucionalnog karaktera zajednice jača neka vrsta prirodnosti kojoj nema mesta u zajednici. Zato se, čini mi se, pojavljuje sve više i više taj pojam zajednice na raznim mestima, kao neke pečurke. Ja tu vidim neku vrstu dominacije ili možda ideološke manipulacije.

George Hristov
Da li imamo još komentara, pitanja?

Miloš Ćipranić
Na tragu prethodnog pitanja, interesuje me, na primer, da u temu uvedemo i grad, grad kao takav, odnos između grada i zajednice. Na primer, krenimo od arhitekture, koju definišemo kao kolektivnu umetnost: učestvuje više faktora, aktera, uslova, za razliku slikarstva, u kojem samo slikar slika, arhitekta mora da brine i za druge. Mislim da 90% građana Beograda ne zna ko je arhitekta, ko je projektovao ovu zgradu u kojoj se sada nalazimo, Kapitan Mišino zdanje, Jan Nevole, ali se svi poistovećuju sa ovom građevinom, nekako ponosni su na nju, smatraju je svojom, nekim izrazom kolektiviteta, izrazom nekih zajedničkih stremljenja, više nego samim projektom konkretnog arhitekte koji ima ime i prezime. Dakle, moje pitanje je pitanje odnosa grada i zajednice, načelno. Grada kao

institucije se smo dotakli. Da je arhitektura kolektivna umetnost, stav je koji je branio još Nikola Dobrović u jednom veoma bitnom tekstu iz časopisa „Čovek i prostor". Kakav je odnos grada sa zajednicam kao takvom?

George Hristov
Hvala, Miloše. Ko želi da odgovori?

Željko Radinković
Ako mogu da primetim, u protestnim strategijama, da ih ne nazovem protestnom kulturom, pojavljuje se društvo kao nekakav koncept koji je emancipacijski, ima taj emancipatorni potencijal, dok se, recimo, u protestima, evo konkretno u Beogradu, u vezi sa, na primer, projektom Beograd na vodi, pominje, koliko ja mogu da vidim, razaranje zajednice, nekakvih organskih struktura. Naravno, postoje i kritički momenti koji se bave funkcionalnošću određenih projekata itd., ali dominira taj momenat razaranja zajednice. Ovde se sad zajednica, pomalo nejasna, ali postoji kao nešto što razumijemo, što ljudi koji žive tu, koji su odrasli tu, koji žive u tom gradu, razumiju na izvjestan način. Ne mora da bude strogo eksplicitno, ali na nekakav implicitan način razumiju. To se koristi kao kritički momenat protiv tih projekata. Ovo je jedan fenomen koji potvrđuje priču da je reč o dva aspekta, a ne dva entiteta, jednom predmodernom, drugom modernom, i u tom smislu, dakle, oni su otvoreni za određene sadržaje.

Milan Urošević
Mislim da moramo uvesti još jedan pojam, koji je značajan, a koji se odnosi na to, da se u onome što je Željko govorio ne brani zajednica toliko kako se brani *zajedničko*. To je ono *common*, *commons*, što je takođe deo nekih protestnih i političkih pokreta u savremenom dobu. Ono što se kritikuje je negiranje postojanja zajedničkih dobara koja nisu tu da bi služila generisanju profita pojedinaca, aktera ili kompanija. Mislim da je to ono na tragu čega je Miloš postavio pitanje. Ako govorimo o gradu, šta je to što je sada zajedničko, na koji način je grad neka zajednička instituicija, možda ne toliko zajednica, koliko uslov mogućnosti zajedničkog života, društvenog, dakle, uslov mogućnosti društvenosti u nekom smislu.

Tijana Dabović [foto: P. K.]

George Hristov
Hvala, Milane. Imamo pitanje.

Tijana Dabović
Hvala, ja se izvinjavam, jer sam amater. Sa Beogradskog univerziteta sam, ali sam prostorni planer, tako da se nalazim na raskrsnici: da li da pitam ono zbog čega sam došla, ili da nastavimo ovu priču o prostoru i vremenu i zajednicama? Izvinjavam se ako sam nešto pogrešno protumačila, ali mi se čini kao da vam je bilo teško da odgovorite na pitanje šta je zajednica, jer je bitan i kontekst i jasnoća jezika. Ako bih vas pitala da mi date četiri ključne reči ili momenta, ne znam da li to može da bude momenat, šta bi se ubacilo u kofu na kojoj piše zajednica, a šta bi se ubacilo u kofu sa natpisom šta zajednica nije, da li biste na to mogli da mi odgovorite? Zatim bih postavila možda i jednostavnije pitanje od onoga šta je zajednica: zašto zajednica i zašto ne zajednica?

Ivana Spasić
Moram da kažem da nemam odgovor, ali vam je veoma dobro pitanje, i ja ću sada da se bacim na razmišljanje, da li bih imala ta četiri momenta. Pre nego što ste postavili pitanje, ja sam zapravo shvatila da smo proveli sve ovo vreme, okupili smo se, kako je i rektor rekao govoreći o koncepciji Mislilišta, proisteklog iz potrebe da kao akademski radnici mislimo solidarnost, ponukani onim što smo videli kao napad na solidarnost, a da smo u stvari proveli sat vremena napadajući ideju zajednice. Dakle, krenuli smo s te negativno-kritičke strane, zato što je, valjda, nama to posao. Nismo uopšte pomenuli solidarnost, možda bi to bio jedan od momenta i elemenata koji bih ja kandidovala za tu vašu kofu zajednice. Zanimljivo je to kojim putem smo krenuli. Nekome ko bi došao s ulice, video plakat, čuo da se govori o zajednici, a ovde troje ili četvoro ljudi, sedi i uglavnom kritikuje zajednicu. Tako da možemo da se vratimo nekoliko koraka unazad, to bi bila moja sugestija.

Miloš Ćipranić [foto: P. K.]

Mirko Filipović [foto: P. K.]

Željko Radinković
Upravo sam zato spomenuo pojam svijeta života. Dakle, i zajednica i društvo su ukorenjeni u jednoj pred-predikativnoj sferi, u sferi prije određenja, u sferi razumjevanja. Mi razumijemo društva u kojima živimo prije nego što ih definišemo; razumijemo zajednice u kojima živimo. Dakle mi nismo neutralno nešto, koje onda stupa u nekakve relacije. Mi smo od samog početka u nekakvim relacijama. Kad kažem da razumijemo, to ne znači da imamo eksplicitan pojam da je zajednica naša to i to, nego jednostavno – otvoreni smo prema mogućnostima te zajednice, kako god, u kojem god stepenu implicitnosti ili eksplicitnosti. Dakle, u tom smislu su i zajednica i društvo na neki način ukorenjeni u toj pred-predikativnoj sferi koju zovimo svijet života, u toj vrsti relacionalnosti.

Na drugom nivou možemo da definišemo zajednicu i postoji određena i metodološka i kakva god potreba za tim da se zajednica definiše na jedan način, a društvo na drugi, inače zašto bi nam ta podjela uopšte bila od koristi? Mislim da je ona prilično ideološki opterećena, ta podjela, tokom poslednjih 200-300 godina u najmanju ruku. Možemo da damo setove od po četiri određenja zajednice, takođe i društva i svi će biti na neki način, u nekom kontekstu, ispravni.

Mirko Filipović
Hteo sam da dodam nešto. Možda bismo u jednu od tih kofa, recimo u onu na kojoj piše zajednica, kao idealno tipski pojam ili kao romantičarsko određenje, svejedno je, ali nešto pozitivno u odnosu na takmičarsko tržišno društvo itd., mogli da uvedemo pojmove društvene integracije i društvene kohezije. Dakle, stepen društvene integracije i stepen društvene kohezije bi mogao da bude takođe jedan od elementa koji gradi ono što zovemo zajednicom ili pak društvom, sa druge strane. E sad, društvena integracija se meri, kao što znate, opsegom siromaštva u jednom društvu, opsegom nejednakosti između slojeva

i opsegom uopšte ekskluzije, odnosno neuključenosti. Kada bismo sve to premerili, našli bismo da postoje društva koja više liče na zajednice od onih koja su više na ovoj strani idealnotipskog pojma društva. Isto tako, zajednice podrazumevaju verovatno mnogo viši stepen društvene kohezije, a to se odnosi pre svega na poverenje. Dakle, poverenje u druge ljude, poverenje u političke lidere i institucije, iz čega, već sam o tome govorio, sledi i poverenje u sebe, koje se takođe rađa ukoliko su ova prva tri indikatora visoka. Dakle, eto, da dodamo nešto u ovu kofu kojom merimo zajednice ili društva.

George Hristov
Hvala. Da li imate neki komentar? Odgovor?

Milan Urošević
Možda da pokušam da povežem nekoliko stvari o kojima smo pričali. Najpre da se osvrnem na ovo što je Željko pomenuo, aspekt sveta života, taj predrefleksivni supstrat društvenosti. Ako govorimo pozitivno, onda govorimo o tome da je zajednica, zajedništvo, zajedničko – stepen onoga koliko mi delimo taj predrefleksivni svet života. Ako imamo društvo ili državu koja ima visok stepen nejednakosti, isključenosti itd. – i taj svet života se raspada, fragmentira itd. – onda imamo niži nivo zajedničkog, i samim tim niži nivo mogućnosti za formiranje funkcionalnih društvenih institucija itd, pa onda možemo da imamo i različite socijalne patologije. To mi deluje kao možda nešto najznačajnije što možemo da izvučemo iz ove naše priče.

George Hristov
Hvala vam. Da li imamo još pitanja?

Robert Stojilović
Pozdrav svima, ja sam Robert Stojilović. A ovo otvara široku problematiku. Ne bih želeo da se to mnogo razvija dalje, ali pošto ste se svi složili od početka da nas apsolutno formira zajednica, što je u suštini istina, i pomenuti svet života, kojeg mi na neki čudan način nismo svesni, ali ipak ga konstatujemo kao nešto značanjo što nas određuje, onda je ozbiljan problem – problem naše lične odgovornosti, pojedinačne, i automatski s tim ide zajedno problem slobode. Ako me zajednica određuje u potpunosti, onda na neki način to skida odgovornost za bilo šta sa mene kao pojedinca. Mogu da kažem: zajednica me odredila, ja sam takav, ništa ne mogu da promenim, a ako šta i pokušam da promenim, opet je to rezultat zajednice. Znači, sužen mi je izbor, ostaje pitanje moje odgovornosti i automatski pitanje odakle se onda crpi sama sloboda, pa govorimo o slobodi izbora kao nečemu što je sasvim prisutno? Mi biramo, ali opet, i sam izbor je određen zajednicom, pa su onda usko vezana ta dva pojma, slobode i odgovornosti, što zahteva jednu široku raspravu, ali čisto da se napomene da postoji kao otvorena mogućnost.

Željko Radinković
Vratiću se opet na problem determinizma. Na koji način ste određeni jezikom kojim govorite? Da li je taj jezik determinisao upravo ovo što ste rekli? Ne, on je to omogućio. To je razlika. Nije jedna stvar uticala na drugu, nego je ovo sistem koji je omogućio nešto potpuno jedinstveno, nešto što nismo mogli ni da predvidimo, ni da projektujemo na taj način, nego je to jedan prilično strog sistem pravila i mogućnosti, u suštini otvoren, beskrajno otvoren. On uopšte nije proizvoljan, a ipak je otvoren. Dakle, on nije determinisao ovo što ste vi rekli.
Kada govorimo o uslovu mogućnosti, zajednica, sa svojim čak i strogim pravilima, može da bude, da koristimo lumanovsku terminologiju, sistem labavo vezanih elemenata. Imamo

razne sisteme koji su labavije povezani i sisteme koji su tešnje povezani ili određeni. Bez obzira na to, i jedan i drugi tip omogućavaju nešto. U tom smislu govorimo o uslovima mogućnosti, oni vam omogućavaju da kažete to što ste rekli, nisu vas odredili. Kao što sada koristimo isti jezik, koji nije odredio, iako jeste možda suzio neke mogućnosti, ali mi je neke mogućnosti otvorio, neke je isključio. Nisam ovo definisao ne znam kakvim rečima, već onima koje su mi na raspolaganju, ali ne na deterministički način, ako je strogo deterministički taj naturalistički moment. To moramo da razlikujemo. Dakle, upravo o tome je bila riječ, ako nisam bio dovoljno jasan.

Ako mi dozvolite, dodao bih još nešto. Naime, kolega je pomenuo pojam povjerenja koji se veže za zajednicu, a pojam transparentnosti za društvo, pri čemu onda institucije traže transparentne procedure i unutar institucija, i unutar društva, prema kojem moramo da budemo transparentni, da li plaćamo porezi ili ne plaćamo, itd. Dakle, kada govorimo o odnosu povjerenja i transparentnosti, zajednici se pripisuje povjerenje, prisnost, a transparentnost pripisujemo društvu koje je racoinalno, koje sledi jasno definisani ciljeve i onda se ti nekakvi elementi umrežavaju da bi se osvario taj cilj. Takođe ne stoji, ne mislim na vaš komentar, nego ne stoji ta podjela. Pomenuta dijalektika između poverenja i transparentnosti može da se definiše na različite načine: kao komplementaran odnos – što više povjerenja, to manje transparentnosti, ili obrnuto, može da se definiše i kao odnos utemeljenja: prvo mora da postoji određeno povjerenja uopšte, da bismo mogli pričati o transparentnosti na bilo koji način. Dakle, prvo moramo na neki način da imamo neko temeljno povjerenje pa da formiramo procedure koje će određivati transparentnosti u društvu itd. Dakle, vidimo i ovde, da to nisu strogo određeni predikati koji se pripisuju zajednici ili društvu u ovom slučaju.

Ivana Spasić
Samo sam htela da dodam na ovo pitanje jednu sociološku frazu, nama veoma dragu, koja potiče od Antonija Gidensa, britanskog sociologa, koji uvek kaže da je duštvena struktura – koju ovde možemo osetiti kao neku vrstu grubog sinonima i za zajednicu i za društvo – uvek i ograničavajuća i omogućavajuća, to jest da slobodnu volju u stvari ne možemo imati, možemo je imati apstraktno, ali ne možemo je ostvarivati u praznom prostoru. Trebaju nam drugi ljudi, trebaju nam neke društvene realnosti, da bismo mogli da sprovedemo, ostvarimo ono što je i naša odgovornost i naša kreacija. Tako da bih se ja samo pridružila ovoj neisključivosti u tom odnosu između individualne slobode odnosno odgovornosti i na drugoj strani zajednice i društva.

Aleksandar Stevanović
Pozdrav sa Medicinskog fakulteta. Imam više pitanja. Mi na drugoj godini imamo upravo predmet Lekar u zajednici. I studenti često pitaju na koju zajednicu se misli i šta ćemo mi tamo itd. Najviše smo pričali o tome kakva interakcija je moguća između nekoga ko je član zajednice i ostatka zajednice. A nama je bitno, ako govorimo o nekome ko nije član zajednice, kakav transfer je moguć sa nekom zajednicom i da li je on uopšte poželjan i koje su njegova ograničenja, jer, ukratko, postoje dve škole mišljenja: jedna preferira da onaj koji, recimo, leči, potiče upravo iz zajednice, da je to njegova vrlina da je razume, da ima empatiju itd, i druga, koja smatra da postoji nešto što je univerzalno i nema veze sa pripadnošću zajednici, konkretno kada se radi o medicini, da u tom smislu pripadnost nije bitna. Mene to često kopka, jer kritike su prilično ozbiljne, u smislu kolonijalnog pristupa humanitarnim intervencijama, uopšte interakcije, privilegovanosti itd. U stvari, moje konkretno pitanje je – šta ako ne pripadam zajednici, kako mislite da ograničim taj transfer sa drugim ljudima iz neke zajednice? Hvala.

Ivana Spasić
Ja bih samo kratko rekla da ima paralela, ali vaša je mnogo važnija, jer lečite ljude. Pretpostavljam da nije u pitanju samo kritika distanciranosti. Manje je efikasno lečenje ako ne razumete, ne znate kako da prenesete bolesniku i njegovom okruženju šta treba da rade. Ako ga odbijete od sebe onda ste loš lekar, jer su vam rezultati loši. U sociologiji i antropologiji postoji neka vrsta paralele između stanovišta da morate da budete iz zajednice, naročito manjinske i potlačene, da biste ne samo politički valjano i legitimno, nego i epistemološki valjano govorili; morate da budete na tom stanovištu da prozivite taj život, da biste mogli to da promišljate, i ovog drugog stanovišta, opet govorim u grubim uprošćavanjima, koje kaže da nam je potrebna distanca – možemo da se uživimo kao istraživači dovoljno da razumemo iznutra, ali je bolje da ne pripadamo, jer onda možemo u većoj meri da imamo analitički odnos.

George Hristov
Da li imamo još pitanja ili komentara? Ako nema, onda ću ja postaviti jedno, poslednje, pošto imamo još malo vremena. Rečeno je da je zajednica nešto više, uslov mogućnosti i društvenosti, dakle, da se mi kroz zajednicu i socijalizujemo, tako da ta dihotomija uopšte onda nije toliko stroga, jer jedno uslovljava drugo. Govorili smo i o neotribalistima, o neoarhaičnim formama pokušaja građe nove zajednice, što za mene onda znači da je zapravo dihotomija ili razlikovanje zajednica i društva nešto moderno. U predmodernim društvima te dve stvari su manje-više stopljene, ako prihvatimo model da su afektivne veze s jedne strane a podela rada sa druge. Zapravo, porodične veze su bile u istoj dimenziji sa podelom rada. Moje pitanje je onda, da li možda danas, u modernom društvu, ako i dalje operišemo tom dihotomijom i podelom između zajednice i društva, društvo, možda, postalo uslov mogućnosti, dok je zajednica nešto što je zaista u tom smislu arhaično, prevaziđeno i što se pojavljuje samo u kontekstu modernog društva i nema više tu izvornu moć? Ili možda možemo kažemo da je porodica jedina zajednica koja je preostala kao neki model koji pokušava da se reprodukuje onda i u društvu kroz različite kolektive? Pa, da li onda možemo u modernom društvu više govoriti o primatu društva, a o zajednici kao nečemu što je sekundarno i tek naknadno dolazi, nema više tu izvornu moć koju je imala u predmodernom dobu?

Milan Urošević
Za kraj – najteže. Kad smo završili s ovim krugovima pitanja, rekao sam da sada imamo neku vrstu komercijalne fabrikacije zajednica koje funkcionišu usled toga što odnosi koji karakterišu zajednice sve više nestaju. Dakle, imamo manje-više porodicu kao jedinu koja je preživela iz tih nekih nužnosti socijalizacije i tako dalje. U stvari, sad imamo fabrikaciju neotribalističkih zajednica i mislim da to na neki način govori o tome da postoji potreba za zajedništvom, ali se ona fabrikuje, zatim komercijalizuje, i onda se na neki način kapitalizuje na njoj. To pokazuje da se na taj način zadovoljavaju neke potrebe koje su možda postojale ili postoje i dalje, ali su nefunkcionalne. Mislim da upravo zbog toga imamo tu proliferaciju tih identitetskih zajednica koje se najčešće formiraju kroz neke identitete koji upravo služe najčešće nekim komercijalnim svrhama.

Željko Radinković
Dodao bih samo da se, naravno, slažem sa Milanom da postoje određene strategije i prakse fabrikovanja zajednica koje koriste određenu potrebu za zajednicom. Ali upravo ta sintagma – potreba za zajednicom – dakle, društvo sa kojim izlazimo, sa kojim se često viđamo, krug ljudi sa kojima se družimo i sa kojima rado popijemo pivo ili kafu,

Aleksandar Stevanović [foto: P. K.]

sa kojima rado razmjenjujemo intimnije sadržaje, to nije fabrikovana zajednica, naš svijet je prožet takvim zajednicama. Naveo sam ovaj primjer, ali možemo da idemo u fenomenologiju nefabrikovanih zajednica u modernom društvu.

Sama zajednica kao takva nije ideološki, nužno loša, dakle, nije ideološki nužno predodređena u tom smislu u kojem je Milan govorio. Dakle, zašto je to moguće, kako je to moguće? Zato što su i društvo i zajednica, opet ću ja, ukorjenjeni u svijetu života kao uslovu mogućnosti. Nije zajednica uslov mogućnosti društva. Istorijski možda i jeste, na tom nivou posmatrano, možemo da tako govorimo: manje grupe ljudi koje su funkcionisale kao zajednice ali diferenciranjem društva, širenjem te zajednice, došlo je do stvaranja društva, anonimnih zajednica, funkcionalnih zajednica, na drugi način. Možemo, naravno, da govorimo i tako. Zašto je moguće da prelaze i da se stvaraju takvi fenomeni koji uključuju i jedne i druge aspekte? Pa zato što su to aspekti jedne društvenosti.

George Hristov
Da završimo s filozofskim odgovorom? Ili ipak sociološkim?

Ivana Spasić
Ja bih sociološki rekla da možda upravo društvo stvara mogućnost razrastanja zajednica koje nisu nužnost, koje su nekad fabrikovane, ali daleko od toga da su to uvek, tu se slažem sa Željkom. Imamo i taj pozitivni, produktivni momenat u društvu, ovom najmodernijem, diferenciranijem, otuđenijem, da se opet otvara mogućnost da se sa nekim pronađemo i napravimo odozdo nešto u čemu ćemo se zaista osećati kao član nečega što ima smisla.

George Hristov
Da završimo u pozitivnom tonu. Hvala svim uvodničarima na odličnim komentarima, idejama, i svima koji su učestvovali, publici. Hvala još jednom, nastavljamo u sedam.

Mislilište 8. maj 2024. [foto: P. K.]

oblik zajednice

sesija 2

(OB)LIK ZAJEDNICE

Moderator: Igor Cvejić

Dobro veče. Prvo ću ukratko predstaviti današnje uvodničare uz napomenu za one koji su gledali program, da smo imali jednu nezgodu izazvanu time što je program bio na latinici, tako da Slobodan Antonić neće govoriti. Umesto njega jedan od uvodničara je Stefan Janković, docent na Sociologiji na Filozofskom i Arhitektinskom fakultetu. Uvodničari su takođe Nenad Cekić, redovni profesor filozofije na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Beogradu i Andrea Perunović, naučni saradnik na Institutu za filozofiju i društvenu teoriju takođe sa Univerziteta u Beogradu..

Kao što smo mogli da čujemo, postoje različiti oblici zajednica, različita shvatanja zajednica, počevši od nekih prijateljskih, partnerskih, pa širih udruživanja građana koje možemo ili ne možemo da zovemo zajednicama, pa preko onoga što zovemo društvo ili zajednica među državama. Čini mi se da ćemo mi najviše govoriti o nekim oblicima zajednica koje odgovaraju paraleli sa društvom.

Igor Cvejić [foto: P.K.]

Prvo pitanje koje postavljamo uvodničarima je: Zajednica – čega? Čija zajednica? Rekao bih da se nagoveštava pitanje vlasništva. S jedne strane to može zvučati u smislu da li postoje neki titular ili titulari koji poseduju neku zajednicu ili zemlju, starogledano, ili postoji nešto što je više od individue, a što vlada nad tom zajednicom. Ali sve se može shvatiti i drugačije, recimo u republikanskom duhu, da sami članovi zajednice treba da poseduju zajednicu – na primer kao što je u ne tako davnim parolama naše političke istorije pisalo „Čiji grad–naš grad" – ali takođe možemo postaviti pitanje da li uopšte zajednica treba da ima neko vlasništvo nad individuama, kao što je pitanje minimalnog društva, ili možemo da probamo da dekonstruišemo ideju da uopšte treba da govorimo o vlasništvu.

Prvo bih dao reč Stefanu Jankoviću.

Stefan Janković

Dobro veče svima. Hvala ti, Igore, na ovim uvodnim rečima i hvala na pozivu organizatorima. Ono što me je zbunilo kada sam pročitao pitanja, na samom početku, bilo je upravo ovo pitanje od kojeg si ti započeo, a to je pitanje vlasništva. Naizgled, na ovaj set pitanja koji je nama trojici večeras postavljen, učinilo mi se da se može lako odgovoriti. Nažalost, nisam prisustvovao prethodnoj sesiji, ali sam čuo da su učesnici podvukli tu vrlo važnu dihotomiju, barem što se sociologije tiče, i tu drevnu, odnosno podelu na *Gemeinschaft* i *Gesellschaft*.

Stefan Janković [foto: P.K.]

Ono što se nameće kao pitanje i ti si, kao što sam rekao, dao vrlo dobar uvod, jeste ko kako delegira, kako se prevodi ili šta se prevodi u nešto što bismo mogli da smatramo većim, kolektivnijim itd. Za sociologiju ovo predstavlja jedan istrajan problem u smislu šta su to komponente putem kojih mi objašnjavamo šta je nešto što možemo smatrati zajedničkim. Pre svega, ovo pitanje „Zajednica čega ili čija zajednica?" animira naravno i teoriju ugovora u klasičnoj političkoj filozofiji, ali animira i jedno mnogo dublje pitanje – koliki je obim ili kompleksnost zajednica ili zajedničkog. Ono na šta bih ja želeo da stavim fokus u odgovoru ne bi se odnosilo striktno na ovo pitanje ili način postavljanja pitanja koji je vezan sa nekom vrstom apropirijacije. Dakle, da je ona nečiji subjekt i predmet. Naravno, politika se vodi oko toga šta su sastavni elementi zajednice, ali jedna od osnovnih premisa od kojih mi se čini da je relevantno krenuti jeste da počnemo da razmišljamo o tome šta nastaje tim udruživanjem. Dakle, ako počinjemo samu temu oko toga – zajednica čega, da li se zajednica svodi na ono što je u tom klasičnom određenju bila ta neka vrsta afektivnih odnosa koji su uglavnom ustanovljeni tradicijom, identitetima, verovanjima, sve nešto što dobro znamo, ili govorimo o nekoj vrsti apstraktnije konsocijacije u kojoj postoji jedna vrsta slobodne volje za udruživanje, ali i neke vrste interesa?

Međutim, pitanje se može proširiti još dalje od ovoga, a to je – šta sve uključuje i šta sve fundira odnose u toj zajednici? Dakle, da li je zajednica samo nešto što bi evociralo neku vrstu konstitucionalizma, dakle, teorije koja podrazumeva delegiranje u nečije ime ili delegiranje govora za nekoga, ili zajednica može da postakne razmišljenje o tome da se ono što podrazumevamo kao naše humane formacije takođe utvrđuje sa nekom vrstom objekata, dakle, ne-ljudskih stvari sa kojima saživljavamo? Dakle, pitanje zajednice, zato što je akcenat na objektima, kao i pitanje „Čija zajednica ili zajednica čega?"; podrazumeva na neki način uvek pitanje, ne nužno vlasništva, ali nužno odnosa koji se ne odnose isključivo na setove interakcije koji se podrazumevaju između ljudi. Dakle, bilo da su oni vođeni nekom idejom tradicije ili idejom interesa, mi zapravo ovde imamo fundiranje zajednica koje se uvek utemeljuju u nečemu što prevazilazi na neki način ono što je ljudsko, dakle i samu ljudsku zajednicu.

To bi bilo moje početno određenje, zato što mislim da je pitanje vlasništva koje si pokrenuo, svojinsko pitanje, bilo fundamentalno pitanje koje je i preslikano na neki način u klasičnoj sociologiji, sa raspravama o Hobsu i Rusou. Ono što mi se čini veoma relevantnim da se ova tematika – zajednica čega ili čija zajednica – proširi kao neka vrsta pitanja zajedničkog dobra. Dakle, pitanja koje je vezano za tradiciju anglosaksonskog prava i samim tim treba staviti neke zagrade zbog toga, ali ideja *commonsa* kao nekog dobra jeste ideja oko koje nastaje potencijalna saglasnost i na šta se projektuje ta zajednica.

Naravno, ovde je važno istaći, čini mi se da će biti prostora da se to adresira, da zajednica nikada ne podrazumeva neku finalnu formu i da je jedan od osnovnih problema, kao što sam najavio na početku, pitanje obima, dakle, o kolikom obimu zajednice pričamo. Pritom ne mislim samo na prostu gustinu, naseljenost, itd. nego na kvalitet veza i odnosa koji se na neki način utemeljuju i posreduju. Eto, toliko od mene za početak.

Igor Cvejić

Hvala, Stefane. Profesor Cekić.

Nenad Cekić

Hvala na pozivu i hvala ljudima koji su došli i što su tu. Pravo da vam kažem, iznenadeli ste me, mislio sam da će biti mnogo manji broj ljudi. Pretpostavljam, da nisu bili praznici, da bi bio i veći. U poslednje vreme čudim se kad mi neko kaže, počitao sam knjigu, a kamoli da dođe da sluša načelne intelektualne razgovore naročito ovako širokog obima, pri čemu mislim da može hiljadu pristupa da se odebere i da je svaki legitiman. Ali, da ne dužim. Ja sam filozof morala i prvi deo svoje karijere proveo sam kao metaetičar – i mogu da vam kažem da je pojam zajednice potpuno neodređen. Tako da, sa značenjskog stanovišta, mi moramo prvo da specifikujemo temu.

U terminu zajednica prepoznajem jednu pozitivnu konotaciju koja je karakteristična za određenu upotrebu reči u tom ubeđivačkom diskursu, odnosno propagandističkom. Pojam zajedništva pojavljuje se kad god treba da se sprovede neka regrutacija. S jedne strane imamo narodni front sa visokog mesta, s druge strane imamo nužno zajedništvo opozicije – ništa u zajednicama nije nužno, mada postoji nužda zajednice. Recimo, iz porodice ne možete da izađete. Možete, ali to su retki slučajevi, da se odreknete svih članova porodice; iz države je veoma teško izvodljivo; iz zatvora ne možete da izađete – a to je takođe zajednica – tako da, kada bismo tražili šta je zajedničko svim primera zaključili bismo da su zajedničke medusobne veze tih ljudi, da li su u toj zajednici voljno ili nevoljno.

Kao filozof morala, mislim da je ključno pitanje zajednice – pitanje slobode unutar zajednice. Ono determiniše odnos ljudi unutar zajednice. Ja sam magistrirao na Nozikovoj teoriji države. On pokazuje kako država nastaje kao minimalna agencija za zaštitu, a opet je zajednica. Tako da možete da pokažete da su neke zajednice nužne ili neizbežne, a da su druge dobrovoljne. Međutim, kako se ove dobrovoljne pretvaraju u propagandu, ja toga mogu samo da se setim. Rođen sam u vreme Titove vladavine, kada je televizija bila prepuna zajednica, naročito zajednice naroda i narodnosti bivše Jugoslavije. Onome ko je prošao to iskustvo, upotreba pojmova zajednica, naročito ovog pomodnog pojma zajedništva, izazvaće sumnju šta se krije iza njega, odnosno, ko hoće da uzme vlast. Jer niko neće da kaže „ja", nego se krije iza kolektivnog „mi", „zajedno" (ime jedne koalicije), što se proteže decenijama unazad. Ta reč je zloupotrebljena.

Kada se fokusiramo na analize zajednica, drugovi sociolozi govore da rade gerilski i da vide dinamiku unutar pojedinačnih zajednica onakvih kakve su. Ali one, prima facie, nisu ni dobre ni loše A i one koje su nastale dobrovoljno mogu da se pokvare, dok nužne mogu da se poboljšaju. Tako da je ta dinamika neodređena. Ali one zajednice koje ugrožavaju slobodu do tačke nestajanja individua, to je diktatura. Pojaviće se ili se već pojavio neko ko će vam objasniti da on u ime zajednice preuzima svu odgovornost. Ne govori o vlasti, nego o preuzimanju odgovornosti. Različiti su kontekisti i primeri, ali moje je iskustvo da su udruživanja za opšte ciljeve retko kad iskrena. Recimo, udruženje za zaštitu ljudskih prava – to ne znači ništa. Bilo je takvih koliko god hoćete. Međutim, pretpostavljam da postoje zajednice, udruženja lovaca i ribolovaca, u kojima su svi međusobno prijatelji. Tako da od iskrenosti zavisi i kvalitet zajednica. I od slobode, naravno.

Andrea Perunović

Nadovezao bih se na izlaganje profesora Cekića, i, pre nego što odgovorim na konkretno pitanje, ponudio bih jednu malu preambulu kao neku vrstu provokacije, ne provokacije u nekom pežorativnom smislu, nego kao poziva. Čini mi se da je neophodno promisliti, pre svega, etimologiju, odnosno lingvističku strukturu reči zajednica. Šta ona znači? Naša

reč zajednica nastala je od zajedno tj. za-jedno, što nas već predodređuje u smislu da zajednica, ako je za-jedno, teži nekom totalitetu, kompaktnosti, nečemu što je relativno homogeno. Možemo uvek imati neku bojazan da zajednica može postati za-jed(i)nicu, neka vrsta jedinice, što nas poziva na neka druga značenja. Znamo gde se sve koristi ovaj pojam, jedinica.

Ako pojam poredimo sa značenjem u nekim drugim indoevropskim jezicima, imamo kod Aristotela pojam *koinonia* kao sinonim za zajednicu, što su posle hrišćani preuzeli i tako dalje, ali osnovno je to starogrčko značenje: *koinonos* je partner, zapravo reč je o nekom partnerstvu, pa se značenje proteže, u *Politici* to piše, od porodice do polisa, pokriva sve, to je neki „multi-layered" koncept, jer nikad nismo u jednoj zajednici, i to Aristotel dobro pokazuje, uvek smo u više njih. Tradicija koja nam dolazi iz latinskih jezika odnosi se na *community*, odnosno *communauté*, odnosno na latinskom *communis* od *cum* – sa i *munis* – što je neka vrsta obaveza, odnosno zaduženja, tako da čitamo neka ambivalentna značenja. S jedne strane, *com* znači *sa*, ne *za*, nego *sa*, tako da imamo novu, drugačiju, konotaciju. I, s druge strane, *munis*, sa značenjem neke vrste obaveze. U latinskoj verziji pojma zajednica nalazimo neku vrstu logike duga itd., a s druge strane, *munis* ima značenje blisko pojmu *munitio*. Znači, *communis*, sagraditi neke zidove oko nečega što je zajedničko, oko grada, na primer, da bi zadržao stranca koji je spolja.

Zaustaviću se ovde sa lingvističkim tumačenjem. Sad bih citirao reči francuskog filozofa Žan-Lika Nansija, koji je svoju karijeru posvetio promišljanju zajednice; među najpoznatijim njegovim naslovima je recimo *Neoperativna zajednica*. On kaže: „Šta bi to moglo biti više zajedničko od bića? Mi smo." – i sada ide na jedan mnogo viši nivo apstrakcije – „Ono što delimo je biće ili je egzistencija". Čini mi se da ovde nailazimo na jedan vrlo radikalan obrt, a koji će nam možda biti od značaja da shvatimo deo pitanja „zajednica čega"? Zajednica nije nešto što može da se deli, je li tako? Nije zajednica neki kolač, pa da može svako da uzme po parče. I pre svega, prema Nansiju, zajednica nema neku esenciju. Znači, nije poenta u esenciji ili suštini zajednice, već u zajedničkosti egzistencije, zajednici bića, što nam zdrav razum ili ovaj *common knowledge*, da upotrebim i taj pojam, pružaju. Tako da je, van nekih tendencija koje svakodnevno uviđamo, to možda važno: biće je zajedničko. „Mi smo", pre svega.

Igor Cvejić

Drugo pitanje glasi: „Kakvo zajedništvo? Koja zajednica?" Kao što sam rekao, imamo zaista različite zajednice i različita shvatanja šta je to zajednica. Ponudiću dve inicijative u kom pravcu može da se razmišlja. S jedne strane, imamo zajednice u kojima se očekuje od članova da repliciraju ili ispunjavaju istost sa drugim članovima zajednica u nečemu; s druge strane imamo neku pluralnu viziju zajednica u kojima uopšte nije cilj, nije poenta da članovi zajednice po stavovima, po vrednostima budu isti, nego je način da se boravi zajedno ili organizuje nešto ili život zajedno. To ima neku referencu i na shvatanje normi na osnovu kojih se konstituišu zajednice, što je ključno za razumevanje zajednice. S jedne strane, možemo imati shvatanje da je postojanje određenih normi zajednice temeljno za postojanje te zajednice i nepromenljivo. Imamo i drugačije shvatanje, prema kojem su norme zavisne od interakcija i veza samih članova zajednice i u tom smislu dinamički promenljive.

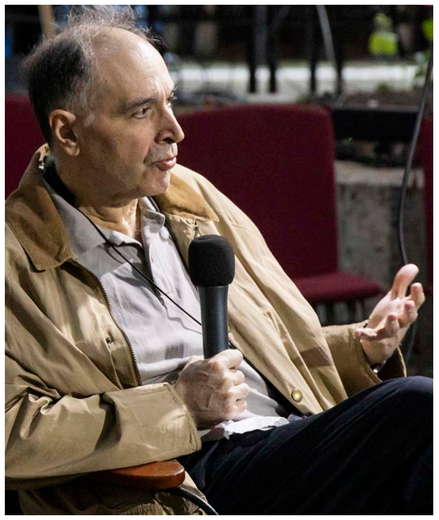

Nenad Cekić [foto: P. K.]

Stefan Janković

Hvala i profesoru Cekiću i Andrei na nekim od opaski za koje mi se čini da su veoma važne za odgovore na preostala dva pitanja. Koncentrisaću se i na ovo što si ti spominjao, Igore, u vezi sa različitim tipovima, ako hoćemo već da pravimo neku vrstu tipologije, da bismo mogli da odgovorimo na pitanje „Kakvo zajedništvo?" Pre svega, ovo što je Andrea na samom kraju svog izlaganja rekao o zajednici bića, može biti i vodilja za davanje odgovora na ovo pitanje i, iako verovatno nisam na sličnom filozofskom tragu kao on, na neki način, moj odgovor je „gađao" na ovu vrstu egzistencijalne komune, ali kao nešto što podrazumeva više od onih konvencionalnih značenja koje se inače upisuju u zajednicu, a to je osećaj pripadnosti. Vrlo često i danas, posle svih kulturnih zaokreta i obrta od 1970-ih godina, mi verujemo da su naši identiteti vrlo partikularni, da zavise od našeg pristanka, naše volje i, na kraju krajeva, i od promovisanja tih identiteta. To, naravno, govori da pravljenje nekih vrsta zajednica ili komuna, kako god da ih nazovemo, ili tih kompleksnih društvenih relacija, strukturno uslovljenih, nije pasivno stanje.

Postaviću jedno pitanje, odnosno daću jednu ilustraciju koja može biti dobra inicijativa za davanja odgovora na ovo pitanje. Nemački ekolog Peter Haf je 2011. godine napravio proračun šta bi se desilo u slučaju da svi sistemi, pre svega tehnološki sistemi, zamru, ti

sistemi koji nam dovode struju, vodu i tome slično. On je proračunao da bi za oko četiri dana nestala pijaća voda u gradovima, da bi za oko 11 dana životinje nastanila gradove, dakle, ljudske zajednice, i da bi se za oko tri do četiri nedelje pojavio kanibalizam među ljudima. Zbog čega je ovaj primer, vrlo apokaliptičan, u značajnoj meri najava trenutne klimatske krize, dobar pokazatelj, zapravo, ili dobar test, za različite teorije zajednice? Upravo zbog onoga o čemu sam i ranije govorio. Ako posmatramo isključivo to *čega i čija* zajednica, mi zaboravljamo na mnogo širu zajednicu bića na koju je Andrea uputio.

Pre svega, kada govorimo o zajednici ili nekakvom obliku zajedništva, očito da moramo zaračunavati nešto što nam je egzistencijalno relevantno, nešto što nam je važno, ali nešto za čije postojanje, dakle za čiju, na neki način, ontologiju, mi nemamo konkretne aparate da razumemo u ovom konkretnom momentu. Utoliko, odgovor na ovo pitanje *kakvo zajedništvo?* mora se navratiti na neku vrstu vođenja politike, dakle načina na koji postoji predstavljanje, uključivanje različitih entiteta – držim do tog pojma entiteta da bih zadržao tu neodređenost – ko je sve uključen u zajednicu i ko na neki način podrazumeva egzistencijalnu važnost i vrednost jednih drugima.

Da bi se odgovoreno o ovo pitanje, trebalo bi da se podsetimo i uočimo ono što je, recimo, Šantal Muf dobro primetila, govoreći o jednom od srodnih koncepata, a to je *zajedničko dobro*, govoreći da u današnjim, složenim društvenim okolnostima, mi više nemamo luksuz da promišljamo isključivo u okvirima nečega što bi bila mala pacifikovana zajednica, već naš osnovni izazov danas postaje zapravo vođenje dosta kompleksne politike koja će podrazumevati pregovaranje oko toga šta jeste zajedničko dobro. Utoliko, odgovor na ovo pitanje se, barem sa ove teorijske strane, ali sigurno i sa empirijske, mora svesti na to kako mi zapravo pravimo, kroz različite političke aktove, ali i kroz konflikte, osnove za ono što čini, i za ono što dolazi, u zajednicu. Dakle, ko su ta bića koja imaju pravo da učestvuju u zajednici, a koja bića su nam nužna da bismo učestvili u ovoj zajednici?

Kada se vratimo na ovaj primer ekologa Petera Hafa koji sam dao, ispada da onda ljudska zajednica može biti svedena isključivo na ove interakcije koje su uglavnom fine, određene nekim konvencijama lepog govora, lepog ponašanja i tome slično. Čak se ne mogu odrediti ni onim što različiti sentimenti levice i desnice jednako i danas govore, a to je potraga za nekim arhetipom ili prototipom čoveka, već se moraju vezati za to što sam spomenuo na samom početku, a to je pitanje svojine. Zapravo, sve vreme vodimo pregovore, tražimo osnove za pravljenje kompromisa, i na neki način konstrušemo zajedničke ciljeve. Utoliko, odgovor na ovo pitanje *kakvo zajedništvo?* bio bi: to je zajedništvo koje je procesualno. To zajedništvo je nešto što se izgrađuje, ali se ne izgrađuje nužno u ovom direktnom kontaktu, bar ne onoga što je zapadna civilizacija utvrdila kao funduse, dakle polise, tih institucija, već kroz različite aktove svega što može učestvovati.

Ako se desi ono što se, recimo, desilo, da se nadovežem na Petera Hafa, u Kataloniji pre koji mesec, dakle da nestane vode, na paradoksalan način preuređuju se odnosi između toga ko je odgovoran za takvu stvar. Šest dana bez vode u Kataloniji uništilo je mnoge poljoprivrednike, primera radi, i dovelo je do pregovaranja, do različitih spekulacija, ali i do različitih kontroverzija oko toga šta se dešava kada nestane nešto što čini fundus nečega što je, pretpostavimo, zajedničko. Naravno, zajednički cilj i interes bio bi da

Andrea Perunović [foto: P. K.]

Andrea Perunović

Čini mi se da smo otvorili nekoliko linija misli koje su interesantne. Reč je o zaista ambivalentnom pojmu. Treba nam zajednica i treba nam zajedništvo, a pritom to nosi izvesne opasnosti. Ne možemo imati jednouman pristup, moramo da se podvojimo malo, jedan „šizofren" pristup neophodan je da bi se mislila zajednica zapravo. Moramo da iskočimo iz svoje individualnosti, pre svega. Međutim, šta nam se, da ne kažem na empirijskom, jer se empirijom ne bavim, ali na nekom realpolitičkom ili na globalnom ideološkom planu, ukazuje, kakvo zajedništvo? Užasno! Nikada nam gore zajedništvo nije bilo. Jer, šta se nama potura kao zajedništvo i kao nešto što bi trebalo da nas drži zajedno? To je instrumentalno zajedništvo. Nešto što ima ishod. To se odnosi na sve ono što poznajemo danas kao zajednice, ma koje vrste one bile. Da li je to porodica koja ima reprodukciju kao krajnji cilj u kapitalističkom sistemu – hajde da se rađaju deca, da imamo radnike, ili verska zajednica, čiji članovi moraju da reprodukuju postulate dotične religije oko koje su se okupili? Primera je beskrajno, ali problem je što čim zagrebete malo u bilo koju vrstu zajednice, nailazite na jednu instrumentalni cilj koji je pretpostavljen toj zajednici, na onu esenciju na koju sam i upozorio malopre. Tako da zajednice uvek za cilj imaju neku vrstu konačnosti, u smislu delanja i proizvodnje. I to je ono što nosi opasnost.

Ono što mi se takođe čini problematičnim i na šta treba da usmerimo sve svoje kritičke alate je zajedništvo koje počiva na isključivanju, odnosno zajednice kojima svedočimo danas najčešće su isključujuće zajednice, zar ne? I opet se vraćam na onu etimologiju: ako kažem zajedno, ako je za-jedno, nije za-drugo. Zajednica nije za-druga (ne znam da li je previše džeza ovde?). Ali, heterogene zajednice su zapravo retkost. Instrumentalna zajednica je takođe i identitetska zajednica i na tome se bazira isključivanje. S jedne strane, drugi nije potreban zato što ne može da doprinese nekom našem instrumentalnom cilju, s druge strane, drugi nije potreban zajednici zato što on narušava njenu identitetsku homogenost, odnosno kompaktnost.

Pošto smo u Mislilištu, pa možemo da mislimo, a ne da iznosimo neke čvrste koncepte, teze i stavove, usudiću se da iznesem kako ja vidim idealno zajedništvo odnosno zajednicu, po cenu da zvučim naivno. Kao neku vrstu fluidne, otvorene zajednice u koju svako po volji može da uđe i da izađe. Kao, recimo u Rableovom romanu *Gargantua i Pantagruel* u kojem postoji deo o Telemskoj opatiji, koja nema zidove, i u kojoj svako radi šta hoće – ne u klasičnom, liberalnom smislu: radi šta hoće dok ne ugrožava druge, nego radi šta hoće u afinitetu sa drugima u zajednici. Dakle, reč je o pozitivnom određenju.

Ja donekle delim skepsu koju je Žak Derida imao prema pojmu zajednice. On je rekao da ne voli tu reč, da ga plaši. Ako zajednica podrazumeva neku harmoničnu grupu, konsenzus, temeljni dogovor koji je ispod fenomena sukoba i rata, kaže da on u to ne veruje, jer je više pretnja nego obećanje. Pa ipak, postoji nesumnjiva želja za zajednicom, ali je neophodno da zajednica spozna svoje granice i da transformiše, da pretvori te granice u otvaranja. Ne samo kao *open community*, pa sada može sve i svima, ne u tom smislu, nego u nekom, možda, malo konceptualnijem smislu – otvorenost granica zajednice bi trebalo da podrazumeva npr. i gostoprimstvo, ali o tome i ambivalentnosti tog pojma ćemo govoriti kasnije, pa ću ovde da se zaustavim.

Igor Cvejić

Došli smo i do poslednjeg pitanja koje je vezano za to da li u zajednice ulazimo dobrovoljno, drugo, i treće, da li nam se dopada? Možda je prihvatamo, a ne dopada nam se. Recimo, možda mi se ne dopada trenutni politički sistem Srbije, ali šta ćemo, tu sam gde jesam. Imao sam jednu raspravu, davno, kada su počele nacionalističke priče: srpsko–antisrpsko, meni je to bilo bezveze. Ja sam Srbin, rođen u Beogradu, i otac i majka su mi s juga Srbije. Prisustvujem jednoj takvoj raspravi i pitam: „O čemu vi pričate? Da ja sad odem i nekome kažem ja sam vredniji od tebe zato što sam rođen u Srbiji, gladaće me belo, jer bih dokazivao neku jeretičku, ne znam kakvu, teoriju. Ali ako me neko uvredi zato što sam Srbin, ja ću se braniti kao Srbin. I to je nacionalno određenje *via negativa*. Znači, morate da se odbranite ako ste napadnuti, ali to ne znači da treba inače takve stvari da radite, jer obično iza njih stoje neki drugi interesi, o čemu bismo mogli danima da pričamo.

oblik zajednice

sesija 2 [19:00 – 20:30]

(OB)LIK ZAJEDNICE

Zajednica čega, čija zajednica?

Kakvo zajedništvo, kakvih zajednica?

Stupa li se u zajednicu dobrovoljno, nužno ili smo oduvek već u njoj?

r a s p r a v a

moderator: **Igor Cvejić**
[filozof, Institut za filozofiju i društvenu teoriju]

uvodničari:
Stefan Janković
[sociolog, Filozofski fakultet]
Nenad Cekić
[filozof, Filozofski fakultet]
Andrea Perunović
[filozof, Institut za filozofiju i društvenu teoriju]

d i s k u s i j a

UNIVERZITET U BEOGRADU

Stefan Janković

Nemamo definiciju zajednice, ni u kom pogledu, ali u širem smislu, interesantan je pojam konstitutivnih normi koje je u svom izlaganju ranije naveo profesor Cekić, a o čemu je i Andrea govorio, kao toga u kom stepenu suštinski svesno ljudsko biće ulazi u neku vrstu zajednice. I način davanja odgovora na ovo pitanje zavisi od toga šta uzimamo kao premisu, šta su nam gradivne jedinice. Dakle, da li je gradivna jedinica neki autonomni subjekt sa svešću i voljom ili imamo nešto što je obrnuto, daleko veće, neki daleko širi poredak, kao što je društvo – i to je ta čuvena dilema koja se i dan-danas pomalja, kada je reč o društvenoj i političkoj teoriji, između ostalog. Ovo pitanje je poprilično složeno kada ga posmatramo sa stanovišta koje je Andrea definisao kao fluidna zajednica, s čim se na neki način slažem, upravo zato što se pitanje ove naddeterminacije i subdeterminacije mora rešiti, a to je pitanje koliki je stepen naše volje i slobode u odlučivanju o nečemu, znajući da snaga svega toga što je zajednica, a to je nešto što – antropolozi to vrlo dobro znaju, na primer, kroz izučavanje rituala – zapravo zavisi od ekskluziviteta, zavisi od postavljanja određenih simboličkih granica, za ulazak i prelazak, čak i njihove unutrašnje strukture.

Sa druge strane, opet, pitanje organizacije nečega što bismo mogli da smatramo zajednicom bića, tom nekom vrstom imperativa, recimo, možemo zamisliti na način na koji je profesor Cekić govorio: ja mogu da se osećam ili da se ne osećam npr. pripadnikom određene nacije. Dakle, ta neka etička obligacija, vrlo je moguće, jer se u njoj vidi šta nas određuje kao zajednicu, jeste ono što nas na mnogo dubljem nivou i planu determiniše. Međutim, ono što je relevantno i što ovde treba podvući jeste da li se može, unapred, postaviti granica bilo koje od ovih zajednica. Jer ukoliko ne govorimo o načinu na koji se one pregovaraju, ukoliko ne govorimo o različitim privremenim kompromisima, privremenim konfliktima koji postoje oko toga, ne možemo ni dati vrlo precizan odgovor na pitanje šta učestvuje, šta je taj materijal koji sastavlja zajednicu – i to na neki način, čini mi se, pomalo razvodnjava ovo pitanje.

Dakle, da li pitanje volje ovde treba staviti u prvi plan ili je ono sekundarno u odnosu na broj entiteta, stvari s kojima treba zaračunavati kada neko promišlja zajednicu. Promislimo samo, recimo, o društvenim pokretima na internetu danas, s kolikom ekspanzijom postoje kao neke vrste komuna koje su vrlo rigidne prema drugima, imaju imperative koji mogu da se šire i podrazumevaju da bi i drugi trebalo da delaju na sličan način, dok istovremeno, vrlo često, podrivaju fundamente savremene legitimne parlamentarne demokratije. I to su vrlo dobri primeri, ako uopšte želimo da zadržimo ovaj pojam zajednice – dovodim ga u pitanje ovde – koliko neke zajednice traju i kako su napravljene, od čega su sastavljene. To je jedno od fundamentalnih pitanja na koja se, barem kada je reč o disciplini iz koje ja dolazim, mora odgovarati na empirijski način, da dođemo do nekih stvari koje su, da ne kažem nužno merljive, ali moraju imati neku vrstu uporišta u izvesnim relacijama koje prepoznajemo, u smislu šta ljudi čine na ovaj ili na onaj način.

Mislilište, 8. maj 2024. [foto: P. K.]

Ali ovo pitanje dobrovoljnog ili voljnog stupanja u zajednicu mora se navratiti na pitanje eksteriornosti, spoljašnjosti, spram čega se postavlja limit. Dakle, to je pitanje koje je vezano za širu strukturu sveta u kojem se ta zamišljena zajednica nalazi. Zamislimo bilo koju zajednicu, isto toliko je to pitanje važno za njenu unutrašnju konfiguraciju. I onda je pitanje koliko su te granice porozne i do koje mere smo mi u stanju da uočimo koliko su one pokretljive. Na kraju dana dolazimo do suštinskog pitanja – da li onda zajednica uopšte može da se zadrži kao neki koncept, da li ona ima neki fundus koji bi bio značenjski jednak ukoliko je ona stalno protočna. Onda se otvara jedan politički rizik za koji nemam adekvatan odgovor. To je nešto što je, recimo, Teri Iglton spoznao: kad smo se, kao zapadnjaci, odvikli od svojih univerzalističkih ambicija da pronalazimo termine za sve, onda smo odlučili da sve raštrkamo po nizu malih, sitnih kultura u kojem svaka ima identitet za sebe i ne razgovara ni o čemu. I tu mi se čini da se nameće jedno od velikih pitanja oko ovog dobrovojnog ulaska, voljnog ulaska. To je pitanje fluidnosti, zapravo duboko političko pitanje da li se na taj način stavljaju i dalje barijere za druge i da li se ono što je u pravdanju zajednice, dakle u svojoj inicijaciji, u svojoj konstituciji, zapravo postavlja kao isključujuće za druge. Tako da mislim da su ova pitanja koja su postavljena ovde već veoma komplikovana ukoliko se ne pretpostavi šta bi mogla da bude zajednica. Pa da se onda traga za time kakve su njene značenjske forme, oblici i kako se ona potencijalno može razvijati.

Nenad Cekić

Usled neodređenosti reči zajednica, mi pokušavamo da nađemo šta je to iznutra što bi bilo podložno nekoj definiciji. Obično se podrazumeva da su zajednice prisilne ili nisu. Mi ne biramo svoje državljanstvo, ne biramo kojoj prodici pripadamo i tako tako dalje. Nacionalne pripadnosti možemo da se odreknemo, ali tek kada postanemo punoletni.

Igor Cvejić

Hvala. Sad bih otvorio prostor za pitanja iz publike.

Ukoliko nema pitanja iz publike, ja ću da postavim jedno. Čini mi se da je to naličje prvog pitanja koje smo postavili danas (čija je zajednica?), a to je: čija nije zajednica? Odnosi se na pitanje isključivanja, koje je spomenuto. Šta sa onima čija zajednica nije?

Nenad Cekić

To što nisam Englez ili mason, ne frustrira me mnogo. Pitanje se odnosi na situaciju u kojoj imate prava da budete deo neke zajednice, a neko vam to zabranjuje. Eto, to je sada pitanje segregacije, diskriminacije, fluidno pitanje. Može nama da se ne sviđa što živimo ovde i – šta ćemo s tim? Uz vrednosti, postoje i činjenice. Vrednosno, instrumentalno rasuđivanje je nešto što nas vodi kroz život, tako da nećemo razmišljati o nemogućim stvarima. Međutim, postoje situacije u kojima deklarisane vrednosti ne odgovaraju onima koje se sprovode. Recimo, vi faktički nominalno jeste član, recimo, srpske političke zajednice, ali s obzirom da se niste učlanili ni u jednu od mafija koje trenutno dele vlast, s jedne i s druge strane, onda ste vi izopšteni, iako imate prava da budete ravopravan član te zajednice. Ja uvek kažem, kad u politici čujem reči zajednica, zajedništvo, naročito ovo neodređeno *mi*, koje upućuje na zajednicu, to je signal za opasnost. U tom *mi* nikako *ja*, kao pojedinac, ne mogu da se prepoznam. Mislim da niko ne može da se prepozna. Osim jednog.

Andrea Perunović

Da, uvek je to problem sa zajednicom, ali kako bismo mogli onda da mislimo neku alternativu, neku zajednicu onih koji nemaju zajednicu, recimo. To je neka Deridina konstrukcija koju on predlaže kroz prijateljstvo. Glavni ulog, ako želimo da rehabilitujemo i spasimo taj pojam zajednice, je da se odreknemo isključivanja. I polis kao zajednica isključivao je robove, žene, decu, koga sve ne. Deviza Francuske buržoaske revolucije bila je – sloboda, jednakost, bratstvo. Opet bratstvo, koje poziva na zajednicu, a braća isključuju sestre, a drugo, računa se na neko krvno srodstvo, makar metaforički, jel da?

Postoji mit o izgubljenoj zajednici. Ruso pravi društveni ugovor, zato što je ono početno zajedništvo ljudskih bića uništeno i nema ga više, pa je potrebno društvo da to ispravi. I danas pojava i proliferacija upotrebe reči zajednica, da se razumemo, egzistira na ruinama komunizma, na onaj atrofiran oblik komunizma koji u real-političkom smislu nije uspeo. Tako da, imamo to kao neki *living dead*, i veoma mnogo prostora da se komplikuje. Poenta je, meni se čini, da zajednicu moramo da mislimo kao paradoks, nešto što je neki x, ali bez x, zajednica bez zajednice i to nas opet onda vraća na ontološku, vrlo apstraktnu poziciju, koju je veoma teško prihvatiti, a koja je neophodna ako želimo da drugačije mislimo zajednicu.

Nenad Cekić

A kako vam zvuči – bratstvo i jedinstvo? Deluje, zapravo, preteće. Zato što jedinstvo potire razlike.

problem i pitanje, jer i ovo ponovno spominjanje Rusoa i navraćanje na Hobsa jeste zapravo navraćanje na neko relativno primordijalno stanje za ranu modernost, izgradnju ranomodernih institucija i pronalaženje neke vrste zajedničkog fundusa, da se može pomiriti na koji način nešto postaje, na koji način nešto postaje veće i više. I mislim da je to jedan od ozbiljnih izazova koji je sada u ovim globalnim okolnostima posebno izražen.

Videli smo da gotovo uopšte ne možemo da se saglasimo, ne možemo da dođemo ni blizu nekog termina kojim bi mogla da se opiše zajednica, bar kao tvrdnja, da postane tvrdnja o tome šta je zajednica. Možda zapravo tu postoji veći rizik od onoga u slučaju isključivosti, kada jedna zajednica isključuje drugu. Šta se uključuje? Koliko široka zajednica može biti? S obzirom da su ovo idealnotipska stanja o kojima je ranomoderna politička filozofija govorila, moje pitanje je da li su ta rešenja koja imamo od njih i probleme koje imamo kao nasleđene filozofske probleme, sada dostatni da reše ono što je bilo projektovano kao neka vrsta međunarodnog poretka? Dakle, da li se može napraviti nešto što postoji, primera radi, postoji među nekim vrlo ambicioznim teolozima, pravljenje ekumene, posebno kod monoteističkih religija? Da li i nešto što izazovi donose u vezi s klimatskim promenama takođe može biti fundus nečega da bi se ovo zajedničko biće pronalazilo? To je fundamentalno pitanje, to je ontološko pitanje. Dakle, odakle počinje? Kako? Šta je to? Šta ga čini? Šta je stvarnost te zajednice kada je gledamo iznutra?

Ne treba da budete naročito verzirani za sociologiju ili za društvene nauke da biste spoznali da je isključujući momenat kod bilo kakvih ljudskih kolektiva vrlo izražen, ali je pitanje i da li su naši kolektivi koje poznajemo kao nacionalne države i svi sukobi koje imamo oko naših sitnih identiteta, oko togo da li koristimo ćirilicu ili latinicu kada dođemo na Mislilište i tako dalje, da li su ti aspekti relevantni ili postoje neki relevantni aspekti da se druga bića, ova ontologija, na neki način proširi? E to je pitanje uključivanja, i to je za mene pitanje na koje ne mogu da dam nikakav jednostavan i jednoznačan odgovor sada, posebno ne u ovakvom malom i sažetom formatu, ukoliko uopšte ovaj termin treba da se zadrži, kao i njegovi pandani. Društvo je katastrofalan termin, katastrofalno spekulativan termin, ali mi moramo imati neku vrstu terminologije koja treba da opisuje nešto što bi bilo kolektivno, u tom smislu, i koja bi trebalo da se vrati eventualno na ovakvo pitanje – šta, odakle kreće – na pravu ontologiju.

Igor Cvejić

Imamo li sada, možda, neko pitanje iz publike?

Marija Petrović

Kada pričamo o zajednicama, šta je to što zajednicu razlikuje od drugih vidova ljudskih udruživanja? Da li možemo da kažemo, zajednice odlikuje to što se tu, makar nominalno, ljudi povezuju horizontalno? Kada govorimo o bratstvu, to, sa svim svojim možda isključujućim momentima, zapravo podrazumeva jednu horizontalu. To da su svi ljudi percipirani kao jednaki. I kada pričamamo o članovima zajednice, oni bi u okviru te zajednice svi trebalo da budu jednaki. Iako znamo da postoje zajednice koje imaju različite unutrašnje organizacije, kada pričamo, na primer, o religijskim zajednicama i kada pričamo o članovima te zajednice, ne mislimo na ljude koji te zajednice vode, već na one koji su članovi. Da skratim: da li zajednice moraju ili da li bi zajednice trebalo

Andrea Perunović [foto: P. K.]

mi od toga nećemo pobeći. Gde god se okupi desetoro ljudi da rade nešto, neko će hteti da bude šef. Takvi ljudi postoje, i nije ih malo. Tako da mi možemo da maštamo o idealnoj zajednici u kojoj nema takvih ljudi, i da pravimo male zajednici bez takvih ljudi. Oni će se mimikrijom nekako prikriti, ali će opet iskočiti. Neki ljudi čekaju po trideset, četrdeset godina da isplivaju.

Nešto drugo je bitno za zajednicu, ako je šireg formata, a to su institucije. Mene zasmejava kada kažu: „Treba da izgradimo institucije." Institucije se ne grade, one rastu. O tome govori Poper. Ako neko dođe „odozgo" da gradi institucije, kao što je je došla Evropska

Nenad Cekić

Odgovoriću pitanjem: da li moramo?

Ova zajednica, ako govorite o konkretnoj srpskoj naučnoj i akademskoj, i obrazovnoj zajednici, kao maketa ne odražava dobro ono što je stvarno zajednica: mi se poznajemo, pa raspravljamo, pa učestvujemo u nekim projektima. Projekti dolaze odnekuda i odlaze nekuda, niko ni o čemu ne raspravlja. Imam problem da studenta nateram da pročita jednu knjigu. Otuda, da vam crtam lik srpske akademske zajednice, ne bih nacrtao lepu sliku. Odnosno, možda bi bila lepa u umetničkom smislu, ali bi prizor bio stravičan. Nažalost je tako i možemo da kažemo da je zajednica kriva za to, šira društvena zajednica, što bi drugovi komunisti rekli, jer ovde ne postoji nikakva svest o potrebi izučavanja nečega što nije neposredno primenljivo. Nije to samo zato što je novo tehnološko doba, mada je ubrzano.

Nekada su na Filozofski fakultet dolazili ljudi sa strane da slušaju predavanja, a danas ne dolaze ni sami studenti sa Filozofskog. Tako da je ta aristotelovska ideja znanja radi znanja potpuno napuštena. Institucije drže akademske zajednice zato što su trajne i dugotrajne i to je na Zapadu relativno stabilno. A ako mi imamo problem finansiranja univerziteta, ako se ne vodi računa o tome ko dolazi na neko mesto, ako je važnija lična sujeta od posla kojim se bavimo – onda to nije lepa slika, ali jeste aktuelna slika. Ja se nadam da to može da se promeni. A može da se promeni samo tako što će čovek koji, recimo, predaje nešto, zaista biti upućen u to, a ne biti primljen iz nekog drugog razloga, i da to što zna preda studentina, zato se kaže *predaje*.

Stefan Janković

I ja ću pitati: da li moramo? Ukratko, sveto Rimsko carstvo, to bi bio moj odgovor. Ako razumete metaforu.

Igor Cvejić

U fazi propadanja Rima?

Stefan Janković

U stagnaciji.

Andrea Perunović

Ne znam da li sam dovoljno pozvan da odgovorim. S jedne strane, zato što sam dugo studirao u inostranstvu, a s druge, zato što me životne okolnosti čine pomalo asocijalnim. Doživljavam sebe kao neki neintegrativni deo te zajednice, možda sa nekom interakcijom koja je u dolasku. Kad bih morao da nacrtam ovaj odgovor na papiru, čini mi se da bi papir ostao prazan, ali to je samo zbog specifičnosti mojih životnih okolnosti. Mislim da se to što zovemo akademskom zajednicom danas poprilično globalizovalo. Radim mnogo više s nekim ljudima iz Čilea, recimo, nego iz Beograda. Znamo se preko interneta. Pišemo tekstove zajedno i to super funkcioniše, vrlo horizontalno i objavljujemo na super mestima, i svi smo srećni i zadovoljni, nekako prkoseći liku te globalne akademske zajednice, koji je otužan, izmučen, sem kad nije vrlo dobro finansiran i skupo plačen, ali inače mislim da je izmrcvaren i na umoru. To vidimo po zatvaranju svih ovih humanističkih departmana, instituta po svetu. Izubijan je, nateran na neke hiperprodukcije, na neke kvantifikacije.

Igor Cvejić

Da li je to bilo pitanje i za mene? Da polako završavamo. Ja bih rekao da bi skica tog lika bila labava, da je akademska zajednica, kakva god da jeste, situirana u društvu u kom jeste, koje je baš ne vidi kao akademsku, nego više kao instrumentalnu, da mora reći da se prilagođava, kao i sami učesnici te zajednice. Ona je, s druge strane, otvorena za naše lokalne kontakte, menja lokalnu scenu. Akademijska zajednica trenutno funkcioniše na svetskom nivou komunikacije, rekao bih, uglavnom, ili bar na evropskom u ovom slučaju, što je za neke sredine kao što je naša smanjilo značaj lokalne akademske zajednice. Mislim da je to situacija u kojoj smo sada. Ovim bih završio. Pozivam sve učesnike i publiku da dođu i sledeće nedelje, 15. maja. Zahvaljujem svima na prisutstvu i na učešću.

Nenad Cekić [foto: P. K.]

Mislilište, 8. maj 2024. [foto: P. K.]

Znači, postoje neke nužne forme organizacije političkog života. I da neko zaista postigne svetsku dominaciju i da pokori celu zemaljsku kuglu, onda bi valjda vladao i zemaljskom zajednicom i imali bismo isti problem sa definicijom.

Problema je kod ovih zajednica koje su na prelasku iz nužnih u dobrovoljne. Recimo, postoje zajednice ljudi koji dele iste političke ciljeve. I mislim da je sasvim pošteno da ljudi koji dele političke ciljeve osnuju političku partiju. Ali da nije pošteno da se pojavljuju kao nezavisni komentatori na televiziji. Jer ovde su deklarisani, znamo ko su, a ovde su agitatori. I to je sada problem konstitutivnih pravila, koja su ili vrednosna ili formalna, zavisi šta konstituišemo.

Obično se zajednice vezuju za pojam nekih vrednosti: porodičnih, nacionalnih i tako dalje. Mislim da to nije nužno, jer postoje i male zajednice, npr. ljudi koji igraju fudbal, i oni se konforno osećaju u tim malim zajednicama i ne treba im nikakvo promišljanje šta su oni. Ali postoji jedan drugi pojam koji ću izreći da bih zakomplikovao. Iza svake zajednice koja je značajna, a to bi, nažalost, značilo da ima neku političku težinu, stoji pojam identiteta. Neki identitet se gradi kroz pripadnost zajednici, odnosno deo identiteta se gradi na taj način. I sada, ako pogledate koji je deo vaš, čemu vi sve pripadate, videćete da možete pripadati više zajednica, i situacija je još komplikovanija. Međutim, zajednica koja bi zahtevala da se odreknete svih drugih identiteta sem jednog, e ona je opasna. Imali smo to u nacizmu, u staljinizmu na drugi način, ali priča o zajedničkom cilju je opasna; o tom utopističkom cilju koji zapravo nikad nije ostvaren. Ako takav cilj služi kao osnov zajednice, onda bi nju trebalo zakonom zabraniti, jer će se pretvoriti u terorističku organizaciju.

Andrea Perunović

Ja bih mogao samo da se nadovežem na ovo što je rekao profesor Cekić. U kom smislu? Opet bih podsetio, težište mog promišljanja je kako da se oslobodimo tog balasta, tog totalitarnog stremljenja zajednici. Ponoviću ono što sam rekao. Moramo da spustimo stvari na jedan vrlo bazičan ontološki nivo, znači *prima filosofia*. Biće sa prethodi biću kao ipseitetu. U tom smislu jedino bih mogao, evo sada, da potpišem da je zajednica neophodna. U tom smislu, odgovor na pitanje da li smo oduvek već u zajednici, na ontološkom nivou, je – da. Da li smo nužno u njoj? Isto tako, da. To je samo na jednom visokom nivou apstrakcije. Znači, govorimo o nekim temeljnim filozofskim pojmovima, kao što je biće. Ne pokušavam da se poigravam s time, nego mislim da je takav jedan obrt pri kojem prelazimo sa partikularnog na singularno-pluralno, opet ponavljam Nansijeve reči, nešto što je jedinstveno, ali u isto vreme i mnoštveno, ako ta reč postoji, nešto što definiše biće kao takvo, biće *sa*, biće u svetu. Nema atoma bez sveta, je li tako?

To je možda neka potka, ono što nam Nansi ili neki drugi autori poručuju. E sad, zaista su nebrojene neke etičke, epistemološke, političke i ideološke posledice koje proizilaze iz ovoga. Čini mi se da u jednom takvom načinu razmišljanja ima prostora za neku vrstu redemokratizacije demokratije građenja zajednica, konkretnih, ne ovih zajednica bića, koje bi bile u dobroj meri oslobođene od ovih opasnosti. Da li dobrovoljno stupamo u zajednice? Pa da, sigurno. Postoje zajednice u koje stupamo dobrovoljno, zašto da ne? Mislim da jedno ne isključuje drugo. Veoma je, čini mi se, važno imati uvek na umu da pojam zajednice operiše na više različitih razina, na razini egzistencije, esencije i tako dalje, ali opet, s druge strane, na vrlo konkretnim stvarima, koje se tiču našeg političkog organizovanja, naših intimnih odnosa, i tako dalje.

Andrea Perunović

Meni pojam bratstva deluje usiljeno. Iz ove perspektive, s obzirom na stanje u kojem su zajednica i zajedništvo nalaze, s moje tačke gledišta, kritikovati Jugoslaviju bilo bi možda čak i neukusno, ali i oni su živeli problem zajednice. Nema tog društva koje se bar do sada nije otrglo problemima, odnosno opasnostima koje nosi taj opštepokrivajući koncept zajednice, disperzivni, koji je na svim nivoima. Nisam ja dao neki negativan primer: *liberté, égalité, fraternité*, super, što da ne? To je prosto nešto što je temeljno promenilo svet. Francuska revolucija je ipak napravila i nešto dobro, ali nemamo još taj neki radikalni obrt koji bi mogao da nas natera da mislimo taj paradoks sa-jednice. To je ono o čemu sve vreme, čini mi se, pričamo. Da, neophodna je, da, ima svoje dobre strane, da, ima svoje opasnosti. I šta mi sa tim da radimo?

Stefan Janković

Ovaj rizik isključivanja je vrlo jasan i vrlo jasno naznačen, ali ovde se izgleda nazire rizik uključivanja ili rizik, zapisujem sve pojmove koje govorite, redemokratizacije demokratije, dakle, pravljenja nekih institucionalnih režima putem kojih bi te zajednice mogle da se fundiraju. Šta god da mislimo pod zajednicom, to postavljam više kao opšti

Mislilište, 8. maj 2024. [foto: P. K.]

da budu ustrojene horizontalno, ili u okviru zajednice možemo da imamo i drugačiju vrstu organizacija i da li je to ono što možda zajednice razlikuje od drugih vrsta ljudskih udruživanja?

Andrea Perunović

Ja pozdravljam ovaj komentar. Svaki pojam nosi neku ambivalentnost i tu uvek treba biti vrlo obazriv. Tako je nama sada promakla ova vrlo važna stvar. A to je ta horizontalnost. Koliko je horizontalnih zajednica koje vidamo? Bojim se – zabrinjavajući malo. Iako su neke deklarativno takve, uvek se desi, nažalost, da nam ta naša potreba za dominacijom i potreba da budemo dobrovoljni poslušnici upropaste te planove horizontalnog organizovanja. Možda ne uvek, ali, bojim se, previše često. Hteo sam da pozdravim ovaj način sagledavanja problema. Kada nešto kritikujemo, treba da nađemo nešto dobro i obrnuto. To je način na koji treba da razmišljamo na svakom polju.

Nenad Cekić

Da razradim svoje iskustvo. Zajednica ravnopravnih naroda i narodnosti, to je bila SFRJ, a ideološka parola bila je bratstvo i jedinstvo. Spojte to dvoje da vidimo šta ćemo da dobijemo. Nije lako odgovoriti na to pitanje, ali postoji nešto što se zove ljudska priroda,

unija, recimo, u jednom trenutku, onda nas smatraju maloumnima. Naravno, znamo šta je vladavina prava. Mi pišemo neke planove razvoja, a nikakvi planovi nisu potrebni ako imate dobre zakone. Ko na Zapadu piše planove razvoja, strategije razvoja, ovoga i onoga, do 2050-e? To se pisalo u komunizmu. Niko u ozbiljnom kapitalizmu neće praviti strategiju razvoja. Možda pravi neku svoju mikrostrategiju. Ono što bi trebalo da se desi – ali ne znam kako može da se desi – to je da neko lepo prepiše dobar zakon iz inostranstva, kao u onom vicu o engleskoj travi: kako da dobijete englesku travu, recimo, u Beogradu? Nađete dobro seme, pitate Engleza, on vam kaže koja je, uzmete vodu, zalivate, i tako sto godina. Znači, nema izmene zakona, institucije će porasti same od sebe i te izmene neće biti odozgo, već odozdo, onda će biti prirodne. Pa čak i ako se uspostavi hijerarhija, ona će biti hijerarhija sposobnih, a ne alavih. Ali to je već nešto drugo.

Stefan Janković

Hvala na ovom pitanju, mislim da ste spomenuli važnu stvar koju smo nekako skrajnuli, u vezi sa samom konfiguracijom toga šta bi trebalo da bude zajednica, ali ste je postavili takođe u odnosu na druge ljudske kolektive. Dakle, onda to podrazumeva da postoji neka ideja, recimo kontra nekih hijerarhizovanih zajednica. Međutim, ono što se ovde na neki način rađa kao pitanje jeste: horizont ili horizontalno – šta? Ako je u pitanju samo odlučivanje, ono može biti instituisano na neki način, dakle da mi svi imamo relativno jednaku moć, recimo, delegatsku. Međutim, to je pitanje kako da se takve stvari održe, da se ne stvore neke razlike, kada je reč o društvenim statusima, o ugledu u samoj toj zajednici i uopšte, to je za mene pitanje koje opet zavisi od onoga kakva je empirijska situacija.

Šta ako su neke zajednice okupljene, kao, recimo, religijski kultovi, oko nekoga koja je nosilac svega toga? To je jedan od velikih rizika koji ovde postoji, mislim da ga je Andrea u jednom momentu spomenuo, a taj rizik jeste da na neki način ne reifikujemo zajednicu i da ne padnemo u neki otužni fatalizam i reakcionarna razmišljanja, jer je inače to obeležilo veliki deo ove *Gemeinschaft/Gesellschaft* rasprave u sociologiji. Dakle između toga šta je zajednica i društvo: društvo je bezlično, društvo su pojedinci koji su prepuni interesa i tako dalje, dok je tamo nekada u nekoj našoj slavnoj, uglavnom srednjovekovnoj prošlosti, postojala neka idilična zajednica, u kojoj su bile kuće od čokolade. Utoliko treba da se porazmisli o kojoj horizontali govorimo. Dakle, ukoliko je organizaciona, ona već ima vrlo aktivne oblike, oblici novog humanitarizma su vrlo zastupljeni oko toga. Različiti pokreti imaju tu vrstu horizontalnog organizovanja, ali ono što se nameće kao uopšte veće pitanje, zato što je to vaše pitanje, na neki način, i izazov za samu koncepciju zajednice, je: ukoliko se verifikuje ili ratifikuje taj jedan jedini model organizacije da bude vertikalan, šta je sa svim ostalim, dakle drugim zajednicama, i da li baš to nju nužno čini posebnijom u odnosu na nešto što bismo mogli da nazovemo nekim drugim rečnikom – neko stratifikovano društvo, neki heterogeni kolektiv, čega god i tako dalje? Tako da, odgovor na ovo pitanje je dosta ambivalentan, bar s moje strane.

Milica Milojević

Dobro veče, ne bih da propustim priliku da čujem još nešto od uvodničara i moderatora. Vratila bih se na temu ove sesije, a to je – oblik zajednice i lik zajednice. Kao što smo u prvoj sesiji imali pitanje, četiri reči koje stavljamo u kofu, a koje bi opisale zajednicu, moje pitanje je kojim rečima iti terminima biste opisali oblik, lik i naličije akademske zajednice kojoj, verujem, svi prisutni pripadaju. Preuzeću odgovornost za odgovore, ako ih ima.

od bračne zajednice preko zajednice predaka do ujedinjene federacije planeta

sesija 3

OD BRACNE ZAJEDNICE, PREKO ZAJEDNICE PREDAKA, DO UJEDINJENE FEDERACIJE PLANETA

Moderator: Milan Urošević

Možemo da krenemo sa današnjim Mislilištem. Hvala svima što ste došli, hvala publici i hvala organizatorima i našim uvodničarima. Prošle nedelje ste čuli nešto o osnovnim perspektivama vezanim za pojam i fenomen zajednice. Govorili smo o tome šta je zajednica, o nekim najosnovnijim odnosima u njoj, kao i šta zajednicu razlikuje u odnosu na druge oblike ljudskog organizovanja. Danas ćemo se baviti malo specifičnijim temama, ali pre nego što dam reč uvodničarima, predstaviću ih. S moje leve strane su Nada Sekulić, antropološkinja sa Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu i Adriana Zaharijević, filozofkinja sa Instituta za filozofiju i društvenu teoriju, s moje leve strane je kolega Mihal Sladeček, filozof, takođe sa Instituta za filozofiju i društvenu teoriju.

Milan Urošević [foto: P. K.]

Dakle, na ovoj sesiji ćemo govoriti o različitim oblicima zajednice i zajedništva, kao i o tome da li možemo koristiti ovaj pojam da označimo neke fenomene koji možda tradicionalno nisu tako shvatani. Svaki od uvodničara odgovoriće najpre na prvo pitanje koje ću postaviti. U slučaju da imaju neku repliku ili komentar na nešto što je neki od uvodničara rekao, mogu da se jave pre nego što pređemo na sledeće pitanje. Posle tri kruga pitanja preći ćemo na komentare i pitanja iz publike. Za početak, Mihal, šta nam možeš reći o tome koji društveni odnosi i vrste društvenih odnosa postoje u ljudskim zajednicama kao i koji sve oblici zajedništva postoje u zavisnosti od tih društvenih odnosa?

Michal Sladeček

Jedan kolega mi je prošle nedelje, posle prve sesije, rekao da sam ja najkompetentniji da govorim o ovoj temi pošto imam knjigu o zajednicama. Ja se ne osećam tako, pošto je ovo interdisciplinarni skup i ne osećam se merodavnijim da govorim o ovom pojmu i, ovoj temi od sociologa, antropologa ili psihologa. Govoriću uglavnom iz perspektive političke filozofije. Ovaj blok se dotiče i prošlonedeljnog Mislilišta na kojem je već bilo reči o mnogostrukosti pojma zajednice. Pominjani su čak i navijači kao zajednica i mislim da je trenutak da podvučemo neke distinkcije kako ovaj pojam ne bi bio toliko široko određen.

Mi filozofi inače volimo distinkcije. Neki pojmovi se često pogrešno, bar sa stanovišta političke filozofije, smatraju istovetnim ili srodnim sa zajednicom. Mora se podvući distinkcija šta je to masa, šta rulja, agregat, odnosno skup osoba koje ujedinjuje određeni cilj. Recimo, grupa ljudi koja čeka red na kasi u prodavnici, ne bi se mogla nazvati zajednicom. Trebalo bi jasnije da diferenciramo ove pojmove, da ne bi sve bilo zajednica, čime bi se ona izgubila neka svoja distinktivna obeležja.

Takođe, mislim da je u naslovu ovog bloka sadržan i odgovor na pitanje šta je zajednica – neki odnosi, kao što su integracija, kohezija, solidarnost, poverenje, međusobna povezanost, konstitutivnost, okrenutost ka opštem ili zajedničkom dobru, deljeno pominanje dobra, određuju zajednicu. To su karakteristike zajednice u nekom punijem smislu. Upotrebio bih na ovom mestu Vitgenštajnov pojam porodične sličnosti, pošto pojedine zajednice neće imati sve ove karakteristike, odnosno neće svi njihovi članovi biti u ovim odnosima ili će ih imati u nejednakim količinama. Solidarnost, kohezija, integracija, poverenje, konstitutivnost, jeste neki skup ili klaster pojmova koji se odnose na zajednice. Tim određenjem izbegli smo ono o čemu su govorili panelisti na prošlonedeljnom Mislilištu, o poistovećivanju pojedinca i zajednice, pošto su konstitutivnost i deljenje istog pominanja dobra samo određene veze koje ne moraju biti dominantne.

Takođe, pojedine zajednice mogu da budu inkluzivne ili ekskluzivne u većoj ili manjoj meri. O tome je takođe bilo reči na prošlonedeljnoj sesiji. Za-jedno, kao homogenizacija ili unifikacija, ne mora da bude neka centralna osobina zajednica, ne mora da bude ekskluzija, kako je to Andrea prošle srede izveo iz etimologije latinskog pojma *communis*, kao brana ili zidovi koji okružuju jednu grupu, udaljavaju jednu grupu od druge.

Dalje, razlike u značenju ovog pojma prisutne su i u pojedinim jezicima i pojedinim kontekstima. Tako u nemačkom, recimo, *Gemeinschaft* nema isto značenje kao engleski pojam *Community*, bar u političkoj filozofiji. Kada Djui upotrebljava ovaj pojam, *Community*, reč je o značenju koje je povezano sa demokratijom, sa patricipacijom

u društvenom životu. Naravno, u ovoj podeli na nemačko i američko shvatanje pojma zajednice postoje druge preplitanja, recimo kod podele na etičke i političke zajednice.

Uvešću još neke distinkcije iz političke filozofije. U etičkoj zajednici se definiše pretpolitički identitet, to jest identitet se konstituiše preko kulture i zajedničkog poimanja dobra. Saglasnost oko pretpolitičkih principa građanstva, zajedničke prakse odlučivanja, politička ravnopravnost – to su osnove političke zajednice. Pojedini autori prave još dve distinkcije, nopitanje je koliko je ovde zaista reč o zajednicama. Tako se, recimo, pominje pravna zajednica u kojoj se definišu individualna prava, reciprocitet prava i dužnosti članova društva, i konačno, može se razlučiti pripadnost racionalnih i moralno autonomnih osoba jednoj moralnoj zajednici koja prevazi ove lokalne okvire i u kojoj svaka osoba zaslužuje poštovanje i jednaka prava.

Milan Urošević

Hvala, Mihal. Adriana, red je na tebe.

Adriana Zaharijević

Dobar dan svima, ja sam Adriana Zaharijević. Kad smo se dogovarali oko ovog događaja danas, ja sam se pitala koja bi zapravo bila moja uloga, s obzirom na to da sam se u svom radu bavila pojedincem, a alternativa pojedincu bila bi društvo, a ne zajednica, tako da je ova tema, reklo bi se, nešto što mi nije blisko. Međutim, pored filozofije, druga velika strast mi je društvena istorija, pa sam se vratila onim formama u kojima je zajednica postojala kroz istoriju ili kroz načine na koje se prepoznavao taj pojam. Možda bi hod kroz ta imena, odnosno kroz ono čemu se ime zajednice do sada namenjivalo, mogao da bude pokušaj odgovora na ovo prvo pitanje.

O pojmu zajednice ste verovatno već razgovarali na prošloj sesiji. Nadam se da ima bar još nekoga ko je, kao ja, danas prvi put ovde. Latinsko *communis* sastavljano je od *cum – sa*, i *munus*. *Munus* ima dvostruko značenje, kao *farmakon* koji je i lek i otrov. *Munus* je breme, obaveza i dužnost, ali je istovremeno i neka forma dara, poklona ili usluge. Tako da možemo razumeti da je zajedničko, zajednica, nešto što nas istovremeno obavezuje i stavlja nam teret na pleća, ali je i neka vrsta poklona koji smo dobili, pa i usluge koju možemo da tražimo.

Međutim, reč zajednica, odnosno od latinskog *communitas, community* ili na primer, *comunidad,* nije samo ovo o čemu nam je Mihal već nešto rekao. Mislim da su načini na koje su se reči pojavljivale kroz istoriju veoma zanimljivi i da nam pokazuju kako se reč prljala, kotrljala u svojim različitim upotrebama. Na primer, jedna od zanimljivijih upotreba dolazi iz španskog, odnosno kastiljanskog *Guerra de las Comunidades de Castilla*. Reč zajednica, *comunidad,* pojavljuje se tokom Pobune komunerosa 1520. i 1521. godine, kada se radnici bune protiv tadašnje vlasti Karla I i njegove administracije. Zajednica koja je do tog trenutka imala neko rudimentarno političko značenje postaje, kroz ovu upotrebu, nešto što u sebe uključuje revolt i pobunu. Onda, kako idemo dalje, u Didroovoj i Dalamberovoj *Enciklopediji* pojavljuje se zajednica koja je određena najpre kao gilda ili ceh, kao savez pojedinaca koji obavljaju isti obrt ili zanat prema određenim pravilima koja važe za sve. Prema Didrou i Dalamberu, ipak je reč o obliku *političkog* tela, što nas upućuje odmah i na način na koji su nastajali gradovi, na koji su gradovi postajali politički relevantna mesta. Zajednica u ovoj formi podrazumeva

Michal Sladeček [foto: P. K.]

lokalno suvereno telo i nekakvo deljeno vlasništvo, kao ideju koja podupire ovaj naziv. Zatim, s početka 19. veka, kod različnih autora se pojavljuje pojam komune. Znamo šta ide uz komunu, komunizam, a mislim da nije nevažno pomenuti i da su se razne debate u vezi sa pojmom zajednice pojavile baš u to doba kada je ideja o komunizmu počela da biva privlačna, kakva je bila tokom dobrog dela 20. veka. Zanimljiva je napomena da je ideja komune opstala kroz hebrejsku reč kibuc koja podrazumeva deljeno dobro, rad i ono što smo stekli.

Sigurno ste pominjali *Gemeinschaft*, *Gesellschaft* i Vebera, ali uz njih, dakle uz sociologe i uz tu važnu distinkciju, imamo u 20. veku i psihologe, poput Alfreda Adlera koji, osvrćući se na iskustvo nađe klase i posebno na iskustvo izrazito siromašnih u radničkoj klasi, tvrdi da su oni distancirani od društva. To, prema Adleru, na neki način opravdava ili objašnjava njihovu skonost prema agresivnosti, te on smatra da bi kod njih trebalo razviti ono što naziva *osećajem za zajednicu,* ili *Gemeinschaftsgefühl,* (što se, na primer, ponegde na engleski, zanimljivo i pogrešno, prevodi kao društveni interes, *social interest*). Dakle, zajednica podrazumeva neku vrstu angažmana i povezanosti, što, očigledno, prema Adleru, nekima nedostaje i to je ono što treba gajiti – osećaj za zajednicu.

Početkom osamdesetih godina imamo ponovno vraćanje ideji zajednice koje dolazi iz različitih sfera interesovanja. Jednu od njih predstavlja ekipa veoma važnih autora koji se bave nacionalizmom, a među njima e svakako je najpoznatiji Benedikt Anderson koji uvodi ideju *zamišljene zajednice, imagined community*, nacije kao zamišljene zajednice, naspram koje stoji nekakva realna zajednica. To je sad zanimljivo pitanje – šta je realna zajednica? Neka grupa, nastala na temelju međuljudskih veza, u kojoj svi članovi znaju jedni druge. To je ono što je važno: u naciji ne znamo jedni druge. Veoma često naciju sačinjavaju i oni koji više nisu prisutni, dakle, kosti naših predaka, koje nikada nisumo upoznali; ne znamo ih čak ni ukoliko smo sa njima bili u direktnoj vezi. Drugi važan aspekt realne zajednice je što se ti koji znaju jedni druge prepoznaju kao jednaki i kao oni koji poseduju lična i kolektivna prava. Na osnovu ovih određenja, zapitala sam se da li bi porodicu ili ceh bilo adekvatno smestiti u okvire realne zajednice, s obzirom na to da u njima gotovo uvek imamo neku vrstu hijerarhije koja možda nije samo praktična,

već je dugo bila i izravno zakonski regulisana. Onda se postavlja pitanje da li su to realne forme zajednice koje podrazumevaju jednakost, ili naprotiv, budući da postoji hijerarhija, imamo situaciju da je to neka forma udruživanja u kojoj dobro znamo jedni druge, ali znamo i svoje mesto, mesto koje nam u toj hijerarhiji pripada? U toj formi zajednice, ako je uopšte tako treba nazivati, važno je predstavništvo, odnosno da neko predstavlja neke druge, da pregovara u ime drugih, što se, recimo, u anglosaksonskom pravu nazivalo, kada je reč o porodici, koverturom.

„Baron", odnosno muž predstavlja, natkriljuje i štit sopstvenu suprugu, koja se zakonski imenuje kao *feme covert*, dakle kao zakriljena žena. I u tom smislu bismo možda brak koji se pojavljuje u naslovu ove teme i koji je čak i reklamiran kao nešto važno za ovaj današnji skup, mogli da razumemo kao neku vrstu korporacije, odnosno neku vrstu inkorporacije u kojoj razna tela bivaju obuhvaćena i predstavljena jednim telom, telom „barona" ili supruga. Ono što je bila jedna od važnijih odlika bračne zajednice, kako u Engleskoj, tako i u Srbiji, a prema srpskom Građanskom zakoniku, jeste da je muž onaj ko odlučuje o mestu boravka, o prebivalištu, odnosno, on definiše teritoriju ili kuću te zajednice.

Ovaj aspekt mesta sačuvan je u pojedinim jezicima, recimo uruskom, *вместе,* gde zajedno znači biti u prostoru na istom mestu. A to možda ćujemo i u američkoj postkolonijalnoj ideji s kraja 18. i početka 19. veka, u načinu na koji se razume kako funkcionišu zajednice u toj velikoj, teritorijalno nepreglednoj oblasti, koja politički govoreći ima demokratsku strukturu, ali zajednice, vrlo često religijski određene, zapravo funkcionišu prema nečemu što se naziva *community standards* i podrazumeva norme koje treba da se poštuju i koje svi koji im prilaze treba da uvažavaju. Danas imamo *community standards* na korporativnim nivoima, ima ih na primer Fejsbuk, ali i razne druge slične formacije koje su mesto na kojem danas živimo zajedno, imaju takve standarde.

Milan Urošević

Hvala, Adriana. Profesorka Sekulić, izvolite

Nada Sekulić

Ono na šta želim da ukažem je činjenica da smo mi u društvenim naukama izuzetno opterećeni tipologijama. Kao da tipologije sve objašnjavaju. Kada ste uspeli nešto da klasifikujete na nekoliko načina, pojavljuje se onaj efekat: „Aha, sada znam o čemu govorimo!" Inače, to tipološko analiziranje društva odlika je klasične funkcionalističke paradigme koja zamire već 50-ih godina i koja podrazumeva da društvene fenomene, društvene entitete, kulturne entitete, posmatramo kao stabilne kategorije. Tipologije ne postoje ukoliko nemate element stabilnosti u onome što ćete podeliti na neke podvrste. Generalno gledano, u toj klasičnoj sociologiji, društvenoj nauci, antropologiji, tipološka podela pravljena je na osnovu ideje o tome da su nekada postojale zajednice, a danas postoje drugi tipovi organizacije društva, i to će se naći kao paradigma kod svih klasičnih sociologa i antropologa, počev od Dirkema, preko Vebera, preko Tenisa i tako dalje. To je prilično konstruisana ideja koja pretpostavlja da su zajednice nekada bile, da one zamiru i da sada nastaje novi oblik društva.

Želim da ukažem na činjenicu da je zajednica konstanta ljudskog života i da, bez obzira na modalitet te velike društveno-ekonomske formacije ili istorijske formacije, zapravo nastavlja da se održava. Tako da zajednica ne zamire sa modernim oblicima društava, ona proseca svaki savremeni aspekt života, bez obzira na to koliko su oni birokratizovani, koliko su organizovani, koliko su arbitarni. To su neke komponente koje možda stoje u tom osnovnom sociološkom određenju kao nešto što je nasuprot zajednici. Dakle, zajednica prožima sve te aspekte i upravo zato što se pridaje aspekt tim vidovima funkcionisanja društva kao velikih makrocelina, zajednice ostaju u velikoj meri nevidljive.

Takođe, naše nauke su naglašeno ideologizovane. Izuzetno je teško izučavati bilo kakve fenomene u društvu, a da zapravo nemate neke implicitne ideološke pozicije. Konkretno, kada govorimo o zajednicama u klasičnoj društvenoj misli, zajednica je tretirana upravo kao prethodna formacija; to je ta klasična evolucionistička paradigma i u tom smislu nešto što pripada tradicionalnoj prošlosti čoveka. Kada se govori o zajednici danas, misli se pre svega u pozitivnom smislu o solidarnosti novih alternativnih grupa, dajući tome pozitivnu vrednost. Tako da se meni veoma svidelo ovo što je kolegiница Zaharijević rekla, da zajednica zapravo u sebi sadrži komponente koje mogu biti različite. Sa jedne strane, to mogu biti pozitivne vrednosti – solidarnosti, afiniteta, socijalne podrške, a sa druge strane, one mogu podrazumevati i različite vidove presije i veoma je pogrešno smatrati da su zajednice same po sebi voluntarističke društvene celine. Usled toga, ako bi trebalo u ovom uvodnom izlaganju napraviti neku podelu zajednica, čini mi se da je najuputnije, da najbolje upućuje na neke strukturne elemente koje možemo da analiziramo, pre svega napraviti razliku između zajednica života i onih koje to nisu. Dakle, zajednice koje podrazumevaju nekakav zajednički život ljudi i koje su u tom smislu ekonomski bitno uslovljene i one zajednice koje to nisu, pogotovo danas – pitanje je šta sve možemo smatrati zajednicama danas.

U dinamici društvenih promena, u razvoju novih vidova kulture, u ogromnim migracijama, u razvoju medija, u razvoju tehnologije, definitivno je da zajednice više ne možemo tretirati na klasičan način, nego ih moramo posmatrati onako kako se transformišu vidovi zajedništva između ljudi. Tako da imamo čitav niz zajednica, koje u pravom smislu reči nisu zajednice života i koje su samo posrednim vezama ekonomski uslovljene. Razlika između te dve grupe je prilično važna kada govorimo o tome kako one zapravo funkcionišu.

Takođe, ono što mislim da je bitno kao polazište za kasniju raspravu, jeste napraviti razliku između zajednica koje su običajne i onih koje se formiraju na principu afiniteta, na principu voluntariteta, na principu toga da vi dobrovojno ulazite u nešto, jer te zajednice takođe funkcionišu na različitim principima. Pogrešno je tretirati zajednice kao društvene formacije koje ne karakteriše nikakva hijerarhija. Upravo je bračnost, recimo, koju smo pominjali, jedan tip naglašeno hijerarhijske organizacije i pitanje je da li bi uopšte mogao postojati brak kao institucija da nije utemeljen na patrijarhatu koji različito distribuiše moć između osnovnih partnera koji čine tu zajednicu. Važna je komponenta razmatrati kako se formira hijerarhija u zajedništvu između ljudi.

I još nešto, kao uvodni predlog za kasnije razmatranje. Naime, Adriana je govorila o korporativnim zajednicama. Mislim da ne postoji korporativna zajednica, po tome se recimo možemo razlikovati. Jer, korporativnost grupe, a pojam grupe je drugačiji od pojma zajednice, podrazumeva zamenljivost članova unutar te zajednice. Ako se,

recimo, razvedete od nekoga, pa sklopite novi brak, time što ćete da dovedete novog muža ili novu ženu, ne znači da vam je održana ta zajednica, formirali ste novu zajednicu. Korporativnost funkcioniše na principu da je primarna jedinica zajednica, postoji apstraktno određenje grupe kao takve, dok zajednica uvek nosi element konkretnosti u sebi, koji podrazumeva direktan, ne nužno direktan fizički, odnos između članova zajednice. Taj odnos može biti simbolički, i realno gledano, što je zajednica veća, kao što je recimo etnička zajednica, direktan kontakt je zapravo u većoj meri simbolički; vi investirate u simbole koji čine jedinstvo te zajednice. To ne znači da etničke grupe funkcionišu samo kao simboličke zajednice, daleko od toga. Nacija, recimo, ako je posmatrate kao formaciju, ima izuzetno složene sisteme, mnogostruko složene sisteme društvenog organizovanja. Ali za pojedinca koji definiše naciju kao zajednicu kojoj identitetski ili vrednostno pripada, ona je prevashodno simbolički pojam povezivanja.

Neki, recimo, meni dragi, ne samo teoretičari već i borci za prava radnika, anarhisti, kao što su Mahmo, Malatesta, Roza Luksemburg, svi su govorili o zajedništvu, u smislu, gde god imate direktnu zajednicu, direktnu akciju, imate komponentu zajedništva, mogućnost direktnog funkcionisanja u društvu. Kada govorimo o solidarnosti među ljudima, meni su veoma drage Mahmove reči: „Osnovno pravo koje ljudi treba da imaju jeste da im niko ne može oduzeti, niko ne bi trebalo da ima pravo da im oduzme, ono o čemu bi oni mogli sami da odlučuju." I taj momenat, ta granica, kada počinju da nam oduzimaju ono o čemu bismo mogli sami da odlučujemo, jeste granica na kojoj je ukinuta zajednica i prerasta u druge oblike društvene organizacije.

Milan Urošević

Hvala vam. Mislim da su svi uvodničari, posebno profesorka Sekulić, najavili sledeće pitanje. Govorili su o unutrašnjim karakteristikama zajednice, unutrašnjim odnosima i dinamici. Sledeće pitanje tiče se spoljašnjeg određenja, to jest kako razlikujemo zajednicu u odnosu na pojmove i fenomene asocijacije, agregata koji je pomenuo Mihal, društvene grupe i tako dalje.

Michal Sladeček

Ja bih se vratio na temu zajednica, grupa, udruženja, asocijacija, klubova i povezao je sa nekim političkofilozofskim pitanjima, recimo, sa odnosom komunitarizma i liberalizma. Postoji različita integrisanost u zajednicima, kao što su porodica i kulturna zajednica, kulturne asocijacije, udruženja, klubovi i slično. Ono što su komunitaristi, bar u ranijem svom periodu, imali u vidu, jeste zajednica koja je u velikoj meri integrisana i kooperativna, prožeta etičkim vrednostima i međuzavisnostima. Neki autori smatraju da je ovo značenje zajednice u moralizatorskom smislu, za razliku od zajednice u uobičajenom smislu. Znači, u ove druge bi spadali klubovi, udruženja, nevladine organizacije i tako dalje. I rani komunitaristi, kao što su Sendel i Mekintajer, političku zajednicu svrstavali su u istu kategoriju kao porodicu, odnosno kao vrstu proširene porodice i zbog toga su često bili kritikovani. Kasnije su, naravno, bili samokritičniji, nakon svih upućenih kritika, i uverili se da se ne može izbeći rakurs na određena osnovna građanska prava.

Adriana Zaharijević [foto: P. K.]

S druge strane, postoje asocijacije, udruženja i klubovi u kojima se ne računa na ove etičke osobine, na vrle građane, pa ipak indirektno promovišu orijenticiju ka opštem dobru. I to vidimo kod Tokvila, koji kaže da se u asocijacijama, udruženjima i dobrovoljnim organizacijama građani uče kooperativnim i koordinisanim aktivnostima koje su neophodne za samu političku aktivnost. To kaže i Djui, a kasnije i Sandel tvrdi nešto slično Tokvilu. I proceduralna demokratija, kakvu nalazimo kod Habermasa, podrazumeva neki *interplay*, međuigru udruženja, dobrovoljnih organizacija, zajednica, naravno, uz političke institucije i javnu sferu posredovane medijima.

S druge strane imamo liberale. Recimo, za Rolsa je maksimum zajedništva koje možemo postići sistem fer socijalne kooperacije. On je u teoriji pravde upotrebljavao izraz *socijalna unija*, ne misleći pritom da je uopšte moguća politička zajednica, eksplicitno negirajući njenu mogućnost. On je prepostavljao da je konstitutivni činilac zajednice etničko jedinstvo, dodali bismo etno-kulturno, kao i religijsko jedinstvo. Kao takvo, ono bi bilo nelegitimno s obzirom na etički pluralizam koji postoji u svakom društvu. Prema tome, društvo, prema Rolsu, karakteriše raznovrsnost, kompleksnost i fragmentarnost političkih, socijalnih, kulturnih sistema i jedna koncepcija dobra ili zajednica interesa, bilo nacionalna, klasna ili etička, ne može da pretenduje na prioritet u tom društu.

I ako se vratimo u rane osamdesete godine prošlog veka, liberalizam je na ovom tragu, na tragu Rolsa, posmatrao političku zajednicu kao legalnu, odnosno pravnu, dok ju je komunitarizam shvatao kao etičku. Politička zajednica u komunitarizmu javlja se kao etička zajednica integrisana preko ovih pretpolitičkih povezanosti i kulturalnih normi. S druge strane, u rolsovskom političkom liberalizmu zajednica je društvena kooperacija koja podrazumeva i podelu rada kao sastavni deo društva; o tome je Ivana govorila na prošlonedeljnom Mislilištu. Ali ova zajednica je sastavljena od pluraliteta subjekata sa idividualnim pravima i receprocitetom u zahtevima.Na taj način, ona je više pravna zajednica nego što bi bila pravno-politička zajednica.

Milan Urošević

Hvala, Mihal. Adriana, izvoli.

Nada Sekulić [foto: P. K.]

Adriana Zaharijević

Razmišljajući o ovom pitanju, činilo mi se da je najuputnije posegnuti za jezikom. Iako bih mnogo toga imala da kažem o viktorijanskoj formaciji kluba, kao verovatno najvažnijoj homosocijalnoj, višeklasnoj instituciji engleskog 19. veka, čini mi se da je zgodnije pomeriti težište sa te jedne formacije i usredsrediti se, na trenutak, na osnovne tačke na temelju kojih pravimo naše ključne razlike. Dakle, u ovom koordinatnom sistemu s jedne strane imamo pojedinca, s druge društvo. Onda se zajednica ponekad, o čemu je i Nada govorila, smešta ili pre društva, ili između pojedinca i društva. Pre nekoliko godina sam sprovela istraživanje o terminu pojedinac, odnosno individua, na različitim jezicima. Nalaz tog istraživanja, ono što nam jezik govori, na osnovu uzorka od preko dvadeset jezika, jeste da je uvek reč o nekom ko je jedan, ko je sam, ko stoji sam, i ko je, kao što nam i sama latinska reč kaže, nedeljiv, *individuus*. S druge strane, kada je u društvu, taj usamljenik je u kooperaciji, na neki način našto deli s nekim drugim. Dakle, postoji neka podela ipostoji postojanje neko drugog. Pitam se da li možda izmišljam, ako kažem da reč „društvo" potiče od *drugog*, koji je deo družine, ali to će sociolozi, ili ako ima lingvista među vama, sigurno bolje znati.

Dakle, s jedne strane imamo jednog i nedeljivog, a s druge imamo razne druge koji nešto dele,. Tu, u društvu, pojedinac je jedan među drugima. Ono na šta nas latinska reč *socius* upućuje, jeste učestvovanje, pridruživanje u smislu asocijacije, ali podrazumeva i mogućnost neke veze, ne nužno bliske, i neku vrstu objedinjenja, ujedinjenja, udruženja, čak konfederiranja. I sada, ukoliko s jedne strane imamo ovog što stoji sam, dok je s druge ekipa ljudi koja nešto deli zajedno, koji su jedni sa drugima drugi ali među njima ipak postoji nekakva veza, šta bi onda bila zajednica? Ako se krene od reči *zajedno* koja se može varirati kroz razne jezike, jezici nam nude bar dva puta. U izrazima *together, zusammen, insieme, ensemble,* na delu je okupljanje ili skupljanje.

U nekolicini jezika srodnih našem, zajedno upućuje na – *za jedno*. Dakle, zajedno smo zbog nečeg jednog. To jedno može biti nekakav cilj koji je sve nas okupio na jednom mestu, ili neko jedan iza koga ili s kim stojimo zajedno. I onda imamo ono što sam maločas pomenula – u ruskom jeziku – *вместе*, dakle, biti sa nekim zajedno podrazumeva ne samo da nas je tu više od jednog, već i da smo na jednom mestu..

Milan Urošević

Hvala, Adriana. Profesorka Sekulić, izvolite.

Nada Sekulić

Iskreno, bilo bio mi veoma teško da napravim jasne granice između ovih kategorija i pomalo se osećam kao na ispitu – da nešto ne kažem, pa da to ne važi. Zbog toga bih želela pre svega da ukažem na nešto što je za mene bitno, a što sam pomenula u prethodnom krugu izlaganja. To je fina sposobnost zajedništva među ljudima koja preseca različite vidove društvenog organizuvanja i udruživanja. U tom smislu zajednica, kao oblik zajedništva, kao fleksibilan pojam zajedništva između ljudi, može da se formira na različite načine i to na različite promenljive načine, u različitim grupama. Mislim da je važno da se odvojimo od te ideje zajednice kao stabilne kategorije udruženih ljudi koji to ostaju u nekakvom izuzetno trajnom vremenskom periodu. To je posledica, za mene, starog tipološkog pristupa.

Zajedništvo ljudi se zapravo nalazi u naglašeno dinamičnom formativnom procesu i prolazi kroz različite vidove solidarnosti, potpore i vršenja pritiska jednih na druge. Ne mora to biti pozitivno značenje koje se teško može ugurati u elemente onoga što definiše, recimo, grupu kao jasno određenu društvenu organizaciju, u kojoj svako ima tačno određeno mesto i u kojoj je svako od tih ljudi koji imaju određenu ulogu i status u grupi, zamenljiv. Dakle, zajednica je povezana sa direktnom akcijom ljudi, ona je na ovaj ili onaj način povezana sa nekom direktnom motivacijom koju čovek ima, bez obzira da li je ona nasleđena, voluntaristička ili ne, ali podrazumeva direktni, konkretni angažman i učešće koji su povezani sa dve osnovne komponente, a to je identitetska komponenta – što znači već morate imati određen osećaj identiteta u odnosu na zajedništvo – i, istovremeno, morate imati predstavu o grupi.

Kada govorimo o zajednici, to nije otvoren skup, kao što je asocijacija koju možete da proširujete na različite načine. Zajednica može da se proširuje, ali ona ima te osobine koje je, recimo, Boas pominjao, govoreći o difuziji kulturnih obeležja, a to je prilagođavanje spoljašnjih obeležja, koja dolaze spolja, unutrašnjim karakteristikama grupe. To znači da se formira proces interiorizacije pomoću kojeg grupa, odnosno zajednica, kada se proširuje, zadržava sopstveni identitetski sadržaj. Smatram da je to ono što definiše zajednicu: svest o zajednici kao celini, društveno organizovanje, identitetska pozicija koju osoba ima u toj zajednici. Međutim, ona može biti manje ili više formalna i istovremeno može imati veoma fleksibilne načine održavanja i modifikovanja. Ono na šta bih skrenula pažnju jeste da ovakvi vidovi zajednica koje se formiraju mogu imati naglašeno heterotopijski potencijal, a to znači da mogu da funkcionišu u okviru drugih društvenih formacija kao interni oblici organizovanja ljudi koji, zapravo, kao što sam rekla, prosecaju druge društvene forme.

Recimo, ono što mene interesuje, što sam proučavala, s obzirom da se bavim rodnim studijama, jeste način na koji su se, recimo, formirali feministički pokreti početkom 20. veka u radničkoj dijaspori u Americi. Pre svega, proučavala sam italijansku radničku

od bračne zajednice preko zajednice predaka do ujedinjene federacije planeta

OD BRAČNE ZAJEDNICE, PREKO ZAJEDNICE PREDAKA, DO UJEDINJENE FEDERACIJE PLANETA

sesija 3 [17:00 – 18:30]

Vrste odnosa - vrste zajedništva?

Je li zajednica (isto što i) grupa, udruženje, asocijacija, klub...?

Lokalna/mesna, državna i – svi će ljudi braća biti?

r a s p r a v a

moderator: **Milan Urošević**

[sociolog, Institut za filozofiju i društvenu teoriju]

uvodničari:

Adriana Zaharijević

[filozofkinja, Institut za filozofiju i društvenu teoriju]

Nada Sekulić

[antropološkinja, Filozofski fakultet]

Michal Sladeček

[filozof, Institut za filozofiju i društvenu teoriju]

d i s k u s i j a

UNIVERZITET U BEOGRADU

dijasporu u Njujorku, ili u okolnim regionima. Pokazalo se da su radnici koji su tamo dolazili napravili jednu heterotopijsku transpoziciju onoga što je predstavljalo njihovo zajedništvo u zemlji porekla u jedan potpuno drugi društveni sklop koji je bio vezan za američko sindikalno društvo, da bi napravili novi tip zajedništva koji se nadovezuje na stari, ali je promenjen u odnosu na njega. U okviru toga bio je formiran radnički pokret i istovremeno novi tip organizovanja koji se odnosio na intenzivno sindikalno delovanje, koje nikada ne bi bilo tako intenzivno u tom periodu, da nije bilo bazirano na tom tradicionalnom poreklu vezanom za italijanski identitet. I to je zato što su sindikalne organizacije u tom periodu bile nagласeno formirane na nasleđenim nacionalnim etničkim pripadnostima. To su bila zajedništva izvan, da tako kažemo, krutih tipologija.

Skrenula bih vašu pažnju na još jednu dimenziju pozitivnog i negativnog aspekta ovog procesa. Recimo, italijanska mafija je iznikla iz istog korena. Koristila je sindikalnu organizaciju radnika u tom periodu i formirala mrežu uticaja među radnicima i zatim šire u društvu preko istih tih vidova zajedništva koji su služili za formiranje radničkog pokreta. I sad vi meni recite, kako da to tipološki obradimo? Prema tome, ja bih zaključila ovu priču konstatacijom da meni nije toliko interesantno da povlačim oštre granice između zajednica, već da ukažem na njihov heterotopijski karakter i da ukažem na te dve dimenzije koje su neophodne da bi postojala zajednica. To je svest o zajedništvu ljudi, da to nije otvorena grupa, i identitetska pozicija u zajednici.

Milan Urošević

Hvala vam. Za kraj, pre nego što predemo na pitanja publike, i da se nadovežem na vaše izlaganje iz prethodnog kruga, poslednje pitanje tiče se dimenzija zajednice. Vi ste pomenuli etničku zajednicu i naciju. Moje pitanje je šta karakteriše zajednice u različitim dimenzijama? Složili smo se da zajednice podrazumevaju neki često direktan kontakt između pojedinaca koji ih čine, ali da li možemo imati šire zajednice kao što je, recimo, nacija kao zamišljena zajednica, kod Benedikta Andersona, ili etničke zajednice, i šta njih razlikuje od zajednica u klasičnom smislu?

Michal Sladeček

Već sam, više-manje, govorio o subdržavnim i državnim zajednicama. Najbliže određenje nekog državnog zajedništva bilo bi, ako uopšte možemo govoriti o državnom zajedništvu, ono što su neki autori nazvali *Legal Community*, pravna zajednica, koja je integrisana preko uzajamnog priznavanja prava i dužnosti. Ostavimo za diskusiju pitanje da li je to uopšte zajednica ili je posredi neko građansko društvo koje se integriše na ovaj način?

Što se tiče drugog dela ovog pitanja – zajednica u smislu univerzalne solidarnosti – reč je o opštoj moralnoj zajednici, i tu moramo da uvedemo u igru Kanta koji govori o toj moralnoj zajednici, ali i o nekoj široj zajednici koja bi bila zajednica država, pri čemu je ovde reč o republikama, Kant to izričito kaže. Jedino tako može se stvoriti određena federacija republikanske vlade, odnosno unija civilnog društva, kako on govori. Prema tome, republikansko i političko zajedništvo uslov su šireg ljudskog zajedništva. Koje su osobine ovog republikanstva? To su, znamo, podela vlasti, njena kontrola, menjanje putem izbora, to jest voljom naroda, poštovanje vlasništva, poštovanje ugovora, predstavnički sistem, poštovanje osobe kao autonomne, slobodne i jednake, kao i njenih prava u odnosu na državu ili neki drugi kolektivitet. Antipodi republikanstvu

Mislilište, 15. maj 2024. [foto: P. K.]

u tom *biti sa* i *biti u svetu* pokreće okrenutost ka smrti. Postoji u filozofiji svojevrsna zaljubljenost u smrt, jedan pogled ka smrti, a Hana Arent je u tom smislu bila izolovana kao filozofkinja, budući da nam je dala ideju rođenosti, natalnosti. Ideja rođenosti je za mene veoma važna za priču o zajednici kao neizabranoj zajednici, kojoj pripadamo samo zbog toga što smo tu, zato što smo rođeni. I pošto smo već rođeni, mi jesmo jedni pored drugih i kohabitiramo na istom mestu dokle god smo tu. I u tom smislu, zajedno smo. To je u srži ideje o neizabranoj zajednici.

Kad je reč o izabranim zajednicama, donekle se u preklapam sa onim čime je Nada završila svoje izlaganje, iako bih ja pomerila akcenat sa identiteta i stavila ga na afinitet. Mene zanima neidentitet i nepripadanje, iako je u uobičajenim definicijama zajednice pripadnost obično važna. Šta se dešava kada identitetu ili pripadanju pretpostavimo afinitet? Zajednice zasnovane na afinitetu su zajednice koje biramo. Ili, biramo šta je to jedno oko kojeg smo za-jedno.

Predlažem da razmotrimo, imajući na umu taj izbor, sledeće uslove: u ovim zajednicama 1) ne treba da bude predstavništva, niko ne zastupa, ne predstavlja, ne pregovara u ime nekog drugog; u njima 2) jednakost nije neophodna komponenta (to ne podrazumeva da nužno postoji hijerarhija, ali nije neophodno ni da imamo strogu jednakost); najzad, u njima 3) ne postoje pravila koja se unapred znaju i koja unapred prihvatamo, što bi recimo bila odlika grupe koja podrazumeva da postoji nekakav kodeks koji se zna i prihvata. Ključno je, dakle, da nema zadatog interesa. Koji bi to tip zajednice zadovoljavao ove kriterijume?

Prvi oblik takve zajednice karakteriše strastveni odnos. To može biti odnos prijatelja ili ljubavnika, ali ne takav da je određen brakom, jer u brak odlikuju uslovi koji se ne

je, recimo, ako postoji mehanizam koji će, bez obzira što je ova voda tu, utvrditi da ja ne mogu da dođem do te vode. Znači, to je smrt zajednice, iako se ne bavi pitanjem zajedništva između mene i vas. Znači, to su ti mehanizmi isposredovanja nečega što zapravo treba da se obezbedi kao egzistencijalni uslov života bez kojeg zajedništva nema. A društvo je prepuno takvih mehanizama. Oduzimanje nečega što nam pripada, da bi zatim to nama bilo dato negde „odozgo" na takav način da mi više nemamo direktne korake do te stvari. I to, ne zbog toga što je to neophodno kao takvo, nego zbog toga što to predstavlja elementarnu eksploataciju našeg egzistencijalnog konteksta življenja. I to nije nikakva ideološka floskula, već nešto što predstavlja dinamiku realnog društvenog života. Tako da je najveća borba koju mi imamo, zapravo borba za svakodnevicu. To nije borba za buduće društvo, jer ono kroz šta se podvlašćivanje čoveka dešava, to je u krajnjoj liniji kroz svakodnevicu, to je nešto što će se manifestovati na nivou svakodnevice, tako da je za mene to pitanje borbe za zajedništvo, za direktnu akciju, to je pitanje neotuđivosti našeg konkretnog života. I tu treba imati veliku rezervu, prema projektima posredovane demokratije.

Postoji lepa izreka koja kaže: „Ako sretneš Budu, ubij ga." Zašto? Zato što nikad nećeš sresti Budu. Ako neko kaže da ga je sreo, to je laž. Slična je ideja sa serviranjem velikih ideala budućnosti. Ono za šta mi moramo da se borimo, osnovni put borbe za demokratiju je borba za zajednicu, za konkretne živote.

Milan Urošević

Hvala vam i hvala svim uvodničarima. Mislim da je razgovor bio vrlo dinamičan i izuzetan. Sada otvaram prostor za pitanja iz publike. Da li imamo neko pitanja?

Pošto smo malo duže govorili, postaviću jedno pitanje, pa možda probijem led i za pitanja iz publike. Nadovezaću se na ovo što je Adriana pomenula. Bilo mi je veoma interesantno što si u svojoj tipologiji poželjnih zajednica pomenula da zajednica treba da ima neki određen cilj. Ali u prethodno navedenim uslovima rekla si da ove zajednice nemaju deljeni interes. To me je podsetilo na nešto što je profesorka Sekulić pomenula u vezi sa zajednicom Italijana u Njujorku, italijanskih radnika. Dakle, mislim da je važno pitanje, nazovimo to neki emancipatorni potencijal zajedništva, i što je profesorka pomenula, transformativni. Dakle, moje pitanje je, da li je ono što je emancipatorno ili transformativno u zajednici, jedan oblik udruživanja koji prevazilazi interes, u smislu da postoji neki oblik afiniteta, povezanosti, koji je izvan nekog konkretnog interesa koji imamo i na koji način taj oblik zajedništva može uticati na političko delanje u odnosu na, recimo, neke oblike udruživanja koji su direktno vezani za interes? Dakle, mislim na neke oblike političkog udruživanja koji podrazumevaju konkretno politički ili ekonomski interes i onda delanje u skladu sa tim, sa tim oblikom povezivanja. Dakle, kako ti oblici povezivanja utiču na političko delanje i na potencijal za emancipaciju, da tako kažem?

Adriana Zaharijević

Ono što sam ja rekla jeste da je uslov da ne postoji unapred zadati interes. Naravno, može doći do transformacije cilja u neki zajednički interes, ali da unapred ne postoji zadati interes, to je bila moja pretpostavka. Ona ne deluje kao previše bitna, ali zapravo mi se čini da vrlo često do nekakvog osveščenog zajedničkog interesa dođemo tek time što smo zajedno i nešto nas je ujedinilo kao cilj. Ali ono što je u mom konkretnom zamišljenom slučaju zajednice bio primer je nešto što ima relativno kratko trajanje, u

Robert Stojilović [foto: P. K.]

Nada Sekulić

Rekla bih da je interes karakteristika našeg delovanja i udruživanja. U tom smislu, postoje različiti vidovi interesa koji su uvek partikularni i koji, i vi ste sada pomenuli, mogu da funkcionišu u okviru zajednice kao načini povezivanja. Ali, kada govorimo o interesu kao takvom, on je zapravo siromašniji pojam od onoga što predstavlja pojam zajedništva u složenom značenju, pozitivnom i negativnom, i kakvom god hoćete, onoga što predstavlja humanu interakciju i zajedništvo, i formiranje – ja se ipak držim tog pojma – zajedničkog identiteta ili predstave o nekakvom društvenom entitetu koji mi zajedno činimo. Prema tome, interes je sastavni deo toga, ali smatram da to nije svrha koja omogućuje samo postojanje zajednice.

Postoji element samosvrhovitosti – tako ćemo pomalo ući u filozofsku dimenziju ove priče, bar što se mene tiče. Iako sam u osnovi antropolog, volim da analiziram sva pitanja u filozofskom bekgraundu. Postoji, dakle, element samosvrhovitosti u onome što predstavlja zajednica. Svrha je sama po sebi to što su ljudi zajedno i čak neki krucijalni pojmovi, recimo kapaciteti čoveka, teorijsko mišljenje i slično, po svom kapacitetu nisu određeni ciljevima koje mi sebi postavljamo, nego sposobnošću da posmatramo stvari kakve jesu. U tom smislu zajednica je svrha samoj sebi. Interes je samo komponenta njenog funkcionisanja.

Milan Urošević

Hvala vam. Da li imamo još neka pitanja?

Robert Stojilović

Prokomentarisaću ponešto, pa se možda pojavi neko pitanje usput. Najpre ste pomenili smrt zajednice kao nešto što je uzrokovano društvom, ako sam dobro razumeo. Zajednica bi trebalo u nekom smislu da bude osnova društva i svi pojedinci

sve u čemu živimo može da dobije prometnu vrednost, onda je sve svime zamenljivo. I onda se zapravo gubi osećaj za vrednost onoga što je pojedinačno i onoga što je egzistencijalno. A tome dodatno doprinosi promovisanje sadržaja i vrednosti koji su zapravo profitabilni i koji donose kapital, koji donose novac, a nemaju realnu vrednost za ono što je naš kapacitet da prepoznamo humanost i da prepoznamo zajedništvo.

Zašto imamo kulturu nasilja, odnosno nekulturu nasilja, kakvo je to društvo nasilja, kako je moguće da se događa takvo nasilje, kako je moguće da dete od desetak godina hladnokrvno ubije svoje vršnjake? To nije pitanje individualne porodice, to je pitanje složenih mehanizama generisanja, desenzitivisanja ljudi do granice u kojoj oni gube kapacitet prepoznavanja onoga što predstavlja humanost i definisanja zajedništva među ljudima. To nije problem mržnje, to je problem gubljenja tog kapaciteta. Izgubljen je, i to je, za mene, prva stvar za koju se treba boriti da se promeni.

Milan Urošević

Hvala vam. Imamo vremena za još jedno pitanje, možda dva.

Srđan Prodanović

Hvala vam svima, bilo mi je veoma zanimljivo da vas slušam. Imam jedno načelno pitanje. Ako su zajednice otvorene, ukoliko nemaju nekakva distinktivna svojstva, kako ih onda spoznajemo mi kao društveni teoretičari? Dakle, da li je to jedna teorijska mogućnost ili postoji nekako empirisko, ukoliko zagovaramo ove emancipatorne zajednice? Dakle, to je onaj momenat u kom one nemaju jasne granice, otvorene su – kako ih detektujemo? To je možda načelno i više filozofsko pitanje, ali postoji jedna zajednica o kojoj nismo toliko govorili, a koja je, bojim se, značajan faktor u ovoj dehumanizaciji o kojoj govorimo, a to je internet zajednica.

Internet zajednice se formulišu kao nekakva vresta afektivnih grupacija koje se događaju u okviru nečeg hiperkapitalističkog. Vi imate iskustvo da ste sa nekim zahvaljujući tome što delite neko moralno gađenje ili neku drugu preferenciju, koja se onda podstiče na vrlo proračunat način, koji je pravljen za kapital. Ali svejedno, ljudi osećaju da su deo te zajednice, kada raspravljaju tome, bilo da govorimo o *4chan*-u, bilo da govorimo o Fejsbuku ili o nečemu drugom. I onda se to vraća opet kao neka društvena posledica. To rastače, to zajedništvo, koje, naravno, ne smatram punim zajedništvem, ne u smislu u kojem ovde govorimo, ali svejedno postoji i ljudi to opisuju kao zajednicu.

Znam da je možda moje pitanje bezobalno, ali jeste nešto sa čime se suočavamo kao sa savremenim izazovom. Dakle, zašto je taj kapitalizam u kojem danas živimo sve više zasnovan na tome da eksploatiše našu potrebu da budemo delom neke zajednice? Možda postoje neke metode kako se iz toga proizvodi profit, a mi ne znamo dovoljno o tome. Zanima me vaše mišljenje.

Glas iz publike

Ja imam pitanje za Adrianu. Pošto ste rekli da ste više izučavali pojedinca nego zajednicu, kako objašnjavate da često nismo opčinjeni umetničkim delom zbog njega samog, već na naše mišljenje utiče više šta misli zajednica? Recimo, u slučaju neke slike, kao što je Mona Liza, naše mišljenje će varirati zavisno od mišljenja grupe. Ali ako uzmemo primer Mikelanđelove Sikstinske kapele, koja nije slika, već građevina, mišljenje, čini mi se, može više iz individualističkog ugla da se formira, jer zavisi da li sam pripadnik određene religije, da li ću ući u tu kapelu, možda neću, možda ću joj

da li se nama sviđa ili ne, i ima mnogo pozitivnih i negativnih strana. Ono na što vi upućujete, čini mi se da se tiče specifičnog fenomena korišćenja internet izvora, a to je kada vi napravite transpoziciju sopstvenog života u virtuelni svet. Znači, kada napravite granicu između onoga što je virtuelno i stvarno, prebacivši sebe u ono što je virtuelno. To je kao, recimo, u svetu mitova, ili u mitskim pričama o naciji, o bilo čemu – to su sve virtuelni diskursi – kada vi počnete da živite taj mit, izgubivši kontakt sa onim što predstavlja, napravite transpoziciju u odnosu na vašu egzistenciju. Čini mi se da tu počinje problem sa ovim o čemu vi pričate. Međutim, i internet zajednice imaju različite kvalitete. U svom neposrednom okruženju imam četvoro ljudi koji su se venčali, upoznavši svoje partnerke ili partnere preko Fejsbuka. Iako to nije najsrećniji način, oni su u srećnim brakovima i šta sad ja tu da morališem? Takođe bih rekla da može mnogo glupih, besmislenih stvari i informacija da se nađe na internetu, ali ima i ponešto dobro, za šta sam ja zahvalna.

Što se tiče teorije, odnosno vašeg pitanja: pojam zajednice ima izuzetno važan teorijski potencijal, ali mislim da je to suptilan teorijski potencijal. Moje mišljenje je da moramo izaći izvan tipologija kao ključa kognitivne paradigme pomoću kojeg ćemo objasniti taj fenomen. Znači, više sam za to da se analiziraju različite dimenzije zajedništva kao procesa nego različiti tipovi. Kada kažemo šta je zajednica, ja sam navela neke komponente, a u krajnjoj liniji, zajednica je ono što ljudi zovu zajednicom. Sad, možemo da pođemo od toga šta ljudi zovu zajednicom pa da analiziramo šta je to i šta su potencijali toga i da li želimo nešto da izmenimo u tom pojmu. Kao što Merc, recimo, kaže: „Ja pojma nemam šta je antropologija." Iskreno, ni ja nemam pojma šta je antropologija. I kaže: „Antropologija je ono što rade antropolozi." Možda nije teorijski inspirativno, ali je veoma uputno za početak razmišljanja.

Milan Urošević

Hvala vam svima. Mislim da je bilo veoma interesantno i dinamično. Hvala publici i hvala uvodničarima. U 7 sati krećemo sa sledećom sesijom. Hvala vam i prijatno.

su despotija, autokratija, aristokratija. Kant smatra da je to jedini način da se stvori neka pacifistička federacija, koja je zasnovana na saglasnosti svih drugih nacija i koja se razlikuje od mirovnih ugovora, koji obično nastupaju nakon rata i označavaju okončanje samo jednog rata, ali ne i svih. Prema Kantu, njih ne objedinjuje neki duh benevoletnosti, nego, kaže on, duh trgovine. Država će naterati ili ubediti sebe da teži ka plemenitom cilju mira, ali ne u potpunosti iz moralnih pobuda. Moramo računati na moralne pobude, ali one nisu sve, mora biti prisutan i duh trgovine. U svom nacrtu večnog mira, odnosno pacifističke federacije, koja treba da omogući napredak i prosperitet svih država, Kant ističe da republike čuvaju svoj samostalni integritet, ali da pravna zajednica, ili pravni društveni poredak, moraju biti ostvareni da bi se uopšte postigao federativni poredak – ili poredak koji je najbliži realizovanju moralne zajednice, jer teži realizovanju nekih najopštijih, univerzalnih, moralnih normi, koje moraju biti recipročno opravdane na način koji prevazilazi same granice.

Dakle, ovaj kategorički imperativ predstavlja suštinski zahtev ne za neku postojeću, već za neku moguću zajednicu posebnih autonomnih, slobodnih, racionalnih bića. Zahtevi za moralnom validnošću moraju da budu potvrđeni, recipročni u univerzalno neograničenoj zajednici svih moralnih osoba. To je ne samo Kantovo, već i Habermasovo viđenje. Ova ideja neograničene zajednice, dakle, ne implicira da same te moralne norme ne postoje bez konsenzusa svih osoba. Moralne norme moraju biti takve da ih moraju opravdati sve osobe, odnosno, niko nema razloga da ih ne prihvati, jer svaka osoba ima pravo veta, što je u središtu značaja reciprociteta i zasnovano je na autonomiji pojedinca. Članstvo u moralnoj zajednici štiti, ima dužnosti prema pravima svih, smatra Kant. Niko ko ispunjava taj uslov racionalnosti ne može biti isključen iz moralne zajednice, ni autor i adresant samih moralnih principa. Ova zajednica je ujedno i najapstraktnija i u najvećoj meri zamišljena – ranije smo govorili o zamišljenim zajednicama. Etička zajednica se zasniva na postojećoj običajnosti, na kulturi i dominantnoj etici, politička na demokratskoj praksi i zajedničkom političkom delovanju, a pravna na postojećim pravnim normama. S druge strane, moralna zajednica je apstraktna i zamišljena.

Milan Urošević

Hvala, Mihal. Adriana?

Adriana Zaharijević

S obzirom da smo na Mislilištu, razmišljala sam o tome da bih sebi mogla dati slobodu da mislim zajednicu na način koji će biti interesantan, pa sam, na tragu onoga o čemu sam maločas govorila u vezi s tim šta znači reč zajedno, pokušavala da predložim određena značenja zajednice. Ponudiću tri oblika zajednice za razgovor. U prvom pratim Hanu Arent i Džudit Batler, ali možda i odstupam od njih. Prva zajednica je neizabrana, druge dve su izabrane zajednice.

Neizabrana zajednica bi podrazumevala sve nas na planeti Zemlji. Ovo zvuči poetično. Dakle, postoji među nama svima zajedno određena forma zajednice. Možemo i šire to da posmatramo – reč je o zajednici ne samo svih ljudskih bića, već svih bića sa kojima smo ovde. To je ono o čemu je sasvim izvesno bilo reči na prethodnom skupu, o *Mitsein*, dakle, *biti sa*. Međutim, pominjem *Mitsein* sasvim namerno, zbog toga što sam pomenula Hanu Arent koja je učila od Hajdegera, ali je otišla dalje od Hajdegera, jer kod Hajdegera imamo taj momenat – neću se dugo zadržavati na tome – da nas

uklapaju u navedene zahteve. Znači, neka vrsta strastvene upućenosti za-jedno trebalo bi da bude sastavni deo ove izabrane zajednice. U njoj svakako mora učestvovati veći broj od onog jednog, od pojedinca, i neko deljenje je uvek u igri, intenzivnije nego ono koje podrazumeva asociranje i udruživanje u društvu.

Drugi oblik izabrane zajednice nalaže još jedan dodatni uslov, a to je – da postoji moguća svrha ili cilj, nešto što nas okuplja na jedno mesto da na njemu stojimo zajedno. U tom slučaju to ne bi bila strastvena zajednica prijatelja ili ljubavnika, već nekakvo okupljanje, skup više nas, koji hoće da ostvari nešto sada i ovde. Maločas je Nada u nekoj drugoj iteraciji pomenula nešto slično. Sada smo okupljeni zajedno, grupisani, ali to ne mora da znači da ćemo ostati deo tog skupa do kraja naših života. U tom smislu, nije identitet ono što nas povezuje, nego nešto što zaista želimo da uradimo sada i ovde. Taj aspekt „sada i ovde" je u tom smislu ključan. U smislu temporalnosti, ova zajednica ne mora da bude nešto što traje, već se može vrlo brzo raspasti, možemo se pretočiti u druge vrste izabranih zajednica koje motiviše druga vrsta svrhe. Utoliko je ovo jedna vrlo promiskuitetna zamisao o zajednici.

Nada Sekulić

S obzirom da je svako izabrao neki momenat koji je njemu interesantan u ovoj priči kada govorimo u gradacijama, meni je najinteresantniji projekat idealnog društva koji je bio toliko motivišući u okriru radničkog pokreta, toliko projektivan, važan, recimo, u okviru marksizma, u okviru konkretnog političkog delovanja reprezentativnih marksista iz 19. i s početka 20. veka. Pitanje koje je postavljeno je da li je moguće ostvariti to idealno društvo, i na koji način ga je moguće ostvariti? Tako nastaju prva velika koškanja, ono što je uništilo treću internacionalu, o drugoj da ne pričam, pred Prvi svetski rat, ali treću internacionalu sa hijerarhijskim konceptom uspostavljanja besklasnog društva unutar Sovjetskog Saveza koji je zapravo doveo do nečega što možemo nazvati smrću zajednice.

Dakle, ono što mene interesuje jeste sledeće: da li je moguće to idealno društvo, kakva je uloga zajednice u njegovom ostvarenju, da li je to idealno društvo ostvarivo kada se dešava smrt zajednice? Kao što sam pomenula, ja sam sklona anarhističkoj misli, i smatram da kao projekat, zamisao neke organizacije društva koje će dovesti do toga, bilo kroz definisanje striktnih ekonomskih odnosa, političkih odnosa, načina birokratskog uređenja društva, ništa od toga, zapravo, nije moguće, odnosno ne može dovesti do onoga što predstavlja idealno društvo. Idealno društvo ne može da postoji bez zajednice. Kada imate zajednicu u određenim komponentama, tu i tamo, u toku ovog kratkog života koji nam je dat, vi imate momente idealnog društva. To su prolazni momenti, odnosno projekcija onoga što nazivamo idealnim društvom u neku daleku buduć nost idealne organizacije društvenog funkcionisanja je definitivno jedan projekat koji sam po sebi podrazumeva smrt zajednice.

Zajednica podrazumeva direktnu akciju i konkretno delovanje Što je zajednica ili projekat koji zamišljamo kao svrhu ili ispunjenje ciljeva, globalnija, veća, neuhvatljivija, ona je zapravo nedostižnija. Ona funkcioniše kao ideal i koliko se stvaraju kapaciteti motivacije za postizanje nekih moralnih ciljeva, isto toliko se stvaraju mogućnosti za uzurpiranje vlasti i za uspostavljanje sistema upravljanja ljudi kojima će oni zapravo biti podvlašćeni, a u ime nekakvog budućeg idealnog društva. Zbog toga, kada govorimo o zajednicama, mislim da je to važna komponenta– šta je smrt zajednice. Smrt zajednice

Mislilište, 15. maj 2024. [foto: P. K.]

smislu da nema mogućnost da generiše interes koji će biti dugoročno važan politički, zajednički. Hoću da se zadržim na ovim svojim zamišljenim načinima definisanja zajednice, pa mislim da Mihal tu treba da priskoči, ako može da se uključi, sa idejom interesa. U ovome što sam ja želela da naznačim interes zapravo ne figurira kao važan aspekt zajednice.

Michal Sladeček

To me je podsetilo na ono što je Tokvil govorio o snazi američke demokratije Kao bitan faktor te snage video je sposobnost ljudi da se udruže. Primetio je, tokom istraživanja američkog društva, pre 170 godina, da je svaki Amerikanac član nekoliko udruženja. Ta sposobnost udruživanja, delanje zajedno, glavna je osobina američke demokratije. Na taj način građani mogu da deluju u pravcu opšteg dobra. Opšte dobro definišemo u smislu političkog dobra, koje prevazi parcijalna dobra. Na taj način delanje na parcijalnim dobrima i delanje iz interesa rađa, u stvari, opšte dobro. Na nekoj makroskali vidi se da ljudi postaju osposobljeni da delaju zajedno, da pregovaraju, da artikulišu svoje interese, da prave kompromise i tako dalje.

koji čine društvo dolaze iz nekih mikrozajednica i ulaze u društvo. Kako onda društvo postoje opasno po sve te zajednice, čak i na mikroplanu, ili po zajednice, ili po element zajedništva u svakom pojedincu? Gde se gubi taj element zajedništva u čoveku, što bismo možda mogli da poistovetimo sa ljudskošću, gde se gubi u tom procesu? To je pitanje. I koliko je na nama kao pojedincima da to tražimo ili sprovedemo u delo, samo to zajedništvo? Veoma ste me zaintrigirali, veoma je zanimljivo, a sva tri sagovornika su potpuno različita, što daje lepotu celoj diskusiji.

Nada Sekulić

Nema tu nekog ključa – smrt zajednice se stvarno dešava. Značajan kognitivni i moralni kapacitet koji mi imamo kao ljudi jeste u tome da prepoznamo da se dešava smrt zajednice. Pitanje „vredno hiljadu dolara" je odakleona dolazi i kako dolazi svakodnevno, na najrazličitije načine, i mi definitivno tome svedočimo. Kada govorimo o smrti zajednice, zapravo se radi o čitavom nizu veoma složenih mehanizama i načina urušavanja humanosti, koji su zaista veoma efikasni. Mene se čini da je osnovni način urušavanja humanosti u komercijalizaciji svega u čemu živimo. Znači, kada

se diviti spolja. Kako objašnjavate činjenicu da vrlo često nismo dovoljno hrabri da formiramo svoje mišljenje o takvim stvarima u kojima vredi uživati?

Adriana Zaharijević

Ja mogu da kažem nešto kao odgovor na ovo divno pitanje i možda na početak Srđanovog pitanja, ali ne znam šta bih rekla za internet zajednicu; to bih prepustila nekom od sagovornika. U vezi sa vašim pitanjem, način na koji vidimo i na koji doživljavamo stvari, na koji cujemo stvari, način na koji oblikujemo sopstvene predstave, ako ne čak i pojmove, ali hajde, predstave, osnovne ideje o sebi i svetu oko sebe, pa samim tim i o umetničkom delu – možda čak i više o umetničkom delu, jer da bismo umeli da čitamo umetničko delo, nisu nam dovoljne samo naše pojedinačne oči – dolazi iz načina na koji smo društveno uslovljeni. Iz različitih poruka koje primamo iz sopstvene sredine, pa je zato sjajno ovo što ste rekli, da neko možda neće ni ući u Sikstinsku kapelu jer ga možda njegova religijska određenost uslovljava da to ne učini. To je možda prilično radikalan primer u društvu danas u kojem bi retko kad bio razlog da neko ne uđe na mesto koje je mnogo više od religijskog objekta, koje je na neki način umetničko mesto, delo umetnosti, ali, s druge strane, primer je dobar zbog toga što pokazuje kako način na koji vidimo svet oko sebe, pa i onaj u sebi, biva uslovljen određenim društvenim okolnostima i načinima na koje smo podignuti u tom društvenom svetu. I u tom smislu pojedinac, ma koliko da sama reč implicira nešto jedno i nekog samog, zapravo nikad nije sam i nikad nije jedan. Čak i kada je potpuno usamljen, čak i kada je odvojen od svih ostalih i drugih, društvo je uvek sa nama i u nama, jer nas je naučilo, jer nas je uslovilo da vidimo svet na određene načine. Ne znam da li sam odgovorila na pitanje, ali možemo da nastavimo posle.

U vezi sa Srđanovim pitanjem. Ne mogu da se setim sasvim precizno, iako je sigurno reč o *Manifestu za kiborge* koji je davno, davno prevela Ivana Spasić, gde Dona Haravej nudi primer jednog potpuno besmislenog skupa individua koje se nikako ne mogu povezati prema nekom identitetu. Njihovo zajedništvo je zaista kontraintuitivno. Tu se nalaze veštice, starci, hrišćani i lenjinisti i drugi. Reč je o raznorodnom skupu naizgled nepomirljivih individua koje su okupljene na jednom mestu, ali se sve one zajedno bore se za nuklearno razoružanje. I njima je u tom trenutku cilj da urade upravo to, da zaustave dizajniranje, razvoj i testiranje nuklearnog oružja. Kako će oni posle, pošto to učine, ako u tome budu imali uspeha, kako će i kuda će oni sutradan, da li će se vratiti u neke druge grupe, u neke druge zajednice, ili će možda nastaviti da rade nešto zajedno – to ostaje pitanje. Međutim, ovaj primer pokazuje, a takvih je mnoštvo, da nas afinititet može okupiti da nešto pokušamo da završimo, na jednom mestu zajedno. Mi sada možemo naravno da se okanemo Done Haravej i da zamislimo razne slične grupe koje bi htele da urade nešto sada i ovde, što bi možda moglo – i to je ono što je Milan čini mi se i pitao – da ima dalekosežnije posledice, da naprave neke nove serije akcija, činova u kojima ćemo učestvovati ti isti mi, ali možda i neki drugi zajedno s nama.

Nada Sekulić

Baš ste me potakli da porazmislim o tome. Pre svega, da kažem da ja nemam tako negativan odnos prema internet zajednicama; mislim da je to jednostavno jedna formacija udruživanja ljudi koja je povezana sa razvojem tehnologije, koja je kao takva apsolutno nužna. Znači, nije nešto što je pitanje izbora, postoji bez obzira

Srđan Prodanović [foto: P. K.]

Mislilište 15. maj 2024. [foto: P. K.]

revizije društvenosti

sesija 4
(RE)VIZIJE DRUŠTVENOSTI

Moderator: Srđan Prodanović

Dobar dan i dobro došli na poslednju sesiju danas, to jest drugu sesiju. Govorićemo o nečemu što se zove revizija društvenosti, promišljaćemo neka pitanja koja su pokrenuta, koja su pokrenuli sagovornici na prošlog sesiji i nadam se da ćemo uvesti još neke komplikacije i probleme, pošto smo ovde da provociramo i pokušamo da promislimo stvari iz nekog drugačijeg ugla. Zadovoljstvo mi je da predstavim današnje paneliste, odnosno uvodničare. Sa nama su Marjan Ivković sa Instituta za filozofiju i društvenu teoriju, Branko Romčević sa Fakulteta bezbednosti i Ivan Mladenović sa Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu.

Uvešću nas ukratko u temu o kojoj ćemo danas razgovarati. Dakle, kada govorimo o tome da postoji neka zajednica, ma kako ona bila konstituisana, prva dilema je kakav je njen uticaj na nas, koliki je stepen naše slobodne volje u odnosu na tu zajednicu. Da li ta slobodna volja može biti konstituisana, da li je ona problematična u određenim situacijama u odnosu na ono što zajednica, tako formirana, ma kako ona bila formirana, znači za nas? To je jedno od većitih pitanja sa kojima se iznova susrećemo i kad god pomislimo da je klatno otišlo na jednu od teorijskih strana, uvek se pojavi nova kontroverza koju moramo da promislimo. Pa hajde da to i učinimo. Marjane, koje su tvoje intuicije po pitanju ovog problema?

Marjan Ivković

Dopada mi se ta trijada: s jedne strane sloboda, s druge strane nužnost i nevolja, kao neka tri pola, pa ću pokušati da se prilagodim toj trihotomiji i pokušam da kroz nju ponešto otvorim za raspravu. Pošto pitanje glasi da li je nevolja, nužnost ili slobodna volja, da vidimo šta zapravo znače ta tri pojma. Kako mi se čini, nevolja je ono što se obično u sociologiji naziva instrumentalna racionalnost, potreba za samoodržanjem, kako da povećamo svoje šanse za samoodržanje, u tom slučaju udruživanje je zaista bitan faktor povećavanja šansi. Nužnost, s druge strane, tumačim na način da je zajednica konstitutivna za ljudsku pojedinačnu subjektivnost, nužnost zajednice, jer bez zajednice nema sopstva, nema individue. Bilo je reči o individui na prošlog sesiji. Jedna od temeljnih premisa sociologije je, čini mi se, da bez zajednice nema pojedinca, da se sopstvo konstituiše kroz intersubjektivne relacije, kroz proces socijalizacije koji je nužno kolektivna stvar. U ovom kontekstu, slobodna volja mi se čini pre svega kao naša sposobnost da to što je za nas nužno ili što je za nas plod nevolje, preoblikujemo u ono što predstavlja našu viziju društvenosti. Sloboda ja sloboda za preoblikovanje onoga u čemu uvek već jesmo, a to su nekakvi zatečeni odnosi zajedništva u kojima smo.

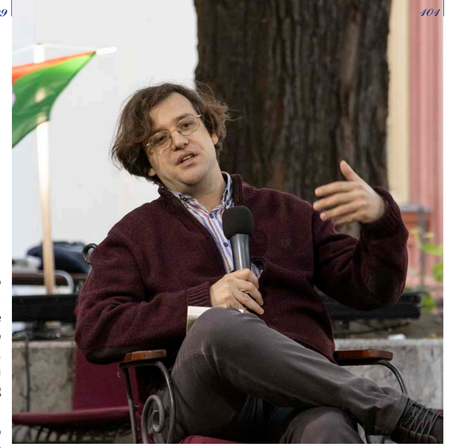

Srđan Prodanović [foto: P. K.]

Čini mi se da možemo napraviti jedan kontrapunkt između dve dimenzije zajednice i onda se unutar tih dimenzija konstituše jedna dinamika koja predstavlja generalno prostor u kojem se svi mi krećemo. Jedna je zajednica kakva uvek već jeste, ona u kojoj se rađamo, ona koja je nasleđena i ona je pre svega proizvod dinamike dva od tri pola ove trihotomije, a to je dinamika nužnosti i nevolje. Znači, s jedne strane, imamo nužnost da se naše sopstvo oblikuje kroz odnose zajedništva, i drugo, nevolju da ta zajednica ima svoj primarni zadatak da se perpetuira kroz vreme, da se reprodukuje, što opet vuče neke svoje korene, možemo reći, iz evolucije, maksimizacije šansi za samoodržanje čitave vrste. To je ona zajednica u kojoj uvek već jesmo.

Postoji jedna druga dimenzija koja prožima našu duštvenu stvarnost, a to je zajednica kakva treba da bude, odnosno vizija zajednice, sve što predstavlja dimenziju naše svakodnevice koja izmiče onome što je već utemeljeno, institucionalizovano, a što predstavlja nekakva naša stremljenja. Istorija može da se posmatra kao niz pokušaja da od zajednice kakva jeste stvorimo zajednicu kakva treba da bude. Mislim da nikada ne možemo u potpunosti da uspemo u tom zadatku da od nužnosti i nevolje stvorimo domen nužnosti i slobode, jer ova druga dimenzija zajednice, kakva treba da bude, predstavlja interakciju dva od ova tri pola, a to je interakcija nužnosti zajednice i slobodne volje. Ta interakcija stvara nešto što bismo mogli nazvati zajednicom kakva treba da bude ili dobrim društvom.

Marjan Ivković [foto: P. K.]

Ne možemo nikada, kao što rekoh, u potpunosti uspeti u tom zadatku stvaranja kombinacije nužnosti i slobode, zbog problema koji se u sociologiji najčešće naziva problemom institucionalizacije. Kada jednom uspemo svojom slobodnom voljom da promenimo ovu zajednicu koja je zatečena, kada uspemo kolektivno da je transformišemo na takav način da utemeljimo neki novi institucionalni okvir – zamislimo Francusku revoluciju kao jedan od najklasičnijih primera toga – taj novi institucionalni okvir dobija svoj sopstveni život. To nije samo skup svih nas kao individua, već ono čemu smo svi posvećeni kao nekom novom normativnom okviru našeg delanja, i to počinje povratno da deluje na nas odozgo, kako bi to rekao klasik sociologije, Dirkem. Deluje na nas čak i prinudno, i to na takav način da teži sopstvenom samoodržanju. To je karakteristika svih institucija. Kada su jednom utemeljene, one postaju neka vrsta nevolje – da se vratimo tom prvom polu – postaju neka vrsta imperativa samoodržanja, sopstvenog, i neće da se menjaju, čak i kada postane nužno da se to desi. Zbog toga nikada ne možemo do kraja ostvariti viziju zajednice kao zajednice slobode i nužnosti, to jest slobode i formiranja sopstva kroz proces interakcije, ali dobra vest je da ne moramo do kraja uspeti u tome. Ali to bih ostavio za drugo pitanje.

Srđen Prodanović

Branko, kako ti vidiš ove tri tačke koje smo locirali? Kako vidiš njihovu međusobnu interakciju?

Branko Romčević

Lepo bi bilo reći da je udruživanje produkt slobodne volje. Jer bismo onda, prvo, imali dobar opšti utisak: ako nam nešto ne odgovara, slobodno smo se udružili, pa se onda možemo jednako slobodno i razdružiti. Drugo, zaista deluje romantično ta vizija da smo

ljude da shvate da će za njih biti lakše da prežive, da prebrode nevolju, ukoliko se udruže, nego ako se svako oslanja na sopstvene snage. To je deo priče koji se odnosi na činjenicu da postoji nekakva neminovnost, nužnost ili nevolja koje vode ka međusobnom udruživanju. I pošto je izneo tu tvrdnju o razlozima udruživanja među ljudima, Ruso iznosi još jednu, a to je da je za ljudsko društvo i ljudsko udruživanje specifično da jednom kada ih nevolja na neki način natera da se zbliže, da krenu da sarađuju sa drugim ljudima, počinju da razmišljaju o tome na kojim principima ta saradnja treba da se zasniva, što otvara prostor upravo za dimenziju slobode, odnosno da svojom voljom mogu da odluče o tome kako će izgledati i kakav oblik će imati zajednica u kojoj oni žive itd. Tako da, ako postoji neka vrsta nužnosti i potrebe da ljudi međusobno sarađuju, moglo bi se reći, s druge strane, da ne postoji nikakva nužnost u tome kako će njihova zajednica i njihova saradnja izgledati. To nije nešto što je nametnuto, to nije nešto što je dato, to je nešto što u krajnjoj liniji zavisi od samih ljudi i mislim da je to važna poruka koju je i Ruso želeo da istakne.

Kada razmišljamo o tome koji su to principi ili koje su to osnove na kojima saradnja među ljudima treba da počiva, ono što se u moderno doba iskristalisalo kao osnova saradnje, jesu bazični principi slobode, jednakosti i solidarnosti. Ona društva koja su dobro uređena i počivaju na istinskoj saradnji među ljudima, u većoj meri se približavaju navedenim idealima. Kada sam ovo već pomenuo, želim da ukažem na još jedan vid pitanja odnosa između slobode, slobodne volje i nužnosti, nevolje itd. Iako je više reč o teorijskim pitanjima i razmatranjima o prirodi ljudske saradnje i ljudske društvenosti itd., treba reći da su ona relevantna i za razumevanje mnogih konkretnih pitanja, pa možda i savremenog konteksta, u kojem vidimo tendenciju da društva sve više idu ka nekakvim autoritarnim modelima vladanja, u kojima se upravo podstiče ideja da takav oblik vladanja ili takav oblik društva jeste neka nužnost, neka neminovnost, nešto što se ne može promeniti, nešto što vodi nekoj vrsti apatije, očaja i, da tako kažemo, pesimizmu kod ljudi, da oni zaista mogu nešto da promene, da istinski od njih zavisi kako će izgledati i kakav će oblik imati neko političko društvo. U tom smislu, ono što je sasvim sigurno suprotnost tome, jeste jedno demokratsko društvo u kojem ovi principi, dakle, principi slobode, jednakosti i solidarnosti, u najvećoj meri mogu doći do izražaja, i u kojem u najvećoj meri to kako će funkcionisati politički život zaista zavisi i od samih građana. Oni mogu imati osećaj da politički život nije neminovnost, nešto što ono treba da trpe, nego nešto što zaista zavisi od njih i na šta oni mogu direktno da utiču i oblikuju kako će funkcionisati politička zajednica u kojoj će živeti.

Srđan Prodanović

Hvala. Čini mi se da smo se već dotakli drugog važnog pitanja. Kada prevazidemo i kada pokušamo da postuliramo ovo pitanje slobodne volje i zajednice ili društva, bilo da govorimo o tome da klatno treba da ide na stranu aktera, pojedinca ili da nam je potrebno udruživanje da bismo prevazišli neke teškoće, ili da bismo imali zasnivajući momenat, državu kao nešto što nam omogućava koordinaciju na veoma visokom nivou društvenih odnosa, svejedno dolazimo do toga šta ta zajednica zapravo predstavlja, šta je ona u stanju da iskaže, u kojoj meri je to dobra zajednica, pravedna zajednica, kako je kvalifikujemo i kako u njoj prepoznajemo neke principe opštosti o kojima je govorio Marjan, u odnosu na koje smo spremni da prepustimo možda jedan deo naše suverenosti, naše moći delanja, uslovno rečeno, tom kolektivitetu. Da krenemo opet istim redom. Marjane, kako ti vidiš ovu problematiku?

Ivan Mladenović [foto: P.K.]

ljudske potrebe). U ovom slučaju, ja bih rekao da ideal zajednice podrazumeva upravo tu posvećenost koja prevazilazi naše konkretne identitete i naše konkretne svetonazore i svašta drugo što je nama bitno za naše samopoimanje, ali da u datim trenucima, kada se dese veliki izazovi i velike krize, i kada ne možemo samo u okvirima naše grupe referencija da odgovorimo na takve izazove, da je onda važno, ako postoji taj odgovarajući nivo takve posvećenosti, da se dele konkretnije forme posvećenosti. Onda kažemo da je to društvo zdravo i vitalno i da može da odgovori na takvu krizu.

Pokušaću da konkretizujem. Recimo, možda bismo mogli da uvedemo kontrast između Islanda i Grčke u periodu nakon velike krize iz 2008. godine. Obe zemlje su bile žestoko pogođene tom krizom. Znamo kako je Island odgovorio, inovativno, čak i temeljnom rekonfiguracijom institucionalnog poretka. S druge strane, Grčka je inicijalno krenula u dobrom pravcu, tako je delovalo. Postoji jedan krucijalni momenat, kada se postavilo pitanje spremnosti da se iskorači malo više u nepoznato, pa se dogodio čuveni referendum oko evrozone i mera štednje. I šta se desilo? Desila se paraliza u jednom momentu, jer je građanstvo istovremeno želelo i da ostane u evrozoni i da odbaci politički okvir koji to sa sobom nosi, a to su mere štednje, odnosno dominacija kapitalističkog centra. Tako je nastala pat pozicija, slomio se ceo projekat i društvo se pokazalo kao nedovoljno zdravo. Na neki način, taj momenat nevolje, momenat perpetuacije postojećih institucija, pa i neki osećaj bezbednosti koji ide uz to, odsustvo želje da se odbaci nešto kao što je evrozona, što predstavlja neku vrstu prestiža, dakle, taj moment (nevolje) je prevagnuo.

Kad se vratimo na ovu pojmovnu shemu, možemo reći da imamo vagu sa dva tasa. Na jednom tasu se nalazi kombinacija nevolja plus nužnost, na drugom tasu se nalazi

Srđan Prodanović

Možda možemo da se vratimo tome i kroz diskusiju. Šta bi onda bila zajednica zasnovana na revoltu? Kako revolt prouzrokuje da budemo zajedno? Ako smo krenuli od Hegela i njegovog veličanja države, kako smo došli do sveprisutnog nadzora i revolta?

Branko Romčević

Mislim da revolt, ukoliko nije deo neke revolucionarne eshatologije, ne vodi u stvari nikuda, on nema plan, nema program, nema organizaciju, nema profesionalnih revoltaša, nema zajednica.

Srđan Prodanović

Ivane, koje su tvoje intuicije po ovom pitanju?

Ivan Mladenović

S obzirom da sam se u odgovoru na prethodno pitanje već dotakao pitanja slobode, usredsredio bih se na jedan aspekt koji mi se čini takođe važnim u savremenom kontekstu, kontekstu koji se odnosi na ovo pitanje zdravlja i šta ono sve podrazumeva. Meni se čini da teško možemo da govorimo o nekom zdravom društvu, ukoliko nemamo zdravu i očuvanu životnu sredinu u okviru koje ljudi treba da žive i da je to veliki problem današnjice. On u velikoj meri proističe iz naše koncepcije i gledanja i na samu društvenost i na prirodu saradnje i tako dalje, koja je u suštini krajnje antropocentrična, a zapravo u ljudskom faktoru leže i glavni uzroci onoga o čemu možemo govoriti kao o problemu sa samom zdravom životnom sredinom koja je nužna, neophodna i za bilo kakav život na planeti Zemlji, a onda i za smisaoni društveni život. U tom smislu, želeo bih da ukažem na jedan aspekt koji mi se čini da je izuzetno važan, a koji možda ovde nismo pomenuli.

Postoji, naime, jedna nužnost, da kada razmišljamo i o društvenosti i o saradnji, da se otvori perspektiva da razmišljamo na način koji prevazilazi pomenutu antropocentričnu perspektivu i koji uzima u obzir druga živa bića, prirodu kao celinu itd. Jer, čini mi se da se i na same klimatske promene, koje su nastale delovanjem ljudi, često gleda iz te perspektive štete koje one zapravo pruzrokuju i nanose samim ljudima, što je nesumnjivo i što daje izuzetno važne i urgentne razloge za suočavanje s klimatskim promenama, ali se takođe često ispuštaju iz vida posledice koje sve te promene ostavljaju i na živi svet i na ekosisteme koji su neophodni za bazično preživljavanje, a onda i za bilo kakav kvalitetan život i bilo kakvo blagostanje, za život u društvu. Tako da bih, u tom smislu, rekao da bi razmišljanje o društvenosti, o saradnji i tako dalje, moralo da uključi i tu sasvim drugačiju dimenziju kako bismo uopšte imali perspektivu da živimo ne samo u zdravoj životnoj sredini nego i u istinski zdravim društvima i kako bi opstanak ljudi i ostalog živog sveta uopšte bio moguć. Mislim da je veoma važno da razmišljamo u jednoj perspektivi koja je nužna, ali koja uključuje i nov način razmišljanja o saradnji, društvenosti, poštovanju.

Srđan Prodanović

Ovo je odličan uvod u još jednu dimenziju ovog problema, vremensku. Ti si pomenuo da nas životna sredina situira tu gde smo, a, s druge strane, konkretizuje na neki način ova naša apstraktna razmatranja o slobodi volje, o tome šta jeste zajednica, na čemu je zasnovana, koji su njeni principi organizacije. Ali, više puta je pomenuta, u svim vašim izlaganjima, čini mi se, ideja perspektive. Dakle, ako imamo organizaciju neke zajednice, ako se ona agregira ili pretvara u neku složeniju tvorovinu, kao što je društvo, ka čemu to društvo može da teži, treba da teži, u svetlu toga šta mi u svojim interakcijama

Srđan Prodanović [foto: P. K.]

se po svojoj slobodnoj volji udružili, pa čak i kad uzmemo u obzir one koncepcije koje se vode kao pomalo mračne, poput Hobsove. I ona deluje romantično, jer nam ostavlja nekakvu slobodu: ako suveren ne vrši svoju funkciju, ako ne radi ono zbog čega smo sa njim sklopili ugovor, ugovor se raskida... Hobs je rekao da prirodno stanje kao takvo ne možemo da vidimo, ono je jedna pretpostavka, ali nije baš i da ne možemo sasvim, kaže on, jer, evo sad – a to njegovo „sad" je bilo u 17. veku – vidimo neke divljake u Americi koji žive van društvenog ugovora, kao skotovi (to je njegov izraz). A evo mi, veli Hobs, iako je društveni ugovor stvorio nezgodnog Levijatana, živimo divno u odnosu na ove skotove. To zvuči gotovo šarmantno kad se uzme u obzir jedan malo docniji pogled ili rakurs, onaj Hegelov.

Hegel nam je doneo jednu zaista tešku presudu. On kaže da niko ne može živeti izvan države. Čak i kad bismo pretpostavili postojanje pustinjaka kao nekog ko se odmetnuo, ne bismo došli došli do onog apsolutno van-društvenog pošto je i on u vezi sa društvom, makar ukoliko referiše na njega kao na poziciju u odnosu na koju se odmetnuo. Ali u jednom trenutku, u istom spisu, Hegel kaže kako se na obodima gradova okupljaju ljudi koji se ipak nisu integrisali. Naziva ih ološem. Govoreći o karakteristikama ološa, Hegel postavlja dve mogućnosti koje i dan-danas određuju politički spektar. Ološ su oni koji se nisu prilagodili uslovima modernog života, to jest osnovnom postulatu modernog života, da svako sam sebi osigura subzistenciju. Ovi to ne mogu, nisu uspeli. I sad, kaže Hegel, imamo dve mogućnosti, obe katastrofalne. Jedna je da ih pustimo, to je laissez faire princip. A šta se onda dešava? Oni mogu da dođu u središte grada i da nas ugroze, da nam sve razore. Gladni su i nikakvi, ali množe se, sve ih je više. Druga mogućnost je da im pomognemo. To je koncept socijalne države. I, kaže, to možda deluje lepo, ali onda bi princip moderne države i modernog udruživanja opet bio poreknut, samo iznutra, jer je princip da svako sam brine za sebe. Ako mi brinemo za drugoga, ili ako dopustimo da postoje neki radno sposobni za koje se mora brinuti, onda je to negacija našeg društva. Dakle, imamo jednu kontradikciju koju nije lako dijalektički razrešiti, ali nije nemoguće, smatra Hegel. Šta je ključna dijalektička sila?

Ponašanje ološa je nezakonito, kaže Hegel, i stoga se mora pitati da li bi sudovi mogli da pomognu. On kaže da ne bi mogli, jer se radi o fragmentiranim slučajnostima, o mnoštvu kontingencija koje se ne mogu uračunati, i zato opštost zakona na koju se sud oslanja tu ne može da pomogne. Mora da pridođe neka druga sila. Koja? Policija. I to ne samo policija u smislu neposredno represivne sile, sile koja nešto suzbija, nego policija kao, kako to Hegel naziva, policijska predostrožnost. To je umnogome anticipacija onoga što će Benjamin odrediti kao policijsko nasilje, ali ne ono konzervirajuće, nego zasnivajuće. Zasnivajuće nasilje policije, to je po meni ključ modernih društava ili udrživanja u moderno doba.

Srđen Prodanović

Hvala. Dobro, nasilje je sad na talonu, zapamtimo. Ivane, isto pitanje: odnos pojedinca i društva, paternalizam, znam da si o tome pisao. Kakvo je tvoje viđenje ove problematike?

Ivan Mladenović

Pošto su ovde pomenuti neki moderni autori, ja bih započeo svoj deo priče jednim modernim teoretičarem, Žan-Žakom Rusoom, koji na jednom mestu u svojoj knjizi *Društveni ugovor* kaže da je razlog zašto su se ljudi uopšte udružili najverovatnije to što su se suočili sa nekim preprekama. On ne kaže tačno o kojim preprekama je reč, ali razložno je pretpostaviti da je reč o nekakvim prirodnim nepogodama, koje su naterale

Branko Romčević [foto: P. K.]

Marjan Ivković

Najpre, zanimljivo je pitajte da li su to sve sinonimi: dobro društvo, slobodno društvo, zdravo društvo? Moglo bi se diskutovati o tome da postoje neke bitne razlike među ovim pojmovima, da dobro društvo predstavlja neku nedostižnu temeljnu koncepciju, neki ideal, a slobodno društvo slično tome, a da je zdravo društvo već problematičniji ideal koji može vući na neke esencijalizme ili na neke organske metafore, mada, s druge strane, može se i drugačije čitati to zdravo društvo: da li ono uspeva na neki način da projektuje neku sliku opštosti, neku sliku vrednosne vitalnosti ili nečeg sličnog. Od toga bih krenuo.

Vratio bih se prethodnoj tročlanoj podeli: nužnost, nevolja, sloboda. Rekao bih da sloboda, u ovom smislu, sloboda kao pre svega kolektivna odrednica u ovom slučaju, predstavlja – da konkretizujem – ono što sam nazvao spremnošću da preoblikujemo društveni svet u kojem se nalazimo. To se formalnije može reći na način na koji je formulisano urolsovskoj političkoj teoriji, kao *commitment to share commitments*, to jest jedna vrsta prazne posvećenosti, ali posvećenosti da se međusobno dele konkretnije forme posvećenosti koje mogu biti brojne i taj proces se ne završava. U odnosu na krize sa kojima se suočavamo, na izazove, možemo stalno formirati neke nove vrste zajedničke posvećenosti. To bi bila dimenzija slobode, konkretnije rečeno, i onda zdravlje nekog konkretnog društva ili institucionalnog poretka se može shvatiti kao mera u kojoj ono jeste i zajednica (kako je na prethodnoj sesiji rečeno, pojam zajednice se može koristiti kao mera u kojoj neki institucionalni poredak uspeva da zadovolji fundamentalne

kombinacija sloboda, u smislu u kojem sam govorio, plus nužnost. Ako preteže drugi tas, društvo je zdravo, ako preteže prvi tas, na neko vreme, pošto je to sve pomerljivo, društvo nije zdravo.

Branko Romčević

Postoji li dobro, zdravo ili slobodno društvo? Uglavnom, nema društva koje u svojim zvaničnim izdanjima ne opisuje sebe kao dobro, zdravo ili slobodno. Tako da bi odgovor bio da su, naravno, društva zdrava i slobodna. Čak i kad se preko nekih svojih delova sama društva kritički osvrnu na sebe, u to je redovno uključena i neka projekcija budućeg zdravlja, buduće slobode, tako da, iz kog god ugla da krenete, pucamo od zdravlja, aktuelnog ili očekivanog, to je neminovan zaključak. Što bi Kant rekao, to možemo dokazati, mada ne možemo saznati. Zapravo, ima nas mnogo i svako društvo, htelo ono to ili ne, jeste konfiguracija različitih volja i sve ono što dobijamo kao društveni presek u nekom trenutku, to je rezultat upravo toga da je veliki broj ljudi, ne samo neposredno, nego uglavnom preko raznih predstavnika, na razne načine vukao na svoju stranu – i šta onda imamo? Nešto što nikome ne odgovara. To je neizbežno, tako da ne verujem da postoje društva za koja bi se moglo reći da su generalno slobodna, generalno zdrava. Pre bih bio sklon tome da govorim o slobodi u društvu, o zdravlju u društvu, o tome da postoje neki delovi, neki elementi, neka ostrva slobode, pa da se onda društvo posmatra kao arhipelag različitih tendencija.

Međutim, čini mi se da trendovi nisu naročito optimistični. Jedan od njih, koji i kod nas vidimo ovih dana, jer se to pokrenulo kao tema, i to, ne mislim samo u Beogradu, nego i u unutrašnjosti, jeste pitanje opšteg nadzora. Svuda su postavljene kamere. Kakva je posledica toga? Posledica toga je da se otvoreni prostor pretvara u zatvoren prostor. Ne znam da li ovde ima kamera, da li se ovaj hepening snima, da li će biti negde okačen ili neće. A pre, recimo, dvadesetak godina, kad se govorilo na ovakvim skupovima, čovek nije morao oko toga da brine; sada, međutim, sve može da se snimi, da se emituje. A da ne govorimo o svakodnevici. Kamere mogu i da ne rade, mogu da budu isključene. Njihova funkcija nije da vas zaista snime, pa da neko to onda gleda, da vas možda progoni s nekom prijavom. Njihova je funkcija da ih vi vidite i da znate da možete biti viđeni u svakom trenutku i da se shodno tome adaptirate. Dakle, da se ponašate kao da ste neprestano posmatrani. Do čega nas to dovodi onda, makar na javnom planu? Dovodi nas do toga da sami sebe sputavamo. Da li je takvo društvo zdravo? Nisam siguran. Nisam siguran ni da je naročito bolesno, ali to jeste društvo u kome, kako je to rekao Frederik Gro, svi postajemo sumnjivci. Od građana se pretvaramo u sumnjivce. I onda društvo postaje ne ni zajednica ljudi, ne ni zajednica građana, nego zajednica sumnjivaca. Ne verujem da to može da bude pretpostavka zdravog, a svakako ne slobodnog društva. To, s druge strane, ne znači da smo sad svi u nekoj mišolovci.

Jer, postoji i nešto što je Fuko, u intervjuu sa Žakom Ransijerom, imenovao kao ono plebejsko u ljudima, u telima i u dušama – to se pokazuje u onim trenucima kad kažete ne, dosta, sad je kraj, i ne razmišljate mnogo o posledicama. Tako da, postoji uvek to kao polazište otpora ili kao tačka ključanja. Da li će to plebejsko proraditi ili neće i šta iz njega može da se izrodi, to su otvorena je pitanja. To svakako nije revolucija u modernom smislu, ali jeste nekakav revolt. U svakom slučaju, društveno zdravlje je danas ugroženo pre svega tendencijom ka potpunom nadzoru koja nas navodi da se ponašamo u skladu sa ne samo zakonskim normama, nego i u skladu sa onim što smo sami percipirali kao norme očekivanog vladanja.

pokušavamo da uspostavimo i šta kao grupa, odnosno kao ta zajednica i, na kraju, kao društvo pokušavamo da postignemo? Šta dugujemo budućim generacijama, onima koji još nisu rođeni? Da li imamo moralne obaveze prema nekoj zajednici koju anticipiramo da će se desiti? To bi bilo jedno pitanje, ne samo u kontekstu klimatskih promena. Možemo govoriti i o tome šta dugujemo i u pogledu nekih drugih zajednica, da li bi, recimo, problem pristupačnih cena stanova trebalo da uđe u tu problematiku, itd. Dakle, to je jedna dimenzija problema. A s druge strane, naravno, ni društva ni zajednice o kojima govorimo ne funkcionišu u nekom vakuumu, jer sama vremenitost podrazumeva da postoji određena tradicija, neko nasleđe. I često ćemo čuti u debatama da je za neke ljude to nasleđe ugroženo, da to šta je zajednica oduvek bila i što je oprobano kroz vreme, sada propada. Dakle, sada smo u izvesnom klinču temporalnosti i valja nam se nekako iskobeljati iz njega. Marjane, izvoli.

Marjan Ivković

Hvala. To treće pitanje je najsloženije, uvodi najviše momenata. Na prvi pogled bi delovalo da distinkcije koje smo ranije koristili, kao što je s jedne strane sloboda, sa druge nevolja, mogu lako da se preslikaju na ovu distinkciju između perspektive i nasleđa. Pošto si uveo taj pojam za distinkciju zajednice i društva, na koju se mi već oslanjamo, a da je nismo eksplicirali, da li preuzimamo ovu klasičnu distinkciju *Gemeinschaft/Gesellschaft*? Ja se nisam na to oslonio, nego sam ih više koristio kao dva idealna tipa, pri čemu je društvo ono što počiva na organskoj solidarnosti, podeli rada i posredovanosti, a zajednicu sam postavio više kao ideal, kao ono što počiva na zajedničkoj posvećenosti nečemu, u čemu postoji neposredna zajednička svest o zajedničkoj posvećenosti nečemu. To bi, recimo, bila neka varijanta moderne zajednice, ne ove tradicionalističke.

Što se tiče nasleđa i perspektive, pošto ne mogu da crtam, napraviću nekakav koordinatni sistem od dva štapića. Imamo jednu vertikalnu i jednu horizontalnu osu. Rekao bih da se sad naša slika usložnjava u smislu da imamo jednu osu koja, reći ćemo da se zove nužda/sloboda, pa tako svaki naš kolektivni potez, svaka naša društvena aktivnost može nekako da se mapira na toj osi, a s druge strane imamo osu nasleđe/perspektiva. Zašto mislim da je u pitanju dvodimenzionalna stvar? Zato što, kada razmišljamo o perspektivi, imamo apriori tendenciju da je posmatramo kao nešto politički progresivno – tako si i ti uveo taj pojam, kao nešto što je domen slobode. Naravno, treba tako da razmišljamo o perspektivi. Ali kad pogledamo šta je sve u empirijskom svetu danas ono što predstavlja perspektivu u smislu političke mobilizacije, u smislu političkih programa, možemo reći da postoji perspektiva neokonzervativaca ili desnih populista, i da je to jedna vrlo moćna perspektiva u smislu političkog projekta rekonfiguracije društva danas. Ali šta je ta perspektiva? U suštini, za mene je isto što i ideal klasičnih konzervativaca, od De Mestra pa nadalje, a to je društvo zasnovano na kombinaciji nevolje i nužde, znači onaj tas na vagi koji ne valja, o kom sam ranije pričao. Šta to znači? To znači društvo zasnovano na institucijama koje su maksimalno podesne za opstanak na duže staze. A kako postaju maksimalno podesne za to? Upravo tako što su bazirane na neupitnim autoritetima. To svi konzervatici govore, bez institucija zasnovanih na neupitnim autoritetima ne možete imati društvo, zajednicu ili šta god. Sve se raspada. I to vam je perspektiva danas, samo ne ona koju treba da želimo.

Sa druge strane, šta sve može biti nasleđe? Da li je nasleđe uvek stvar onoga što je nesloboda, nevolja, što sam nazvao perpetuacijom u nepromenjenoj formi onoga što je zatečeno? Ne nužno, iako deluje tako na prvi pogled. Recimo, kad razmišljamo o nasleđu

Pogledaj Bože da mogu da ti se jadam
Moja kuća stoji na dve grede
Pogledaj Bože da mogu da ti se jadam
Moja deca hodaju bosa, gladna
Pogledaj Bože da mogu da ti se jadam
Sa praznim tovarima vraćamo se kući
Pogledaj Bože da mogu da ti se jadam
Cigani gladni žugare po svetu
Pogledaj Bože da mogu da ti se jadam
Joj, ali Bog neće da nas gleda
Joj, ali Bog neće da nas gleda
Joj, ali Bog neće da nas gleda
Joj, ali Bog neće da nas
Bože da mogu da ti
stoji na dve grede

revizije društvenosti

sesija 4 [19:00 – 20:30]

(RE)VIZIJE DRUŠTVENOSTI

Udruživanje: slobodna volja, nevolja ili nužnost?
Postoji li „dobro", „zdravo", „slobodno" ... društvo?
Društvenu zajednicu određuje nasleđe i/ili perspektiva?

r a s p r a v a

moderator: **Srđan Prodanović**
[sociolog, Institut za filozofiju i društvenu teoriju]

uvodničari:
Marjan Ivković
[sociolog, Institut za filozofiju i društvenu teoriju]
Branko Romčević
[filozof, Fakultet bezbednosti]
Ivan Mladenović
[filozof, Filozofski fakultet]

d i s k u s i j a

UNIVERZITET U BEOGRADU

Marjan Ivković [foto: P. K.]

Vi možete biti tradicionalista, ja mogu biti socijalista, možemo se razlikovati, dakle, možemo imati različite perspektive. Čim uvedemo sve ono što predstavlja tradiciju pod sam naziv tradicije i zatim pod izvršavanje tradicije kroz nekakvu ideju tradicionalizma, tada to postaje perspektiva, a onda, kad postane perspektiva, počinje da se zapliće i dalje paradoksе poput ovog, da se jedan paket vrednosti, navodno porodičih, zapravo preko fenomena nataliteta uvodi u jednu vrstu opštijeg fenomena unutar koga porodica ne igra bitnu ulogu. To je dvostruko paradoksalna situacija, kada se tradicija uvede na tradicionalistički način. Da li je moguće uvesti je na neki drugi način? I da li je moguće konceptualizovati tradiciju drugačije? Jedan od mogućih putokaza jeste, recimo, Benjaminov stav iz *Istorijsko-filozofskih teza*, koji glasi: prošlost sadrži pokazatelj koji ukazuje na spasenje – što jeste zanimljivo – ali uvek treba imati u vidu da to nije prošlost shvaćena kao neko zlatno doba, on kaže upravo „slaba mesijanska snaga", dakle, ona se topi, nestaje, ona jeste nešto što svetluca iz neke minulosti ka nama, što možemo i ne moramo preuzeti, ali svakako jeste nekakva snaga. Da li ona predstavlja prelaz ka nekoj konkretnoj utopiji ili ne, to je otvoreno pitanje, ali i jedan od pokazatelja kako bi se moglo pristupiti tradiciji, a da to ne bude tradicionalistički..

Ivan Mladenović

Pošto su moje kolege uglavnom pričale o prvom delu postavljene dihotomije, ja ću više govoriti o drugom delu, koji se odnosi na nekakve vizije i na to u kojoj meri je budućnost nešto što je određujuće za društva i društvenost. Na početku bih hteo da istaknem da zaista duboko verujem da je budućnost otvorena. Znači ne postoji neki plan, neki cilj, kuda su društva upućena i kuda su usmerena, iako se često kroz istoriju, pa i u novijoj istoriji, verovalo da postoji neki jasan plan i cilj ka kojem društvo neminovno ide. Činjenica da je budućnost otvorena jeste nešto što nam s jedne strane daje i razloge za pesimizam, s obzirom da smo i kroz istoriju i kroz noviju istoriju često bili u situaciji da vidimo da taman kada se pomisli da se dostigao neki krajnji stepen onoga što društva mogu da ostvare u nekakvom poželjnom smislu, ona odu u sasvim suprotnom pravcu. Čak i kada se ostvari neki veći stepen slobode, blagostanja i tako dalje, nego u nekim prethodnim periodima, nema garancija da će to trajati, da nešto neće doprineti da stvari krenu u pogrešnom pravcu.

Ali činjenica da je budućnost otvorena je i nešto što nam, sa druge strane, daje razloge za optimizam, što znači da otvara mogućnost da razmišljamo o različitim vizijama i idejama kako bi u budućnosti društva mogla da funkcionišu i kako bi mogle da se popravljaju one stvari koje u sadašnjosti ne funkcionišu dobro, odnosno da se prevazilaze oni problemi koje možemo da vidimo u sadašnjosti. Iako smatram da je takav optimizam nužan, čini mi se da nikad nije postojala veća potreba za nekim vizijama boljeg društva, rešenja nekih problema, nego u trenutku u kojem živimo, a s druge strane, nikad nije bilo većeg deficita takvih vizija. Ne kažem da i dalje nisu u opticaju neke vizije koje su se javljale ranije, ali nema novih vizija i nema onih vizija koje bi korespondirale sa onim što su zaista problemi savremenog sveta.

Često se smatra da u filozofiji, pogotovo nakon emancipacije prirodnih i društvenih nauka, nije ostalo mnogo prostora za neki istinski doprinos filozofije u savremenom svetu. Međutim, meni se čini, ako postoji bilo kakav suštinski prostor za doprinos filozofije, pogotovo praktične filozofije, neke nove ideje koje će omogućiti, dakle, i dati smisao i razloge za optimizam da je nekakav drugačiji i bolji svet moguć, da je to ono što jeste zapravo zadatak, ako ne naš, onda budućih generacija koje treba da izađu neke nove

Branko Romčević

Da, i možda je to jedan oblik zajednice, da zajednički izbegnemo to pitanje i da možda probamo da se isključimo, makar na neko vreme. Dakle, mislim da naš problem nije kako da budemo zajedno, jer čini mi se da smo previše zajedno.

Srđan Prodanović

Da li bi to onda bilo zajedništvo u revoltu?

Branko Romčević

Možda, ali u nekom pasivnom ili tihom revoltu. U svakom slučaju, mislim da treba više razmišljati nego delati. Mislim da je veliki problem u insistiranju da se nešto uradi. Možda ne treba ništa da uradimo. Po meni to treba ostaviti kao aporiju. Zato sam pohitao da prvi kažem nešto. Možda je to antiklimaks, možda greška, ali čini mi se da se nalazimo u situaciji u kojoj nas vreba zamka, da poverujemo kako treba da odlučimo šta ćemo uraditi, kako treba da projektujemo nešto novo. A za početak, samo to uverenje nije ništo novo.

Marjan Ivković

Slažem se da je pitanje u okviru paradigme modernosti, ali takođe mislim da je nužno da se nosimo sa njim, upravo zato što moramo iz okvira te paradigma da probamo da ga prevazidemo. Mislim da ne možemo da prekoračimo horizont u kojem smo, ali ako napravimo neki korak, onda možemo da ga pomerimo donekle. Vratiću se na nasleđe kritičke teorije i temeljnu premisu da smo svi u velikoj meri kao subjekti proizvod, ipak, totaliteta u kojem smo oblikovani – to je ta dimenzija nužde u ovoj trihotomiji, koju definišem kao dimenziju nužnog oblikovanja sopstva zajednicom, ali ne samo zajednicom, već i društvom, to jest, poretkom u kojem su naši odnosi posredovani, pre svega, logikom forme vrednosti u kapitalizmu. Kao subjekti, mi smo i projekti i proizvodi te društvene formacije.

Šta bi bio *novum?* Ako se uhvatim ukoštac s tim pitanjem, mogu samo da kažem šta mi deluje kao možda prvi korak u razmišljanju u tom pravcu. Mislim da smo, kada razmišljamo o dobrom društvu, generalno previše opterećeni pitanjem pravde, a premalo pitanjem participacije, pri čemu se pravda doima pre svega kao dimenzija obezbeđivanja adekvatnih preduslova za delanje akterima, ali se ne razmišlja mnogo o tome kako samo to delanje treba da izgleda. Kad se kaže participacija, dosta se fetišizuje taj momenat da svi treba da učestvuju u egalitarističkom donošenju odluka, ali mislim da se zanemaruje momenat takozvanog „terapeutskog" poverenja, onog koje se daje drugima uprkos nekakvim pretpostavkama o tome šta ti drugi jesu ili nisu. Čini mi se da je to moment koji nas najviše parališe danas, logika identiteta, logika da unapred očekujemo od drugih da će na određeni način reagovati na naše podsticaje ili naše pozive da se angažuju. A logika terapeutskog poverenja podrazumeva upravo to da ne vršimo takve pretpostavke, već da budemo otvoreni, što je teško sprovesti u praksi, i to se najbolje videlo kod nas, u više navrata, kada se dese protesti, pa se okupe razne vrste ljudi, pa se krene pozitivno, pa se onda svi zakoče jer počne međusobno nepoverenje, sumnjičenje unapred i tako dalje. Novum bi značio da pokušamo da praktikujemo tu vrstu poverenja u druge, što bi onda samu ideju participacije donekle izmenilo i učinilo otvorenom za prevazilaženje raznih, ne samo identitetskih podela, već i recimo podele rada.

Ono što je takođe važno zakritičku teoriju je prevazilaženje podele na intelektualni i manuelni rad, to jest te ideje da postoje ljudi od kojih nemamo šta da očekujemo u participaciji, jer će oni apriori da reprodukuju nekakve autoritarne obrasce tumačenja

Staša Babić [foto: P. K.]

se stvore zajednice koje su bolje i pametnije od onih u kojima živimo. Dakle, nije nužno da razmišljamo o tome šta sve još može da se desi, nego o onome što se već desilo i o onome što je bilo bolje, pametnije i zdravije nego ono u čemu živimo. I da možda počnemo da razmišljamo o tome kako izgleda taj kraj kapitalizma.

Adriana Zaharijević

Želim da postavim pitanje Ivanu, a na tragu ovoga što je Staša kazala u vezi sa novumom. Veoma mi se dopalo ono što si govori o budućnosti i razmišljam da nismo probali održanje zajednice bez rata. Ti si govorio o više demokratije. Moje pitanje deluje pomalo naivno, ali to je ono što ne znamo iz prošlosti. Kako bi izgledao svet u kojem bi bilo manje nasilja i u kojem ne bi bilo organizovanog nasilja u formi rata? To onda dovodi u pitanje moralne, pravne, političke konstrukcije, poput Ujedinjinjih nacija, na primer, koje onda više nemaju značaja, kao što ni u ovom trenutku nemaju značaja. Ovo može biti pitanje za sve, pošto mislim da je pitanje nenasilja važno za budućnost.

Branko Romčević

Ako govorimo o ranijim vanevropskim rešenjima, ako krenemo neposredno da ih razmatramo, čini mi se da ćemo juriti svoj rep. Naime, moguće da je bilo zaista boljih rešenja za ustrojstvo ljudske zajednice od modela koji je prevladao, koji je ne znam koliko globalizovan, koliko bi bilo ispravnije reći mondijalizovan ili uzeti onaj izraz koji je Derida koristio, mondo-latinizovan, jer se zapravo, kad govorimo o globalizaciji, radi o tome da se kultura, uslovno rečeno latinska, raširi svuda i nije stvar u tomu da se postigne globus, nego da se, takoreći, globus mondijalizuje, odnosno da svaka sredina

tada stvar išla u pravcu koji jeste obeležen izvesnim, ma kako latentnim, smanjenjem stepena nasilja, naročito ratnog nasilja. To je moj generalni utisak.

Ivan Mladenović

Mogu kratko da odgovorim, opet iz filozofske perspektive. Verovatno najpoznatija teorija koju je u tom pogledu ponudio neki filozof, je čuvena Kantova teorija o večnom miru i teorija kako je uopšte moguće zamisliti da se dođe do takvog jednog sveta u kojem bi došlo do prestanka sukoba i ratova. Ono što je Kant tim povodom imao da kaže, jeste da u meri u kojoj društva napreduju u stepenu ostvarenja ovih principa slobode, jednakosti i vladavine prava, u meri u kojoj ljudi kroz nekakav politički proces zaista imaju mogućnost, kroz ono što je Kant nazivao javnom upotrebom uma, kroz javnu diskusiju, kroz iznošenje svojih predloga i tako dalje, da utiču istinski na to kako će funkcionisati politički život, dakle, u meri u kojoj se društva više približavaju takvom idealu, u toj meri, dakle, postoje veće šanse da dođe do nečega što je Kant nazvao večnim mirom. Ali Kantova poenta je da bi sva društva morala da idu u tom pravcu. Naravno, jedna od uobičajenih kritika Kanta jeste da je to prosto ideal, da je to teško stvarivo itd. Pa ipak, treba imati u vidu, s obzirom da si pomenula i Ujedinjene nacije, da su mnoge ideje koje su konkretizovane u institucionalnoj formi, zaista imale i svoje izvore i nekakvu intelektualnu inspiraciju upravo u sličnim filozofskim razmišljanjima. Ne bih imao da kažem nešto više od onoga što sam rekao – više demokratije, više osnovnih prava i sloboda, više vladavine prava jeste nešto što povećava šanse da se dođe do znatno miroljubivijeg sveta i miroljubivijih rešenja.

Marjan Ivković

Smanjivanje stepena nasilja apsolutno mora biti proizvod angažmana odozdo. Tu se ne možemo oslanjati ni na kakve mehanizme, institucionalne ili nadnacionalne, to je apsolutno iluzorno. Imamo primer studentskih protesta, kao pokušaj da se zaustavi nasilje upravo kroz takve forme angažmana. Složio bih se da imamo krizu takvih formi angažmana upravo zbog nespremnosti ljudi da rizikuju. Čini mi se da je zaista generalno kretanje nekih makroistorijskih tendencija dugog trajanja ili onoga što je Elias nazvao procesom civilizovanja, ka tome da se smanjuje spremnost ljudi na ozbiljnije rizikovanje, a bez toga nema ni ozbiljnijeg angažmana, a što je takođe povezano sa onim što je Ivan pomenuo, a to je kriza vizija. Mislim da postoji pozitivna korelacija između spremnosti na rizikovanje i verovanja u nekakvu relativno inovativnu viziju društvene stvarnosti. Zato mislim da, kad pogledamo kauzalne mehanizme, moramo da krenemo od toga, od osmišljavanja vizija, koje bi bile delotvorne, koje bi ljudima dale više hrabrosti i spremnosti da rizikuju, da se angažuju supstantivno, što bi moglo voditi ka ozbiljnijim kretanjima i generalno, višem stupnju idealizma nego što trenutno postoji, što bi možda moglo u konačnici voditi ka takvim, za sada neočekivanim stvarima, kao što je reforma Ujedinjenih nacija, ukidanje prava veta i slično, što bi zaista onda omogućilo da se ozbiljnije može raditi na smanjivanju nasilja. Ali kauzalni pravac je taj, moramo krenuti od napora da osmislimo nekakve vizije.

Glas iz publike

Nisam bila na početku, tako da ne znam u čemu ste sve razgovarali, ali čula sam da je gospođa govorila o prestanku kapitalizma. Ja sam profesor engleskog jezika, bavim se poslovnim engleskim i radim sa ljudima iz celog sveta. Svedočimo da mnogo ljudi govori o tome u poslednje vreme, da li treba doći do nestanka kapitalizma. Meni to nije jasno, zato što smatram da je svaki sistem kapitalistički u nekoj formi, kako socijalizam,

Branko Romčević i Marjan Ivković [foto: P. K.]

Dakle, ogromni su izazovi, ali naš zadatak je da se tome suprotstavljamo na način da pokazujemo funkcionalnost svih tih narativa u smislu da oni igraju ulogu dominacije, a onda, naš zadatak je i da se u veoma teškim okolnostima malo podigne stepen međusobnog poverenja među ljudima, a da se to može učiniti isto kroz neke suptilne problematizacije svega onoga što uzimamo zdravo za gotovo kada delamo kolektivno. Da smo proizvod društva vrednosti, kao što sam rekao, a to znači da vrednujemo, da imamo tu tendenciju da ljudska bića procenujemo kroz princip apstraktne vrednosti, pridajemo neku količinu koja je konačna, i onda, ako to možemo nekim načinom da dovedemo u pitanje, onda smo već uradili veliki posao.

Branko Romčević

Mene uvek kod tih pitanja oko zadatka, ili zadavanja zadataka, plaši da ne dođemo u situaciju da govorimo „kako to mali Perica zamišlja". Ja bih stvar sveo na najminimalnije moguće cilјeve, takoreći anticiljeve. Mislim da je veoma važno, u što većoj meri, „trovati" omladinu teorijom. A zatim insistirati na tome da je i teorija jedan oblik prakse, jer naivno bi bilo verovati da postoji oštra podela na teoriju i praksu. Cenim da je za početak to dovoljno, a zamke se nalaze na raznim mestima i jedna od njih je upravo uverenje koje se na mnogo načina podstiče, da mi samo treba da odredimo šta da se uradi. To je prvi neprijatelj svakog mišljenja

Ivan Mladenović

Ja sam već nešto govorio o ovom pitanju. Zaista, čini mi se da je jedna od važnih uloga filozofije da razmišlja o takvim stvarima. Ono što se javlja kao tendencija, čak i u

socijalizma na ovim prostorima, stvar se malo komplikuje. S jedne strane imamo ono što predstavlja nužno nasleđe svega što je bilo institucionalizovano duže vreme, neku silu inercije, silu perpetuacije društvenih nejednakosti ili pak nekih problematičnih institucionalnih obrazaca, pa tako možemo da kažemo da nasleđe socijalizma jeste, recimo, nasleđe autoritarne svesti i očekivanja da će se pojaviti neka benevolentna sila odozgo i rešiti naše društvene probleme. Ali, s druge strane nasleđe socijalizma je to da mi sad možemo da sedimo ovde, recimo, i debatujemo, da praktikujemo kolektivno slobodnu volju, a da nismo pripadnici vladajuće društvene klase. I to je, opet, element slobode u nasleđu. Zato sam napravio ovaj koordinatni sistem, zato što mi se čini da svaki društveni fenomen, svaka društvena delatnost, mora da se mapira na toj dvodimenzionalnoj šemi i tek onda možemo da govorimo o tome kako i nasleđe i perspektiva određuju danas dinamiku zajednice

Srđan Prodanović

Branko?

Branko Romčević

Očigledno je da je u ovom segmentu pitanje tradicije vodeće ili noseće. Tradicija ima raznih, ali tradicija, ne tek onako, nego tradicionalistički shvaćena, nalikuje na tišinu: čim je izgovorite, ona nestaje. Šta hoću da kažem? Ono što ulazi u sklop tradicije, tradicionalistički shvaćene, ima tendenciju da se predstavi, ili da ga tradicionalisti predstave, ne kao jednu mogućnost, kao jednu perspektivu, nego kao neki opšti okvir, takoreći okvir svih okvira. Ali kada se sve to unutar neke svesti ili unutar nekog pitanja postavi i oslovi, kada postane predmet ili problem za razmatranje, gubi svoju samorazumljivost i pitanje je koliko onda zaista ima neki oblik obaveznosti kakav bi navodno trebalo ili je navodno nekada imalo. I dešava se to da tradicija postaje u stvari perspektiva, i to kroz tradicionalizam koji bi hteo da je objasni upravo obrnuto, ne kao perspektivu, nego kao opšti okvir.

Da bismo to bolje razumeli ili postavili neke konkretnije koordinate, pogledajmo, recimo, ovo što imamo sad u gradu, svuda, „Dani porodice". To nije moglo da vas zaobiđe ako ste prošetali centrom u poslednjih nekoliko nedelja. Šta je ideja tradicije o kojoj se tu govori? Da li je zaista ideja da se uspostave, kako kažu, porodične vrednosti? Prvo, šta bi bile porodične vrednosti? Treba da ih razumemo negativno, prema nečemu što porodične vrednosti nisu. Jasno je na šta se ovde politički cilja. Cilja se na anti-LGBT, naravno, ali to nije glavni cilj, nego, pošto nama to dolazi od „onih tamo", od EU, zapravo kad se kaže dani porodice, tradicija, tradicionalna porodica, misli se na anti-Zapad, anti-Evropsku uniju. Uostalom, danas smo čuli izjavu doskorašnjeg gradonačelnika da deca traže tradicionalnu porodicu. Ovo su bila neka negativna određenja i određenje prema nekim negativnim vrednostima – šta mi nismo: mi nismo LGBT, mi nismo EU. Šta mi jesmo, šta mi hoćemo? Kažu: hoćemo natalitet. Ali šta znači natalitet? Kakva je to vrednost? Pa to je čista biopolitika. To je uvođenje biopolitičke perspektive, a biopolitička perspektiva od početka XIX veka, a naročito u XX veku, uopšte ne podrazumeva porodicu kao neku relevantnu instancu. Za biopolitičku perspektivu primarna je populacija, to je osnovna ćelija društva, a porodica je izvedena u odnosu na populaciju i vredi tek u onoj meri u kojoj predstavlja nekakav populacioni prinos, ništa više od toga. Tako da je ovo jedan od primera kako tradicionalizam samog sebe gloće, samog sebe onemogućava, dovodeći se prvo u poziciju da postaje jedna perspektiva među mnogima, koliko god tradicionalista hteo da nam objasni da je njegovo gledište jedino ispravno, da je okvir svih okvira.

ideje, neke nove opcije u tom smislu.Često se, takođe, u savremenim teorijama, ideja o tome da je budućnost nešto što je otvoreno, vezuje za to da savremeni svet u velikoj meri zapravo zavisi od razvoja nauke. Jedna od karakteristika nauke je to da ne možemo predvideti u kom pravcu će otići buduća naučna dostignuća, kuda će nas to odvesti.

Završio bih svoje izlaganje nečim što ima veze sa onim što sam govorio u prethodnom izlaganju, o novim oblicima društvenosti ili da će biti neminovno da razmišljamo o novim oblicima društvenosti, kako bismo se suočili sa nekim aktuelnim problemima. Prethodno sam govorio o potrebi da razmišljamo o novim oblicima saradnje i društvenosti koji uključuju prirodu i ostali živi svet. Međutim, s druge strane, vidimo da je jedan od glavnih naučnih napredaka ili jedno od glavnih naučnih dostignuća koje obeležava savremeni svet vezan za veštačku inteligenciju. Mi danas imamo mogućnost da veštačka inteligencija može da igra ulogu psihoterapeuta, te razliciti vidovi društvenog života uključuju različite vidove interakcije robota koji su opravljeni veštačkom inteligencijom sa ljudima, bilo da se to odnosi na partnerske odnose, brigu o bolesnima i nemoćnima itd. Sve to otvara jedno pitanje o budućnosti, ne samo saradnje koja uključuje dimenziju prirode, nego i dimenziju neke vrste društvenosti i saradnje koja će podrazumevati veliki broj novih dostignuća koja počivaju na nekoj vrsti robotizacije, veštačke inteligencije i tako dalje. Ako to u toj meri bude bilo inkorporirano u ljudsku svokodnevicu, u društveni život, otvaraju se veoma važna pitanja o redefinisanju društvenosti i šta znači zapravo interakcija sa takvom vrstom novih sistema koji uključuju i veštačku inteligenciju i ko zna šta još u budućnosti. Mislim da će to biti pitanja sa kojima će neminovno morati da se suoči nauka, ali i mi u svakodnevnom životu.

Srđan Prodanović

Hvala. Čini mi se, iako smo pokrili veoma široku temu i pristupili joj iz različitih perspektiva, da nam je potrebno, sve vreme, i na prošloj sesiji smo govorili o tome, uduživanje koje bi imalo nekakav novum, bilo da proizađe iz revolta ili otvorenosti. Međutim, vidimo da nam ono izmiče. Možda je provokativno ili zahtevno pitanje koje ću postaviti, posle trpljenje ove blage zime. Kakve bi bile konture tog nekog udruživanja koje bi prevazilazilo zamke o kojima smo govorili, zamke koje su bile diktirane modernošću, činjenicom da živimo u društvu nadzora, koji nije samo nadzor kamerama nego metapodacima koji se onda koristi u AI? Postoje činjenice koje smo zajedno, iz različitih perspektiva, dobro locirali, koje bi bile naznake tog *novuma* i, ako se nadate nečemu u ovom kontekstu, na osnovu čega se tome nadate?

Branko Romčević

Ja ću odmah destruktivno. Mene brine ovo pitanje koje si postavio i brine me uvek mogućnost odgovora na takvo pitanje, zato sam prvi dohvatio mikrofon; meni to liči na poziv: hajde da stvaramo neki projekat, da vidimo kako ćemo mi da postavimo nešto novo i bolje, dok je sam taj poziv zapravo zastareo... Ako govorimo da imamo zastarele oblike organizovanja, odnosno, nisi rekao zastarele, nego da nemamo nove, mislim da je i ovo pitanje deo tog ne-novog. Ono je pre deo problema nego rešenja. Pri tom verovatno nije moglo da se izbegne, ono se postavlja logike situacije u kojoj se globalno nalazimo. Moguće je da ono samo od sebe dolazi. Ja bih ga rado izbegao.

Srđan Prodanović

Da li možemo zajedno da ga izbegnemo?

sveta, da su oni žrtve ovih demagoških perspektiva, desnog populizma i tako dalje. Treba da potpuno stavimo u zagrade tu premisu i pokušamo da oformimo neke vrste emergentnih kolektiviteta u kojima će se praktikovati takve vrste poverenja među ljudima, da nam to bude vodilja, da probamo u tom pravcu da idemo.

Ivan Mladenović

Nemam, kao ni moje kolege, konkretan odgovor na ovo pitanje. Imam samo predlog u kom pravcu bi mogao da se potraži odgovor. Čini mi se da je savremeni svet u velikoj meri podešen nekako na štetu upravo mlađih generacija, koje se i osećaju dosta lošе po tom pitanju što, na neki način, ne mogu da utiču ili u sve manjoj meri mogu da utiču na svet u kojem bi sami trebalo da ostvaraju sopstvene ciljeve, vode svoje živote i tako dalje. Mislim da je dobar put da se do odgovora dođe – da se pitaju mladi ljudi šta je to što oni vide kao ključne probleme, kao svoje važne potrebe, šta vide kao neke predloge kako bi njihova budućnost imala neku perspektivu bolju od trenutne. Mislim da bi, kada bi se čuli glasovi tih mladih ljudi o njihovim potrebama, problemima i idejama kako da se oni prevaziđu, u većoj meri postojale šanse da se dođe do novih rešenja nego što je to trenutno slučaj.

Srđan Prodanović

Pomenuli ste participaciju. Da li bi to podrazumevalo neki drugi oblik političke organizacije? Da li je to možda neka vrsta eksperimenta sa tim kako se politički organizujemo ili samo da ih saslušamo u smislu javnog slušanja?

Ivan Mladenović

Ako bi trebalo da ja odgovorim na ovo pitanje, moj stav je da je uvek bolje ako to uključuje neki veći stepen demokratije. Ali i svaki drugi način da se čuje glas mislim da je izuzetno važan u aktuelnom trinutku.

Srđan Prodanović

Imao bih još pitanja, ali mislim da je sada trenutak da mikrofon ponudimo publici. Prešli smo dosta toga, nadali smo se ili smo se malo manje nadali, ali me zanima koja su vaše pitanja i komentari, pa – izvolite.

Staša Babić

Dobro veče, moje ime je Staša Babić, po zanimanju arheolog, i zato se osećam vrlo pozvanom na ovaj deo razgovora, odnosno osećam se pozvanom da prokomentarišem ovaj deo razgovora o tradiciji i perspektivama, ali na način koji možda baš neće delovati naročito arheološki u samom startu. Htela bih da podsetim prvo na rečenicu koja se obično pripisuje kralju paradoksa, da je nama danas lakše zamisliti kraj sveta nego kraj kapitalizma, i da je to možda jedna od tačaka na kojoj se saplićemo kada govorimo o tome šta treba da uradimo sledeće, i kako da mislimo o onome što nas čeka i kako da mislimo o rekonfiguraciji svega onoga u čemu živimo, uključujući i našu društvenost. A onda bih se nadovezala, s tim na umu, na ono što je pomenuo gospodin Romčević o tome kako su doživljavani neki vanevropski oblici društvenosti, pa su to neki skotovi koji žive na nekakve načine itd. Znamo tu priču iz postkolonijalne teorije, o tome dosta znamo, ali zaboravljamo jednu dosta zanimljivu novu, novootkrivenu i artikulisanu priču o tome koliko su zapravo različite ideje o društvenosti i načinima organizovanja ljudskih zajednica koje su dospevale u Evropu kod prosvetitelja, oblikovale njihovu ideju o tome kako treba da izgleda ljudsko društvo, od Rusoa pa nadalje. Dakle, možda treba da počnemo da razmišljamo o tome da postoji toliko mnogo načina, koji su realizovani, da

Adriana Zaharijević [foto: P. K.]

postane deo nekakvog sveta, da se umreži. Iz perspektive u kojoj se nalazimo, nisam siguran koliko je moguće sada izvući neko rešenje, ma koliko bilo dobro, i reći, na primer, kako su u nekoj sredini, u šesnaestom ili petnaestom veku, uspeli da ustroje društvo na pravedan način, jer društvo koje je uspostavljeno, da kažemo globalno i svetsko, dobrim delom uslovljeno je time što su takva rešenja potrta ili odgurnuta ustranu, tako da mi nije jasno kako bi se ona vratila u igru, odnosno, ne vratila u igru, nego uopšte ušla prvi put u igru u nekom globalnom ključu. Ne kažem da to ne bi bilo dobro, ali ne vidim kako bi to išlo. Verovatno ne bi bilo loše probati neku alternativnu verziju.

A što se tiče pitanja oko smanjenja nasilja ili smanjenja stepena nasilja koje postoji u svetu, možda je sada taj stepen nasilja niži, na primer, nego 40-ih godina 20. veka. Čini mi se da jeste. Nisam siguran da govorimo samo o nekom porastu nasilja. Generalno uzev, ima više ljudi na planeti, svega ima više, pa nam se čini da i nasilja ima više. Ali ako gledamo proporcije, nisam siguran da možemo tek tako da govorimo o porastu nasilja. Naročito o ratnom nasilju. Postoji nešto što se zove teorija pravednog rata, što mnogima zvuči naivno, a u stvari nije naivno, jer je ušla u mnoga nacionalna zakonodavstva i mnoge zemlje su se zaista obavezale da vode rat po određenim principima. Ne vode ga masovno, ali makar se pretvaraju da ga vode drugačije. I to je možda cinično, ali je isto nekakav korak napred. Dakle, ljudi znaju da ne smeju nešto da rade i ne govore da to rade, nego se trude da prikriju, da minimiziraju. Tako da, možda je i to već nekakav rezultat, ne znam. Možda ne treba očekivati previše. Meni se čini da su u tom pravcu poslednjih 50-ak godina napravljeni zapravo neki koraci. Da ovaj razgovor vodimo 2021, lagodnije bih se osećao nakon ovoga što sam rekao, ali sada, posle svega što smo imali 2022. i 2023, naravno da mi se može reći da sam naivan, ali čini mi se da je nekako do

tako i kapitalizam, ako mislimo na ekonomski sistem. Zašto bi došlo do prestanka kapitalizma? Zašto se kapitalizam ne bi prirodnim silama samo transformisao u bolju verziju kapitalizma, kao što se i radi na tome, na obnovljivosti, zelenim izvorima energije itd. Mislim da nikakav napredak ne bi bio postignut bez toga. Uopšte ne mešam ta dva koncepta, kapitalizam mi je na jednoj strani, a na drugoj strani socijalni sistem kao nešto potpuno drugo. Vi nosite naočare, kapitalizam vam omogućuje da proizvedete bolji model.

Marjan Ivković

Mogu li kratko da reagujem? Možete da proizvedete bolje naočare da vidite požar koji obuhvata celu planetu, zahvaljujući kapitalizmu.

Srđan Prodanović

Dobro, ovo je staro pitanje. Može, naravno, neko da odgovori ako ima ljutu želju, ali kad se govori o zajedništvu, ovde se kao govori o tome kako o principima organizacije, dakle o principima organizacije unutar kapitalizma kao o nekakvom opštem dobru, ali to opšte dobro je posredovano, pre svega, robom. Vi ste robu u razgovoru odmah stavili u prvi plan. A ja mislim da je ideja zajednice zapravo da postoje neke druge relacije između ljudi koje nisu posredovane ekonomskim vezama, a da su ekonomske veze podređene socijalnim vezama. Zajednica iznad robe, iznad proizvodnje. Pošto sad lociramo da postoje neke krize u tome, ne mora da znači da će kapitalizam nestati, žilavo je to stvorenje. Hvala vam što ste mi dali šlagvort čime da okončamo današnje Mislilište.

Govorili smo o nađanju, govorili smo o tome koji nam je *novum* potreban ili nije potreban, da li možda treba da imamo prostor da se povučemo, da se bolnom zajedno za prostor da se povučemo ili da budemo skeptici, što takođe jeste jedna vizija toga kako možemo bivati zajedno i misliti zajednicu na različite načine. Ono što meni ostaje sada, a što je možda više nabačaj nekim budućim Mislilištima koja će biti ovde organizovana, jeste pitanje koja je uloga nas, kao društvenih teoretičara, filozofa? Da li smo mi oni koji samo treba da postave kritiku, da dezangažuju, kako ne bismo upali u ove zamke vizija i onda u sve ostale probleme koji s tim idu, ili smo mi oni koji treba da postave neke konture pomenutog *novuma*, da ga opišemo manje ili više empirijski vidljivo, kako bi onda ljudi mogli da nas čuju?

Marjan Ivković

Da, ogromno je pitanje, zaista, koja je uloga nas. Već smo o tome razgovarali i, čini mi se, nema konačnog odgovora, ali recimo da je naša uloga, pre svega, uvek ću to reći, suprotstavljanje dominaciji. Ako dominaciju shvatamo kao onaj mehanizam koji sprečava artikulisanje kritike kao iskaza o onome što nije u redu sa institucionalnim poretkom. Znači, na koji god način da se to postiže, a može se postizati na mnoštvo načina, efektivno je ako do društvene kritike ni ne dođe ili dođe na kratko vreme, pa onda bude gušena ili na neki način usmeravana u pogrešnom smeru. I ako čemo biti neautoritarni, nepaternalistički učesnici, angažovani učesnici formiranja nekih kolektiviteta ili formiranja nekih oblika društvene kritike, onda je naš zadatak pre svega da držimo teren čistim od tih različitih formi dominacije koje mogu doći kroz ono što se naziva ideološkim narativima, kroz ono što se naziva naturalizacijom nekih istorijskih, nastalih i promenjivih fenomena, poredaka kao što je tržišna ekonomija, kao što je država kao takva, birokratija itd. Može doći u formi složenijeg proizvođenja antagonizama među tim ljudima koji pokušavaju da se slože oko nečega, da formiraju neku posvećenu zajednicu koja teži da promeni nešto, jer, postoje razne taktike „zavadi pa vladaj" koje funkcionišu kroz princip stvaranja nepoverenja. Mislim da internet mnogo doprinosi tome.

savremenim filozofskim teorijama, jeste da bi u savremenom kontekstu i sama filozofija trebalo isključivo da se bavi nekim konkretnim praktičnim pitanjima i da naučni projekti budu isključivo vezani za neke krajnje praktične domene itd. U tom smislu javlja se i suprotna tendencija, meni se čini da je to važan zadatak koji stoji pred onima koji se bave filozofijom, tendencija udaljavanja od tog zadatka fokusiranja na neke vrlo konkretne stvari i bavljenje nekakvim istinskim vizijama toga šta bi jedno društvo budućnosti trebalo da bude, kako bi ono možda bilo organizovano i tako dalje. Ako i oni koji se bave filozofijom jednostavno prestanu da razmišljaju o tim stvarima, ne vidim ko će na kraju o tome razmišljati. Iako vreme nije naklonjeno takvoj vrsti filozofskog promišljanja stvarnosti i društvenog života, mislim da je i te tako potrebno da se održi život ta mogućnost.

Sa druge strane, ma koliko se trudili da osmislimo takve vizije, mislim da u zajedničkom delovanju i angažovanju, dakle, sa drugim ljudima, moramo da imamo u vidu da koliko god vremena i truda uložili da odbranimo teorije koje se nama čine najprihvatljivijim, moramo biti otvoreni i za vizije ili ideje koje imaju drugi ljudi i na neki način bi trebalo da negujemo neku vrstu skromnosti i uvažavanja drugih ljudi i da budemo svesni da u kontekstu kad se angažujemo i delamo zajedno sa drugim građanima, i mi delamo samo kao građani koji, eto, možda mogu da daju neki svoj doprinos. Ali moramo uvažiti činjenicu da delamo zajedno sa drugim ljudima i da to što se možda više bavimo teorijskim osnovama ne treba da nam daje razlog za neku vrstu arogancije, nego treba uvek biti spreman da se čuju i mišljenja drugih građana.

Srđan Prodanović

Mislim da smo se dotakli nekih važnih tema. Mislim da smo zadovoljili uslov Mislilišta da mu pristupimo iz različitih perspektiva, ne nužno nepomirljivih u svim aspektima, u nekima i nepomirljivih, što mislim da je veoma dobro. Drago mi je da ste svi ostali do kraja i da ste izdržali nagli dolazak zime. Vidimo se sledeće srede. Hvala vam svima. I hvala, naravno, našim gostima, našim uvodničarima.

Mislilište, 15.maj 2024. [foto: P. K.]

prostori zajedništva

sesija 5

PROSTORI ZAJEDNIŠTVA

Moderatorka: Milica Milojević
Dobar dan. Kiša nas je izmestila iz dvorišta Kapetan Mišinog zdanja, iako smo najavili i već ustalili, da Mislilište održavamo u samom dvorištu. Evo nas nadomak dvorišta i nadomak kraja drugog ciklusa Mislilišta. Ovo je peta od šest sesija ovog ciklusa Mislilišta, čija je tema Prostori zajedništva. Danas su sa nama, i meni je posebno zadovoljstvo da vam ih predstavim, naše učesnice, uvodničarke Mislilišta.

Moja koleginica Sanja Iguman Glušac sa Instituta za filozofiju i društvenu teoriju, kulturološkinja. Zatim, Dragana Ćorović, moja koleginica, arhitekta sa Šumarskog fakulteta, ali takođe i dugogodišnja koleginica sa Arhitektonskog fakulteta, i Jelena Lončar sa Fakulteta političkih nauka, politikološkinja.

Ovde smo da o prostorima zajedništva govorimo svako iz svog ugla. Ja ću svoju ulogu moderatora svesti na najmanju meru, u smislu oduzimanja vremena i vaše pažnje, ali ipak moram ovaj početak da upotrebim i zloupotrebim za jednu ilustraciju koja nam svima može biti od koristi jer će otvoriti sva tri pitanja koja smo unapred postavili kao okvire ovog razgovora.

Milica Milojević [foto: P. K.]

To je priča o situaciji kako se živelo, možda se još uvek tako i živi, na ovim prostorima u 19. veku, tačnije 30-ih godina 19. veka, kada su Turci napuštali ove krajeve. Knjaz Miloš Obrenović donosi 1837. godine Ukaz o zbijanju i ušoravanju sela. Tim ukazom praktično naređuje da ljudi žive jedan pored drugog. Do tada se živelo u hrišćanskim mahalama, pod jednim dimnjakom, odnosno uz jedno ognjište. U to vreme porez se plaćao kao porez na dim, i to je verovatno bio razlog života u zajednici, pod jednim krovom, oko jednog ognjišta, u zajednicama koje je činilo više porodica, više generacija i više članova. Time se izbegavalo plaćanje većeg poreza. Pitanje kojim otpočinjemo diskusiju je pitanje života u zajednici, života sa ili života pored. Dajem najpre reč Sanji Iguman Glušac da iz svog ugla osvetli ili kaže šta je to što se vidi u prostoru, u smislu različite prakse i kulture života u gradu - živeti sa ili živeti pored?

Sanja Iguman Glušac
Dobar dan svima. Simpatično mi je što učestvujem u ovom događaju, jer mi je priča o zajednici interesantna iz više uglova i veoma mi je teško da se distanciram od jednog od njih. Neizbežno je da pomenem da ceo život živim u blokovima, koji su jedan veoma specifičan prostor zajedništva. I na pitanje živeti sa ili živeti pored teško je odgovoriti bez pominjanja tog ličnog ugla i iskustva. Lokalna zajednica, zajednica koja nema neku svoju definiciju, nije geografski određena, ali u ovom slučaju lokalna zajednica koja se, recimo, odnosi na jedan blok ili na jedan manji segment tog bloka, apsolutno je primer života sa. Zato što ljudi koji žive u blokovima imaju svakodnevnu interakciju. Dinamika života je takva da su oni okrenuti jedni drugima, izražavaju visok nivo solidarnosti i uključenosti u međusobne živote.

Meni je vrlo interesantno, pošto sam i bočno uključena u jedan naučni projekat, EPIKA. Sticajem okolnosti, prošle i pretprošle nedelje radila sam intervjue sa komšijama iz Blokova 70 i 45, koji su govorili upravo o ovoj temi, o zajednici. I većina njih, kao i članovi aktivističkih grupa iz blokova, ističu da je glavni razlog njihovog aktivizma i uključivanja u život, odnosno u probleme i u potencijalno rešavanje problema u tom kraju grada, upravo zajednica i činjenica da oni imaju osećaj da žive u nekoj vrsti zajednice. Kažem, to može biti na nivou jednog ulaza, čitave zgrade koja ima više ulaza, jednog određenog dela bloka, celog bloka ili više blokova. To su zaista nivoi koji se mogu prepoznati u ovom konkretnom primeru. Sve više smo svedoci toga da individualizam i potreba za privatnošću ističu koncept života pored nekoga, prepoznajući samo svog komšiju, ali nemamo nikakvu interakciju sa njim, nemamo utisak da smo u zajednici sa njim. Na to utiču, kako promena društvene ideologije, tako i materijalno menjanje stambenih zgrada u kojima ljudi žive danas.

Milica Milojević
Kad smo kod blokova, imala bih još nešto da pitam, ali ostaviću ta pitanja za kasnije. Dragana, izvoli.

Dragana Ćorović
Dobar dan i od mene. Izuzetno mi je drago što sam ovde i što imam priliku da mislim ova pitanja koje je Milica postavila, a koja zasta izgledaju kao jednostavna dilema. Međutim, kod mene su proizvela neki drugi efekat. Ja ne mislim o dilemi živeti sa *ili* živeti pored, nego o tome kako živeti sa *i* živeti pored. Zato što je, možda, moj stručni profil ovde drugačiji. Na Šumarskom fakultetu bavim se pejzažnoarhitektonskim projektovanjem i sa studentima radim na javnim gradskim prostorima, a tu je najvažnije dopustiti jedno i drugo. I živeti sa, i živeti pored. Jer ljudi, kao što kaže jedna skandinavska poslovica,

koju je Jan Gel citirao u jednoj od svojih knjiga, glasi: „Ljudi idu tamo gde su ljudi." To je osnovna potreba ljudi, da budu među drugim ljudima, čak i ako sa njima nemaju neku interakciju. Samo time što gledaju reakcije drugih ljudi, što ih posmatraju i što su sami viđeni, oni su već ostvarili jednu od svojih suštinskih potreba. Tako da je, za mene, i jedno i drugo neophodno, i jedno i drugo se u stvari dešava u javnim gradskim prostorima.

Danas u sklopu prvog pitanja apsolutno zastupam vrednost javnih gradskih prostora. Zašto su oni važni? To je zdela našeg gradskog života, to je naša gradska kultura, to je ono što mi jesmo, to je refleksija svih naših navika, običaja, oni su nešto što bi trebalo da bude dostupno svima, a kako učiniti da javni gradski prostori zaista budu dostupni svima još jedna je velika tema. Danas se u zapadnoj Evropi ističu tri glavne vrednosti koje bi trebalo da poseduju javni gradski prostori: diverzitet, osećanje slobode i osećanje sigurnosti. Treća vrednost, sigurnost, možda vrši restrikciju opšte pristupačnosti koja bi takođe trebalo da karakteriše javni gradski prostor.

Kada se govori o formiranju javnih gradskih prostora, u literaturi možemo da pročitamo da je bolje, govorim na gradskom nivou, formirati ih po dimenzijama malo manjim da bi u njima bila moguća interakcija ljudi, ali da ta interakcija ne bude samo lična, nego da postoji mogućnost za javnu interakciju, a dobro dimenzionisan prostor to omogućava. Taj optimalno dimenzionisan javni prostor ne bi trebalo da bude ni u jednom momentu opresivan, on mora da dozvoljava slobodu izbora. Tek u tom slučaju on deluje onako kako bi trebalo da bude u gradu. Pripremila sam nekoliko citata, ali ću reći samo jedan: „Javni gradski prostori su otvoreni za sve, bez obzira na etničko poreklo, na starost, na pol, i kao takvi, oni predstavljuju demokratski forum za građane i društvo. Kada su pravilno projektovani i održavani, oni drže zajednicu na okupu, obezbeđuju mesta za susrete, oni potpomažu društvene veze koje polako nestaju u mnogim urbanim sredinama. Ovi prostori oblikuju kulturni identitet određene oblasti, oni su deo njenog jedinstvenog karaktera i pružaju osećaj za mesto lokalnoj zajednici." Dakle, oni bi trebalo da budu „zdela" za sve to, ali takođe da budu i mesto za neke suprotstavljene vrednosti. Ako mi možemo to da podnesemo u našim javnim gradskim prostorima, mi onda imamo dobre javne gradske prostore, ono što se nekad naziva dobro mesto.

Jelena Lončar
Dobar dan svima. Veoma mi je drago što sam ovde i čija god da je ideja, sjajna je. Mislim da je to nešto što je nedostajalo u ovom našem zajedničkom akademskom prostoru, tako da mi je posebno drago što učestvujem, a i što sam mogla da prisustvujem ranijim razgovorima. Kad govorimo o ovim prostorima zajedništva, to su zapravo različiti prostori u kojima mi živimo, u kojima smo zajedno, sa nekim i pored nekog. To je domen lokalnih, komšijskih zajednica, poput blokova, komšiluka i sl. Ali to je zapravo i grad, država, možemo da idemo i dalje u smislu koje su to zajednice čiji smo deo. A istovremeno se tu radi, recimo, o vrtićima, školama, radnom mestu – i to su prostori u kojima smo pored i sa nekima.

Koja je razlika između živeti pored ili živeti sa? Ako je to prvo pitanje. Kada govorim o tom „živeti pored", prva tema koja meni pada na pamet jeste tema otuđenosti, to znači na tragu ovoga što si ti, Sanja, pomenula, a drugo je pitanje šta je to što se od nas zapravo zahteva kada živimo pored nekoga. Rekla bih da je to naše pravo na slobodu delovanja i ponašanja dok god to pravo ne ugrožava život drugog. U tom smislu, imamo slobodu ili

i život u takvoj zajednici, u stambenoj zajednici, bio je na neki način i programiran kroz ideju o slobodnom vremenu u zajednici. Zato su i planirani otvoreni blokovi sa velikim otvorenim prostorim za zajednički boravak, van stana u zajednici.

Sa druge strane, imamo kulturu stanovanja koja prati procese institucionalizacije, i u odnosu na njih se razvija. Dakle, drugo pitanje Stambena zajednica ili kultura stanovanja? Na šta se više oslanjamo – na institucije ili prakse stanovanja, šta je veće a šta manje zlo u pogledu institucionalizacije zajedništva kroz prostor? Nastavila bih se ovim pitanjem na primeru stanovanja u tzv. mega blokovima i toga života *sa* u blokovima. Imamo predstavu o bloku koji je planski izveden, donekle dosledno planu, i imamo transformaciju blokova danas u kojoj se, shodno izrazito tržišnim principima, zauzimaju ti otvoreni prostori koji su bili planirani, projektovani i normirani za određeni standard stanovanja u zajednici: ovi prostori se koriste za neke druge svrhe i nastanjuju se nekim drugim ljudima. Dodatno, iskustvo života u bloku nije u svakom bloku isto. Struktura stanovnika se promenila, kultura stanovanja se promenila. To živeti *sa* sve vreme me brine, a izbegavam da nametnem kao sumnju.

Sanja Iguman Glušac
Kratko ću da se osvrnem na nešto. Pasionirano gledam jednu emisiju o životu na Aljasci. Nadovezujem se na ovo što ste vi rekli o potrebi čoveka da bude među ljudima. U emisiji ima primera ljudi koji su izrazito želeli da se distanciraju, da ne žive u gradovima, da budu izolovani, da žive bukvalno u šumi, okruženi šumom i medvedima i vukovima. I oni neprekidno ističu tu potrebu za individualnošću i za privatnošću. Međutim, svi ipak imaju komšije, koje su, doduše u ovom slučaju, desetinama kilometara udaljeni, ali povrh toga što žele da budu izolovani, oni imaju potrebu za komšijama. Tako da mi je, u stvari, to bio simpatičan primer za korelacije između *sa* i *pored*.

A što se tiče blokova, veoma je zanimljiva ta tema mesnih zajednica i ona je u poslednjih nekoliko godina prilično goruća, što u akademskoj zajednici, što među aktivističkim i političkim udruženjima. Sva udruženja sa kojima imam neku vrstu interakcije pokušavaju

Dragana Ćorović [foto: P. K.]

da ožive mesne zajednice, iako nemaju ingerencije za to. Ona samo imaju, da kažem, pristup odozdo nagore, dižu glas na tu temu, ali sve više, kroz neke akademske projekte i političke kampanje, vidim da se ta potreba za mesnim zajednicama i te kako vraća. U blokovima je to stvarno očigledno i neophodno, zato što se sada već ozbiljno zahuktala ta aktivistička scena. Naravno da nije isto živeti u Bloku 64 i 70 koji su strukturno, arhitektonski, infrastrukturno drugačije građeni i što podrazumeva neki drugačiji način obitavanja.

Pitanje se odnosi na stambenu zajednicu i kulturu stanovanja. Jedna stvar je, kao što ste rekli, administrativna, administrativni ugao koji se odnosi bukvalno na katastarske podele: ja živim u tom i tom bloku, to je moj komšiluk, ali to u realnosti nije tako. Naročito zbog priče o javnim prostorima, a glavni javni, krovni prostor u blokovima je reka Sava i njen kejni nasip, što se naročito odnosi na Blokove 70a, 74, 45 i 72, jer se oni nalaze duž Save. To je glavni identitet tih blokova, oni se zovu savski blokovi. I kada god pitate nekoga iz tih blokova šta je najbitniji javni prostor koji bi prvo branili, pored zelenila, parkića i tako dalje, to je reka Sava, kej i nasip. Kultura stanovanja, svakodnevna praksa obitavanja je vrlo slična u svim tim blokovima, zato što gravitiraju ka Savi – decu vode na Savu, kučiće šetaju kraj Save, trče pored Save itd. Tako da život u svim tim blokovima ima jednu ozbiljnu zajedničku karakteristiku, iako se, naravno, na neki način razlikuje. Pretpostavljam da većina ljudi zna o čemu pričam, ali ako ne znate, pored Save, u Blokovima 70 i 45 postoje takozvane dvospratnice i četvorospratnice, a odmah pored njih, između je samo šetalište, nalaze se soliteri od uglavnom 16 spratova. Drastična je razlika živeti u jednoj stambenoj zajednici koja ima 16 puta barem 5–6 stanova po spratu, ne znam tačno koliko, i u ovoj koja ima, recimo, sveukupno 9. Ne dogovaraju se na isti način da li će renovirati krov, da li će srediti bašticu ispred, da li će popraviti lift itd. Potpuno je drugačija dinamika stanovanja, ali taj javni prostor około – ceo taj blok i Sava, i škola, i parkići – isti je za sve.

Milica Milojević
Taj raspon između mesne zajednice koja ipak broji, u idealnim uslovima, oko pet hiljada stanovnika, a kod nas i nešto više, do ovog oblika koji se odnosi na stanovnike jedne stambene zgrade, bilo da su na šest ili četiri sprata, mada, jasno, postoji razlika, pokazuje nam da se sedamdesetih godina razmišljalo na nivou susedstva. Naselje Cerak vinogradi uspelo je da to oformi i institucionalizuje nivo susedstva, ali i to se vrlo brzo izgubilo, kada su 90-ih godina uzurpirani zajednički prostori i prostorije namenjene susedstvu. Mislim da treba razmišljati, i u profesionalnom smislu i u smislu građanskog aktivizma, o toj organizaciji susedstva u tom međunivou između jedne zgrade i lokalne zajednice, jer je to, čini mi se, više mesto i pozicija života *sa* i u odnosu na prostor u kojem smo neposredno upućeni jedni na duge, gde se prepoznajemo kao sugrađani. Javni prostori, poput keja, šetališta, su povezujući na nivou distrikta, više mesnih zajednica koje su locirani duž savkog priobalja, uz savski kej. Mislim da je važna osetljivost na međunivoe društvenog i prostornog organizovanja.

Sanja Iguman Glušac
Apsolutno. Samo, evo, replika. Pošto se ja inače bavim nasleđem, zanimljivo mi je što su Blokovi, od 21. i 22. do 30, zaštićeni kao kulturno dobro u Beogradu. Iskreno bih volela da se pozabavim idejom da se i savski blokovi zaštite, kao ne samo materijalno, nego i nematerijalno nasleđe, jer mislim da, osim karakteristične arhitekture i načina gradnje po meri čoveka do te mere da je bukvalno u Blokovima 45 i 70 tih godina kad

su građeni, 70-ih, planirano gde će biti cvećara, a sada vidimo šta se dešava, i sam način stanovanja, ta kultura stanovanja koja mislim da ima apstraktnu, nematerijalnu formu, ima veliku vrednost.

Dragana Ćorović
Želela bih da kažem nešto sa istorijskog aspekta, kada je u pitanju zajedničko stanovanje. I to sa istorijskog aspekta na nivou planete, Zemlje, ali u stvari Evrope i jednog od možda prvih i veoma uspešnih koncepata. To je Koncept vrtnog grada Ebenizera Hauarda, jednog samoukog stenografa u parlamentu, koji je naučio da popravlja sve što ne valja u životu, od revolvera do stenograf mašine, pa zašto ne i grada? Kako je on to sagledavao? U skladu sa brojem stanovnika, sa organizacijom jednog takvog grada. Dakle, ovaj koncept, nastao na razmeđi 19. i 20. veka, bio je izazvan užasnom situacijom u stanovanju u 19. veku u Velikoj Britaniji. Na kraju, te izmene u nesavršenom stanovanju dovele su do osnivanja čitavog pokreta kasnije, kroz 20. vek, koji traje i danas.

Ebenizer Hauard zamislio je koncept vrtnog grada kao jednu utopiju koja je pristala na kompromis da bi preživela u dodiru sa nesavršenim svetom, jednu prijemčivu ideju koja je možda bila pogrešno shvaćena. U svari, taj urbanistički aspekt, pojavni, bio je veoma dobro prihvaćen. Danas imamo vrtne gradove od Beograda, recimo, jedno predgrađe kakvo je Profesorska kolonija, na primer, do Kine, Rusije, u ono vreme Sovjetskog Saveza, SAD, Nemačke, Egipta. Mnoge od tih zemalja imale su svoje vrtne gradove. Sama ideja koju je zagovarao Ebenizer Hauard u svari se odnosila na grad koji je van industrijskih metropola, koji je nastao na poljoprivrednom zemljištu. U pitanju je bila jedna, da kažemo, filantropska špekuacija – grad kojem je zemljište u javnom vlasništvu i njime rukovodi Centralno veće, koje se ponaša kao privatni vlasnik zemljišta, ali sve što dobije od grada kao rentu i porez, on opet ulaže u grad i na taj način grad se razvija i živi.

Ono što je takođe važno i to smo nekoliko puta, čini mi se, spomenuli, koncept Ebenizera Hauarda i ljudi koji su ga pratili – u toj teškoj situaciji u industrijskim gradovima Velike Britanije, u kojim je očekivana dužina života bila 27 godina ukoliko ste rođeni između 1838. i 1900. godine; na primer, u Liverpulu, to bi bila očekivana dužina života za neke pripadnike određenih kategorija stanovništa – zbog umerenosti reformi koje su oni predlagali, bio je opšteprihvaćen model, koji je kasnije dobio svoje različite oblike. Taj prvi vrtni grad izgrađen na osnovu Hauradovog koncepta i danas opstaje. To je industrijski grad sa poljoprivrednim pojasom oko sebe, zemljištem koje je u javnom vlasništvu i kojim upravlja povereničko društvo u korist zajednice i za zajednicu.

Ono što je takođe bilo interesantno je da su prvi stanovnici tog vrtnog grada, Lečvorta, bili ljudi iz Velike Britanije, Kanade, Sjedinjenih Američkih Država, iz svih krajeva sveta, a da je on posle 30 godina dostigao polovinu propisane veličine od 32.000 stanovnika, što se smatralo da je grad dovoljan za puni kapacitet društvenog života, ali nikako preko toga. O tome se vodilo računa i u to vreme 30-ih godina prošlog veka. To je bio najzdraviji grad u Velikoj Britaniji po svim stopama merenja – po stopi smrtnosti, stopi oboljenja od tuberkuloze, stopi smrtnosti dece – bio je najbolji po svim tim parametrima. I vrlo je interesantno da su u njemu živeli ljudi koji su bili skloni, kako se kaže u literaturi, eksperimentu. U Lečvortu je bio prvi svetski kongres esperanta, imali su svoju žensku hokejašku ekipu, u njemu je delovalo mnoštvo umetnika, ali takođe je bio i industrijski grad.

Sanja Iguman Glušac [foto: P. K.]

Ono što je takođe interesantno, Ebenizer Hauard u svojoj knjizi, koju je objavio 1898 i 1902. godine, dao je mehanički vrlo precizan plan kako taj grad treba da funkcioniše. Privatnim fabrikama je bio ograničen zakup zemljišta na 5 godina, ne 99 nego 5, i takođe je trebalo da vremenom postanu kooperacijske zadruge. I to je bio u stvari jedan od Hauardoih ideala – sloboda i kooperacija. Ne kompeticija, nego kooperacija.

Milica Milojević
Hvala, Dragana, na ovom malo jasnijem prikazu onoga što je ta ideja bila, jer ono što se preuzimalo i što je nama ovde uglavnom poznato, to je fizički obrazac, to je sama pojavnost toga, a ne čitav mehanizam koji bi zapravo trebalo da rezultira kvalitativnom promenom urbanog života.

Dragana Ćorović
Ebenezer Hauard bio je izrazito protiv tri stvari. To su pretrana centralizacija, parlamentarni sistem i oduzimanje, sprečavanje sloboda. Veoma je vodio računa o tome da se nekako napravi ta ravnoteža između individualizma i socijalizma, u stvari, kako kažu društvenosti. Takođe su osmišljavali i više prostorne nivoe od nekoliko vrtnih gradova. Kad jedan grad ispuni svoj kapacitet, stvara se taj viši nivo od nekoliko vrtnih gradova, čiji se centralni grad zvao Društveni grad. Dakle, ne prirodni, nego društveni grad.

Jelena Lončar
Mene ova priča o vrtnim gradovima navodi na priču o Beogradu koji je potpuna suprotnost toga sve više na različitim nivoima. I kad pričamo o kulturi stanovanja, ne znam po kom kriterijumu bi Beograd mogao da zadovolji potrebe dobrog života u zajednici, pogotovo poslednjih godina. Kada govorimo o kvalitetu vazduha, recimo, Beograd zaista nije grad koji je dobro mesto za život, kao ni po pitanju zelenih površina, po pitanju šuma, kojih

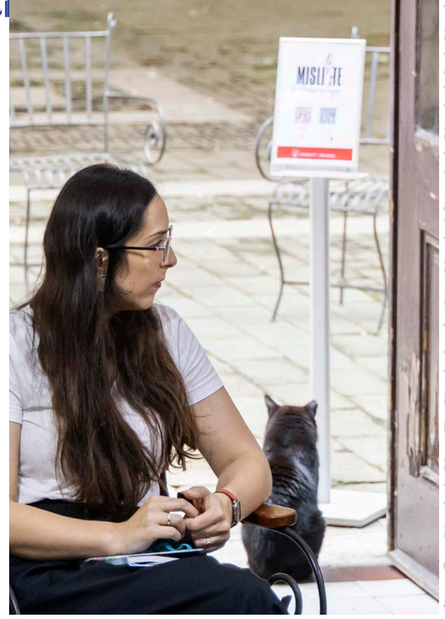

Jelena Lončar [foto: P. K.]

apsolutno nema dovoljno da obezbede potrebnu količinu vazduha za ovoliki broj stanovika. Naprotiv, čak mi se čini da imamo 10-ak % šume koja nije dovoljna ni za petinu stanovnika koji trenutno žive u Beogradu. Posredi je neravnomernost, u stvari... Na obodu grada je nešto bolje nego u centru u kojem imamo prekomenu izgradnju bez nikakvog plana; ogroman broj stanova kojih je zapravo sve više, a da su pritom mnogi prazni, ne samo u Beogradu, tako je i širom Srbije: sve više se gradi, što dodatno doprinosi zagađenosti, ali i povećanju buke, recimo, i nedostatku prostora za neki kvalitatan, dobar život. Ako govorimo o životu na obodu grada, možda ima više zelenih površina i šuma, ali imamo nerešeno pitanje kanalizacije, koja u velikom delu Beograda i dalje ne postoji.

Mislim da takođe u pitanje kulture stanovanja spada pitanje ambrozije, koja se u gradu ni na koji način ne tretira, niti se njome bave. Tako da ponovo imamo primere da se problem svodi na pojedinačno susedstvo, da se komšije organizuju, čupaju, seku ambroziju, što je, naravno, potpuno besmislen projekat, jer ne možete da je iskorenite na taj način. Zatim, pitanje čistoće, koja je stvar na individualnom, pojedinačnom nivou, ali zapravo i na institucionalnom nivou – grad je prljav. Pitanje saobraćaja, veliki broj automobila i loš javni prevoz, koji je za veliki grad neophodan, koji je svakom gradu neophodan, koji bi onda smanjao broj automobila, smanjio zagađenje i bio podsticaj za građane da više koriste javni prevoz. Potom, pitanje biciklističkih staza, podsticanje građana da više voze bicikle nego automobile... Sve to spada u pitanja kulture stanovanja i ima institucionalnu nadležnost. I u tom smislu u gradu Beogradu je sve teže živeti.

Meni je žao što je Milica samo moderatorka, jer bi kao arhitektica imala mnogo više da kaže o Beogradu i o kvalitetu života u gradu, o kulturi stanovanja i drugim nivoima, tako da je pozivam da se uključi. Kultura stanovanja podrazumeva i to kakav je kvalitet te gradnje i novogradnje, u smislu da ne čujete komšiju dok normalno razgovara sa drugim, mada postoji individualni nivo koji zaista i jeste pitanje buke koju proizvodimo, od svađa i sl. preko toga da slušamo glasnu muziku i tako dalje, i ometamo komšiluk. Potom, ne vodimo računa ni o ekologiji, recimo reciklaža je takođe pitanje kulture stanovanja, dobrog života zajednice i tako dalje.

I na kraju, htela bih da se osvrnem na pitanje mesnih zajednica. Kao politikološkinja, veoma žalim za tim mesnim zajednicama koje su u potputnosti upropašćene, zašto što mislim da to jesu instituciji u koje bismo mogli više da uključimo građane. Ne kažem da smo to radili dok smo ih imali, ali mislim da bi one bile važne. Različiti eksperimenti, npr. onih građanskih skupština i sl. pokazuju da su građani i te kako zainteresovani za pitanja od javnog značaja i da svako uključivanje građana ima višestruke koristi. Od toga da građani, kada su uključeni u bilo koje pitanje od javnog značaja, pokazuju veći interes za druga pitanja zajednice, pitanje života u zajednici, politička pitanja i tako dalje, počinju mnogo više da prate ta pitanja, da se više angažuju, što je od velike važnosti za društvo. Tako da, pitati građane, uključivati ih u donošenje odluka od javnog značaja, bilo bi vrlo korisno. To ne možemo da radimo na nekom nacionalnom nivou, ili možemo, ali veoma teško. Mesna zajednica bi bila odlično mesto za uključivanja građana, za neku vrstu građanske skupštine, ne formalnom smislu, kako mi znamo, kao deliberativni mehanizam, ali mogu da budu različiti mehanizmi konsultacije i uključivanja građana koji žive na tim prostorima da odlučuju o mnogim pitanjima kada se donose planovi kako će taj grad ili naselje da izgleda sutra, recimo o planu urbanizacije. Danas se time više bavi grad ili država – nema mnogo razlike u današnjoj Srbiji. Postoji velika socijalna nejednakost koja se produbljuje. Politika države je da se socijalno stanovanje izmešta iz grada, iz centra ka obodu grada. Dakle, svesno i namerno proizvodi se socijalna nejednakost među građanima. Time se otežava život nižeg socijalnog sloja građana koji žive van centra, jer teže dolaze do škola, domova zdravlja itd. nego stanovnici Dorćola, Vračara, Starog grada.

Dragana Ćorović
Beograd je imao šansu da bude vrtni grad. Jan Dubovi, češki arhitekta, koji je radio ovde u opštini grada, u njenoj tehničkoj direkciji, i koji je bio jedan od kreatora plana za Profesorsku koloniju, predstavio je u predavanjima objavljenim u članku, u „Tehničkom listu" iz 1925. godine, precizan plan kako bi Beograd mogao da bude vrtni grad, zato što zbog položaja ima potencijal da bude dobro saobraćajno povezan. Interesantno je

prostori zajedništva

Pogledaj Bože da mogu da ti se jadam
Moja kuća stoji na dve grede
Pogledaj Bože da mogu da ti se jadam
Moja deca hodju bosa, gladna
Pogledaj Bože da mogu da ti se jadam
Sa praznim torbama vraćamo se kući
Pogledaj Bože da mogu da ti se jadam
Cigani gladni žrgare po svetu
Pogledaj Bože da mogu da ti se jadam
Joj, ali Bog neće da nas gleda
Joj, ali Bog neće da nas gleda
Joj, ali Bog neće da nas gleda
Joj, ali Bog neće da nas gleda
Pogledaj Bože da mogu da ti
stoji na dve grede

sesija 5 [17:00 – 18:30]

PROSTORI ZAJEDNIŠTVA

Živeti sa ili živeti pored?
Stambena zajednica ili kultura stanovanja?
Granice nastanjivanja i susedovanja?

r a s p r a v a

moderatorka: **Milica Milojević**
[arhitekta, Arhitektonski fakultet]
uvodničari:
Sanja Iguman Glušac
[kulturološkinja Institut za filozofiju i društvenu teoriju]
Jelena Lončar
[politikološkinja, Fakultet političkih nauka]
Dragana Ćorović
[arhitekta, Šumarski fakultet]

d i s k u s i j a

UNIVERZITET U BEOGRADU

da je 1923. donet Generalni plan, možemo da kažemo i na principima vrtnog rada, s tim da postoji centar sa javnim institucijama i linije javnog saobraćaja koje vode do manjih satelitskih naselja. Ali, nažalost, kao što znamo iz knjige naše prijateljice Zlate Vuksanović-Macura, taj plan je bio veoma brzo korumpiran, pa nije ostvaren u tom obliku.

Jelena Lončar
Smatralo se da dobar život u nekoj zajednici podrazumeva da do svega što vam je potrebno možete doći za 15 minuta – do škole, do lekara, do cvećare... Tako bi izgledala neka održiva i dobra zajednica. Naravno, Beograd se nikako u to ne uklapa.

Milica Milojević
Kada pričate o Vrtnom gradu, ja mislim na Veliko ratno ostrvo. Ne na prostor, nego da je Beograd jedno veliko ratno ostrvo, jer tako živi. Kada govorimo o institucionalizaciji, kulturi, navikama, nekako se ti procesi ne prate. Postoji kultura trpljenja koja najduže traje i institucije koje ne prate te ideje koje se donose i brzo smenjuju i ta brzina života, prilagodljivost institucija, možda je nešto što objašnjava našu situaciju.

Dragana Ćorović
Da, samo što kada postoji entuzijasta, koji doduše radi uz pomoć najvećih industrijalaca Velike Britanije koji su našli interes u tome da pomogu u ostvarenju Hauardovih umerenih reformi, onda čak i bez državne pomoći može da se formira prvi vrtni grad. Tek posle Prvog svetskog rata izgrađeno je tri miliona stambenih jedinca, od kojih jedan milion u Velikoj Britaniji koje je potpomogla država, a posle Drugog svetskog rata, novi gradovi u Velikoj Britaniji, nastali u okolini Londona, njih 25, građeni su po principu vrtnih gradova. Ono što je takođe možda interesantno da kažem, pa da zaokružim tu priču, 60-ih godina je Lečvort kao prvi vrtni grad postao interesantan špekulantima. Ebenizer Hauard je tada već bio odavno preminuo, ali država je pomogla da se Lečvort sačuva i zaštiti od špekulanske izgradnje kao prvi vrtni grad. Tako da entuzijazam, udruženja, grupe ljudi, sve je važno, ali u nekom momentu naravno da su neophodne institucije, ipak društveni konsenzus mora da postoji ako želimo da sačuvamo neku vrednost.

Milica Milojević
Jelena se dotakla ovog pitanja granice, govoreći o periferiji i nastanjivanju određenih grupa. Treće pitanje je upravo – pitanje granica nastanjivanja i susedovanja. Kako vi, Sanja, vidite na bilo kojoj relaciji tu delikatnu poziciju granice i načina regulisanja te granice koja može biti fizička ali i nematerijalna?

Sanja Iguman Glušac
Nastanjivanje posmotramo kao neku osnovnu ljudsku potrebu, da nađemo sebi stanište, neki stan, kuću, a susedstvo kao neku mikrolokaciju, omeđenu izvesnom nevidljivom granicom, koja ima tu karakteristiku da se ljudi prepoznaju, ili da imaju neku vrstu interakcije. Meni je zanimljivo što često postoji ta granica koja kao da je nekako blurovana. Recimo, u starom delu Zemuna i u blokovima vidala sam – i to je zaista fantastičan primer za ovo pitanje – da ljudi postavljaju bidone vode za uzimanje parking prostora. To je fantastično prelaženje granice. Na primer, ljudi koji žive u bloku 70 misle da je taj parking njihovo vlasništvo, do te mere, da ga zauzimaju bidonom, ili čuvaju nekim katancem i lancem. Ili ovi ljudi u Zemunu, čuvaju taj prostor od tih nekih stranaca koji su se usudili da dođu u njihov kraj i zauzmu im prostor. I to mi je zanimljiv primer razlikovanja između nastanjivanja, susedovanja i primanja gostiju. Recimo, izgradnja mosta na Adi pokrenula je bukvalno hiljade ljudi u blokovima koji su ili protiv mosta,

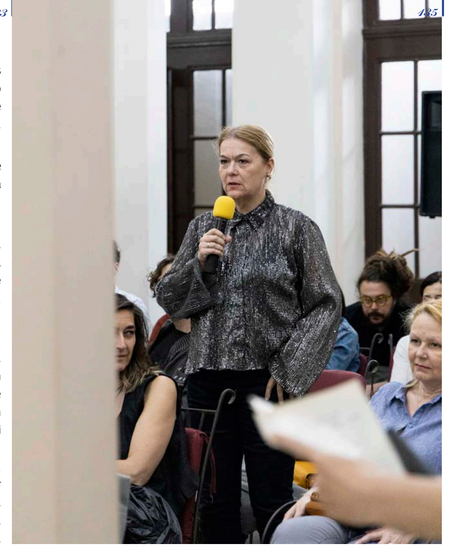

Marija Maruna [foto: P. K.]

ovo ili ono, ali to je bilo doba mog dečaštva i ranog muževnog doba, a sad već ne mogu toliko toga da uradim i žao mi je što ne mogu u isto vreme da pazim na svoju jazbinu i da u njoj mirno spavam." Zaplet počinje kada on čuje određeni šum koji ne može nikako da objasni drugačije, nego da neko, dosad nepoznat njemu, dolazi, kopa kroz zemlju prema njemu i opet ide tok njegove svesti, razmišlja šta će uraditi i u jednom momentu kaže: „Nepodnošljivo mi je da susedujem sa nekim. Ja ću mu nešto ponuditi ili ću ga prinuditi da ode, da me ostavi na miru, da ne bude u mojoj jazbini." Nema kooperacije, ima samo borbe za goli život, preživljavanje i opstanak u jazbini. Dakle, jazbina može biti sve – od našeg tela do stana, susedstva, nacije, države, zemlje, u šta smo se čvrsto ukopali, ne damo, a opet, s druge strane, tužno je što poslednja rečenica ove Kafkine nedovršene pripovetke glasi: „Ništa se nije promenilo". Ta zemlja oko jazbine, sama jazbina, svi ti hodnici – to je njegova granica. Dakle, nije fleksibilna, nije propusna, ne deluje u dva pravca, jer granica je takođe i mesto koje govori da periferija nije loša stvar. Napotiv, na granici, na toj periferiji, u stvari su najjače sile, najjača energija.

Mislilište, 22. maj 2024. [foto: P. K.]

ili su za most, ili su za most pod nekim uslovima itd. I tu se, recimo, videlo kakve su te granice između nastanjivanja, susedovanja i prihvatanja gosta iz drugih delova grada. To je zanimljiv fenomen, zato što ga možemo videti najčešće u nekim gusto naseljenim prostorima, kao što su u ovom slučaju blokovi koji imaju hiljade stanovnika. Najmanji je Blok 44, mislim da ima 3 ili 5 hiljada, ne znam tačno, a ostali imaju mnogo više. I upravo ta granica između određene doze privatnosti – kako smo rekli na početku, živeti *sa* i živeti *pored* – kao zadržavanje određene doze privatnosti, kada je to potrebno, do zadiranja u nešto tuđe, vrlo je fluidna.

Dragana Ćorović
Granica nastanjivanja ili susedovanja – meni je pre to granica nastanjivanja – u stvari je možda čak i prva granica koju je čovek napravio kada je omeđio mesto na kojem se nastanio pre, ko zna kolko hiljada godina. Tako da je to možda osnovna ćovekova potreba – da ima, da postavi neke granice, i materijalne i ove koje ne vidimo. Bavila sam se proučavanjem pejzaža, urbanog pejzaža naročito, i tu je izuzetno važno pitanje granica, jer granice strukturiraju pejzaž, odnosno prostor, i nalaze se na svim nivoima prostornosti. Svaki čovek ima nevidljivu opnu, kao neku svoju granicu, svi nosimo svoje granice sa sobom, svi u ovom prostoru imamo jednu granicu. Za granicu je, kao i za pejzaž, karakteristično da ima dvojnu prirodu: ima osobinu onoga što čuva i onoga od čega te čuva, bilo da je u pitanju element, čovek, susedstvo, zgrada, država, svodi se na sličan princip.

Čitala sam jednu pripovetku Franca Kafke, zove se „Jazbina". Ukucala sam na Guglu reči susedstvo, nastanjivanje, i naišla na esej posvećen ovoj pripovetci Mirjane Stošić, koleginice sa Fakuteta za medije i komunikacije. Posle sam videla, kad sam pročitala pripovetku, da se spominje „nepodnošljivo susedovanje". „Jazbina" je jedna od poslednjih Kafkinih pripovetki koja je nedovršena, mada izgleda čak i dovršeno, jer se, u stvari, ta muka verovatno nastavlja i nastavlja. Radi se o nekom biću za koje se ne zna da li je čovek ili životinja, verovatno životinja, jer govori o svojim šapama, koje pravi jazbinu, čitav kompleks hodnika koji osiguravaju jazbinu i njegove zalihe i onda objašnjava kako ponekad tu naiđe neka životinja koju on pojede, ponekad izađe iz jazbine, ali se brzo vrati, gonjen grižom savesti jer je napustio svoju jazninu. Onda kaže: „Mogao sam da uradim

u stvari je zajednički neprijatelj. Znači, kada se pojavio taj zajednički neprijatelj, oni su prevazišli sve svoje nesuglasice, sve medusobne zakopane svađe i krenuli bukvalno u borbu za odbranu svoje reke. I uspeli su u tome. Oni su vodili jedan mali rat, suštinski protiv tog investitora, i oslobodili su svoju reku. Slična stvar se dešava i u drugom slučaju, savskih blokova, gde takođe imamo reku. I ta zajednica se takođe pobunila. Ona je daleko mnogobrojnija, uključuje više ljudi, odnosno stanovnika koji su se tako aktivirali u odbrani te reke, protiv, naravno, uzurpatora na različitim nivoima. Htela sam da naglasim da je taj mehanizam udruživanja protiv neprijatelja veoma važan kada hoćemo da aktiviramo zajednicu.

A sad bih se nadovezala na tog neprijatelja. Ja sam bila član jedne radne grupe koja je reprezent zajednice arhitekata, inženjera, pejzažnih arhitekata, prostornih planera i srodnih struka, koji su kao svog neprijatelja prepoznali nameru naše vlasti da sruši Generalštab i Sajam. I, ako ste pratili to u medijima, desio se veliki skup arhitekata iz svih pomenutih srodnih disciplina na Tehničkom fakultetu, kao protest povodom tih inicijativa. Tada je bila formirana radna grupa koja je pre dva dana održala konferenciju za štampu, na kojoj je prezentovala Deklaraciju povodom rušenja Generalštaba i Sajma. Pretpostavljam da ste to pratili. Naravo da su već krenule velike reakcije vlasti protiv tog udruženja, ali bih htela da iskoristim priliku da tu našu zajednicu koja je tada bila formirana, na tom skupu, i okupljena oko ove Deklaracije, sada proširim, odnosno da tu deklaraciju i tu nameru dam, kao jedno javno dobro, svima vama, pa da vas uključim u zajednicu, ukoliko želite da nastavite misiju odbrane i Sajma i Generalštaba i uopšte javne svojine nas kao građana ove države.

Milica Milojević
Hvala, Marija. Ima li pitanja, komentara?

Dragana Purešević
Dobro veče svima. Ja sam Dragana Purešević, asistent na Odeljenju za pedagogiju i andragogiju. I nekako, dok sam slušala koliko je važan prostor, sve vreme mi je odzvanjalo da je prostor taj koji vaspitava. To je nešto što mi na Katedri i uopšte na Odeljenju pokušavamo da negujemo i da tako i pristupamo u obrazovanju, da posmatramo prostor. Prostor sagledavamo kao trećeg vaspitača – pošto se konkretno bavim predškolskom pedagogijom, krećem od vrtića. Da li mogu nešto da dohvatim u vrtiću, ili ne mogu, da li mogu da se krećem slobodno kroz prostor ili ne mogu? To mi već pokazuje neki odnos moći, neku hijerarhiju. Mnogo toga što kažemo vaspitava i transponuje neke vrednosti, to ste rekli više puta večeras, i drago mi je da sam to čula, u smislu da li možemo da istražujemo u nekom prostoru ili ne. Negovonje otvorenosti prostora ili otvorenog sistema, a vrtić je kao otvoreni sistem, nešto je što takođe pokušavamo da mu vratimo, da nema samo otvorenost ka unutra, kroz neke načine kako organizujemo, kako osmišljavamo vaspitno-obrazovni način rada, već i prema spolja – kako da komuniciramo sa lokalnom zajednicom.

Slušajući uvodničare, javilo mi se mnogo pitanja, neću moći sva da ih postavim, ali me je podsetilo na jedan doktorat koji je naša koleginica nedavno obranila, koji se bavi upravo javnim prostorima, u kojem je za primer uzela dečija igrališta, odnosno igrališta, kao javne prostore, i koliko su oni urađeni po meri deteta. Pričamo o gradu po meri deteta – kakve su to igre, da li postoje igrališta koja su po meri deteta – i ona je dokazala,

Dobrinka Kuzmanović [foto: P. K.]

na mestu na kojem je potrebna ljudima. Ovde se desilo, naravno, suprotno. „Ne, ne, ne, pa sad ćemo, polako, čekajte..." Primer je bio, recimo, postavljanje klupa na beton, koje nisu pokrivene krošnjom, a ispod krošnje – nema ničega. Ja sam pitala: „Izvinite, ali zar nije logično da će čovek hteti da sedne ispod drveta, u hlad?" Ili, pravljenje stazica na mestima na kojima su potporno nepotrebne, a tamo gde je potrebno vidi se blatnjavi otisak koji su ljudi napravili sami. I ono što je bilo zanimljivo su dečiji parkići. Oni su svi od, ne znam kako se stručno zovu, mekanih materijala koji ranije nisu ni postojali; ako dete padne, da se ne povredi. I, sad, pojavila se priča o tome da će da se rekonstruiše Savski kej i tada je u stvari i nastalo ovo udruženje „Za naš kej", čiji sam i ja član, jer smo se uplašili da će se, prema najavi tadašnjeg gradskog menadžera ili tako nešto, raditi po primeru Sava promenade, koja podrazumeva mnogo betona, malo zelenila i dečje parkove koji su obavezno na tim mekanim površinama. Mislim da je ključno bukvalno ovo što si ti rekla – da se ti dečji parkići ne prave samo na tim površinama, nego da se ostave zelene površine sa drvećem, žbunjem, prazne i tako dalje, zato što je potrebno da se događa i neka fotosinteza, da leti neka pčela i neka ptica da radi svoj posao, i mravi...

Znači, ne smemo sve betonirati i praviti veštačke sredine, nego i ostaviti veće zelene površine, što smo mi, recimo, uradili u Bloku 44 – posadili smo preko 100 stabala na jednoj poljani koju štitimo već niz godina od investitora i napravili smo drvenu binu za kulturno-umetničke i edukativne događaje i tako dalje. Tako da, optimistični deo je da je zajednica, kada je suočena, kao što je profesorka Maruna rekla, sa nekim neprijateljem ili sa nekim problemom, dakako motivisana. I ja sam svedok toga da apsolutno vredi uključiti se i zavrnuti rukave, jer onda vas i čuju oni koji treba da čuju. Da li će reagovati, to ne znamo, ali može i te kako da se promeni situacija.

Dragana Ćorović
Zahvaljujem se kolegenici Maruni, pratim sve i svakako ću se i ja uključiti, vrlo rado. A što se tiče pitanja dečjih igrališta, ona su najzastupljeniji oblik otvorenog prostora u Beogradu. Dakle, nemamo ničega mnogo, ali dečjih igralištaima previše i to je naravno

stanova. I sada bih da to povežem sa pitanjem zajednica. Postoji zajednica koja dolazi iz tradicije, postoji zajednica koja stremi budućnosti. I onda imate situaciju očuvanja nasleđa i participacije, ali ona nije uvek koherentna sa ovom zajednicom koja dolazi iz budućnosti. I to se vidi u činjenici da, ako gradimo socijalne stanove, vi ćete napraviti participativno istraživanje, onda će vam reći: nema šanse da vi nama opravdate cenu kvadrata. Dakle, dolazimo u jednu koliziju koju treba promišljati, a koja je, čini mi se, veoma značajna. Imamo ogromnu krizu, generacijsku. Dakle, vrlo je mala šansa da će ljudi koji dolaze iza nas ikada biti u prilici da uzmu kredit za stan. Socijalni stanovi, socijalni prostor za buduće generacije, nedostaje. To je taj treći, koji se ne čuje toliko često i koga, zapravo, zaboravljamo. Zanima me koje su vaše refleksije na to, da malo povežem sa prethodnim sesijama – zajednice iz prošnosti, zajednice budućnosti, odricanje i participacija, kao onaj trenutak koji može da služi dominaciji. Vidite, sada u San Francisku postoji ogromna kriza sa beskućnicima. Ljudi koji su nekada bili progresivni, sada organizuju konzervativno udruženje, koje pod tobožnjom pričom o očuvanju starog jezgra San Franciska, zapravo doprinosi uvećanju nejednakosti.

Dragana Ćorović
Kao uvod u ovu temu... Na trećoj Konferenciji Habitat 2016. godine, koja se bavila temom urbanizacije, urbanog razvoja, razvoja gradova, u organizaciji Ujedinjenih nacija, arhitekta Alehandro Aravena izneo je jednu projekciju i rekao da će tokom sledećeg Habitata, koji će biti održan 2036. godine, biti sigurno još 2 milijarde više ljudi u gradovima, dakle 6 milijardi, i jedna trećina biće na ivici ili ispod ivice siromaštva. Dakle, to je neka projekcija. I sad, kaže on, to je možda loša vest, a možda je i dobra vest zbog potencijala svih tih ljudi. Kad nešto hoćete da uradite, vi kažete, evo, nas je ovde 50, to je 100 ruku. Jedan od zaključaka tog Habitata bio je da nam nisu toliko važna materijalna sredstva, koliko nam je važna, recimo, koordinacija aktivnosti. I da ta želja ljudi da grade nešto, bilo šta, da podignu park, vrednost je koju treba iskoristiti. Proračun kaže da bi se savladala stambena kriza koja sledi sad, u narednih 20 godina, trebalo bi da se svake nedelje podigne grad za milion ljudi, s tim da se za svaku porodicu ne upotrebi više od 10.000 dolara. Problemi su veliki, ali opet, u tom mnoštvu ljudi, to može biti snaga, samo je potrebno koordinisati i kanalisati je.

Tamara Mašić
Ja ću kratko. Zovem se Tamara Mašić, inače sam arhitekta, i volela bih da iz moje kratke lične opservacije proizađe jedno pitanje. Pošto smo govorili o prostorima sa i pored, volela bih da naglasim i neke prostore koji su takozvani međuprostori, i mislim da njihovo gotovo potpuno odsustvo u našem gradu dovodi do izuzetno jakog sukoba između javnog i privatnog, zato što se sve više gube prostori koji su polujavni-poluprivatni, koji u stvari povezuju te dve suprotnosti, pa me interesuje da li biste mogli da ukažete na neke mogućnosti stvaranja ili održavanja tih prostora. Mislim da sve većom urbanizacijom i gubljenjem zelenih površina i javnog prostora, ljudi sve više žele da napuste grad kao koncept koji definitivno postaje neodrživ.

Sanja Iguman Glušac
Mogu da se osvrnem na pitanje koje je postavio kolega Srđan Prodanović, jer sam to malopre htela da spomenem, kad smo pričali o granicama, pa me je asociralo ovo njegovo pitanje za budućnost, odnosno deo pitanja. Ono što primećujem da postaje, po mom mišljenju nažalost, moderno u Beogradu su i takozvane gated communities,

Srđan Prodanović [foto: P. K.]

Sanja Iguman Glušac
Htela sam da kažem da se ti prostori ne odnose samo na spoljašnje javne prostore. Na ovom primeru, ako pričamo na temu stanovanja i kulture stanovanja, to je veoma očigledno u prostorima kao što su podrumi, zajedničke prostorije, prostorije za bicikle, krovovi, potkrovlja i tako dalje, gde se opet javlja to pitanje granica – šta je privatno, šta je javno – gde u stvari najčešće imamo ovaj primer u kojem ljudi malo više misle da je nešto njihovo nego što zaista jeste. Zauzima se neki javni prostor, podrum, zajednička prostorija. Malo se spusti u taj prostor frižider iz stana, pa kredenac, bicikl, i dečija kolica, i ne znam šta sve ne. To je odjednom postao neki vaš prostor i od ljudi koji žive tu, vaših suseda, zavisi kako će to biti tretirano. Ali, u principu, postoje vrlo jasna pravila: svaka stambena zajednica ima svoj kućni savet i pravila kako to funkcioniše, koja jedinica pripada kom stanu, ko je vlasnik čega. Postoje prostori koji mogu da se iznajmljuju, da se od toga zaradi, da se sređuje zgrada od tog novca i tako dalje. Postoje različiti primeri kako se to rešava, i iz svog ličnog iskustva svedočim da to zavisi samo od zajednice, to jest od individua koje je čine.

Dragana Ćorović
Meni se čini da je sada na sceni fenomen razgradnje grada, razgradnje suštine grada. Ranije je bilo moguće da oni koji nemaju moć, na primer materijalnu, menjaju grad, menjaju društvo, menjaju kulturu. Grad je bio mesto koncentracije znanja i od toga su se stvarali nekakvi novi kvaliteti. Danas, grad se razgrađuje. Kako u jednom eseju kaže Saskija Sasen, ono što je bilo malo i javno, sada je veliko i privatno. Danas se čitavi delovi grada kupuju, kupuju ih korporacije. Na delu je deurbanizacija. Vrednosti grada polako se zaista urušavaju. Što se tiče podele po stepenu javnosti, od privatnog do javnog, polujavnog, poluprivatnog, nju je uspostavio 80-ih godna Oskar Njumen, koji je napisao knjigu *Defensible Space, Odbranjiv prostor*. To je bilo davanje saveta kako da uredite svoju okućnicu da ne bude privlačna za lopove, što je na kraju dovelo do stvaranja ovih gated communities, od kojih su neke od prvih nastale 90-ih godina u Sjedinjenim Američkim Državama. Došle su i do nas, i to uglavnom se grade na mestima gde su ranije bile fabrike; to su obično kompleksi kupljeni za male pare, da ne govorimo sve ono što već ionako znamo svi. Inače, te *gated communities* Đordo Agamben, italijanski filozof, smatra jednom vrstom logora. On se bavio time šta je logor. Logor je goli život, gde je sve moguće, gde je izuzet pravni poredak. Daje i nekoliko primera, a jedan od njih su *gated communities*.

Jelena Lončar
Imali smo još jedno pitanje – kako se osećamo u novom prostoru? Meni je bilo mnogo prijatnije napolju, zato što je prostor bio kružan, pa smo se više videli. Drugo, imali smo stepenice, tako da ste one koji sede u drugom, trećem redu, mogli bolje da vidite. Ovaj prostor podseća na škole, na fakultete, takve su naše slušaonice, u kojima su svi usmereni isključivo ka onima koji govore. Pritom, ovo je još strašnije, zato što mi sedimo, pa ni ne vidimo sve vas tamo u poslednjem redu, a ni vi ne vidite nas. Svi ste okrenuti isključivo ka nama koji smo govornici, čime zapravo dajete simbolički mnogo veći značaj onome što mi izgovaramo i pozivate se zapravo da ne učestvujete na isti način. Postoji ta hijerarhija u prostoru koja šalje poruku o hijerarhiji, odnosima moći i sl. Tako da je svakako napolju bilo mnogo prijatnije.

Milica Milojević
Ovaj eksperiment je potvrdio da je Mislilište dobro koncipirano za dvorište. Moram da ponovo zloupotrebim i vreme i mesto i da postavim još jedno pitanje, retoričko. Duško Radović je u onim, možda najboljim vremenima za sve o čemu smo sada pričali, o građenju zajednice i uslova za zajedništvo napisao jedan kratak komentar i uputio ga urbanistima: „Urbanisti su bez srca i duše, a nemaju ni mnogo pameti." Pod urbanistima on misli na arhitekte. On govori o urbanistima iz zlatnog vremena naše struke. Šta bi nam danas rekao Duško Radović?

Josš samo nešto bih rekla, pošto sam krenula od prostora, javnog prostora, pa do jednog oblika stanovanja, u drugom pitanju. Kada je reč o granicama, rekla bih da nije u pitanju samo prostor, nego *prostornost*. To je poslednja koja sam istraživala sa kolegenicama za jedan rad, baveći se upravo centralnom zonom Novog Beograda i tim nasleđem, pa smo se setile Nikole Dobrovića koji kaže da u planiranju treba ostvariti novi koncept prostornosti, koji je i infrastruktura i izgrađeno i zeleno, koje počiva na društvenoj potki.

Jelena Lončar
Kad pričate o ovim stvarima, dodala bih da je privatna svojina svakako važna. Čini mi se da smo se dotakli poštovanje privatne svojine i u prošlom pitanju. Meni je zanimljivo kad posmatram decu u kraju – ona ne znaju za te granice, i vrlo lako ih prelaze, i ponašaju se kao da je ceo kraj njihovo dvorište. Zanimljivo mi je iz perspektive dece koja nastavljaju da se igraju u našem dvorištu, čak i kada mi udemo u kuću. To njihovo trčanje svuda i korišćenje sveg tog prostora, čini da i mi odrasli osećamo kao da sve to na neki način pripada nama. Ne u smislu vlasništva, daleko od toga – zna se šta je čije privatno vlasništvo – ali u smislu brige o tom prostoru, jer svi ga koristimo i svima nam je važan i mogli bismo možda da se potrudimo da te granice ne budu toliko striktne. Onda bismo zapravo počeli više i da se bavimo onim što nas okružuje i da brinemo o tome što nije isključivo naše na papiru, katastarski ili kako hoćemo.

Dok završavamo ovu diskusiju pre uključivanja publike, rekla bih da su još neke granice o kojima govorimo važne, a to su granice govora, odnosno slobode govora u javnom prostoru i polarizacije koje imamo u našem društvu. Mislim da je to vrlo važno kada govorimo o prostorima zajedništva – koji je to prostor u kojem mi možemo slobodno da govorimo, u kojem možemo da iznosimo kritičko mišljenje, u kojem možemo da čujemo jedni druge i da prihvatimo različite stavove, da medusobno debatujemo, diskutujemo o njima, bez diskvalifikacije sagovornika ili njegovog tretiranja kao suparnika i tako i potpunog izbacivanja iz tog prostora. To su oni prostori medija i prostori civilnog društva koji su veoma važni i poštovanje slobode i prava na kritičko mišlenje i slobodu govora. Time bih zaključila, s obzirom da nam je ostalo veoma malo vremena.

Milica Milojević
S obzirom da sam ja moderator, to je bilo očekivano. Izvinjam se zbog toga. Verujem da ima pitanja publike?

Marija Maruna
Dobar dan svima, ja sam Marija Maruna, redovni profesor Arhitektonskog fakulteta Univerziteta u Beogradu. Podstakla me je tema zajednice, odnosno, pitanje za ili sa zajednicom. Inače, član sam pomenutog projekta EPIKA, konzorcijuma različitih fakulteta, koji se u stvari bavi temom participacije, čiji podnaslov glasi ovako: aktiviranje javnih prostora za i sa zajednicom. Zašto to pominjem? Zato što je diskusija koja se danas vodila povezana sa onim što hoću da kažem. Naime, u okviru pomenutog projekta EPIKA imali smo proučavanje dve studije slučaja, odnosno dve zajednice. Jedna je urbana, druga je ruralna. Urbana zajednica su već pomenuti savski blokovi, a druga je zajednica selo Topli do na Staroj planini. Njih povezuje činjenica da su se aktivirali povodom zaštite svog prostora, odnosno svojine koju dele. U Toplom dolu to je reka, odnosno čuvena priča o mini hidroelektranama i njihovoj reci koja bi naravno bila ucevljena tim projektom izgradnje minihidroelektrane i oni su se kao zajednica pobunili. Izvinite što toliko pričam, možda ću postati panelista, ali mislim da je bitna poenta. Ono što je njih povezalo da se aktiviraju kao zajednica, iako su, naravno, mimo toga živeli kao susedi,

Dragana Purešević [foto: P. K.]

jednim istraživanjem koje je sprovela u Beogradu, da je grad to veoma malo, odnosno da skoro i nije. Moje pitanje je kako bismo mogli, a očigledno je neminovno da pedagozi i arhitekte moraju da rade zajedno, da otvorimo institucije ka zajednici i šta bi to uopšte značilo – da oživimo tog vaspitača, odnosno prostor kao trećeg vaspitača? Pitanje je, da skratim, upravo to, kako možemo javne prostore, evo, na primeru tih igrališta za koja se kaže da su to obično fiksirane ljuljaške, gde je akcenat na bezbednosti, a ne na zajedničkoj saradnji, ne na susretu o kojem vi sve vreme pričate, kako ih možemo otvoriti i od čega možemo krenuti, da bismo ih učinili po meri dece?

Jelena Lončar

Hvala na ovom pitanju i hvala Mariji na pozivu, vrlo rado bih se uključila. Što se tiče grada po meri deteta i igrališta, procesi gradnje u ovom gradu su vrlo isključivi, odnosno zatvoreni za javnost. Oni bi morali da podrazumevaju i uključivanje pedagoga i raznih drugih struka, koje bi morale da daju svoj doporinos tome kako taj grad treba da izgleda. Igrališta, potpuno se slažem s tim, moraju da uključe rizik. I zbog toga je vrlo važan, ne samo za decu, nego i za nas odrasle, rad na ozelenjavanju grada, na šumama, i na prirodnom okruženju. To je zapravo najbolje igralište, i za decu i za ljude. Dakle, deca se igraju dok istražuju u nekom prirodnom prostoru. Penjanje na drvo i sve ostalo čini igralište za dete. U centru grada više nemamo ni mesta za parkove ili za neke šumske prostore, a to bi bilo ono što bih ja priželjkivala u ovom gradu, što ne očekujem da se desi. Zato smo mi pobegli iz grada.

Sanja Iguman Glušac
Ja imam malo optimističniji odgovor. Nada umire poslednja. Renovirano je Šetalište Lazaro Kardena koje spaja tri bloka, rekonstruisana su ili napravljena nova dečja igrališta i to je radilo jedno gradsko preduzeće. Dosta je dugo trajalo, išlo se po fazama, po blokovima i, sticajem okolonosti, moja tarasa je bila okrenuta tako da sam od početka do kraja pratila rekonstrukciju tog parkića i bilo mi je veoma zanimljivo. Ali, naravno, više puta sam morala da intervenišem jer se uopšte ne prate potrebe korisnika tog javnog prostora. Najbanalniji primer praćenja potreba ljudi postoji u Japanu, recimo, gde se pusti da ljudi naprave stazicu sami, pa je tek onda betoniraju, zato što je najlogičnije da ona bude

22. maj 2024.

akademska zajednica

sesija 6

AKADEMSKA ZAJEDNICA

Moderator: Predrag Krstić

Poštovana publiko, dobro veče, zauzmite mesta pretekli. Poslednja sesija ove runde ovog ciklusa posvećena je akademskoj zajednici. To, naravno, ima veze s time što je organizator Beogradski univerzitet, što su svi gosti sa Beogradskog univerziteta, što i jeste ideja, kao i na prošlom Mislilištu, da čujemo šta on ima da kaže, šta ima da misli i kako da intonira javnu debatu – ovog puta o zajedništvu. Verovatno nijedna zajednica, nijedna institucija, rekao bih nijedna zamisao ili misao ne opravdava svoje postojanje ukoliko ne misli samu sebe. Kao da akademska zajednica ima tu obavezu upisanu u svoj nalog. Neću beseditи mnogo o tome, ima ko hoće – naši gosti koji će govoriti iz akademske zajednice i o akademskoj zajednici, misliti o njoj. Po redu izlaženje na scenu, to su večeras: Staša Babić, arheolog, potom Biljana Bodroški Spariosu, pedagoškinja, i Dalibor Petrović, sociolog. Staša, izvolite.

Predrag Krstić [foto: P. K.]

Staša Babić

Hoću pre svega da se zahvalim inicijatorima ovoga događaja i njegovoj, evo, već drugoj iteraciji, prolećnom Mislilištu. Mislim da je izvanredno važno i izvanredno korisno što se ovakav jedan prostor otvara i što je doživeo da svoj drugi ciklus srećno privede kraju. Nadam se da ona neće biti poslednja, i pre svega hoću da se zahvalim Milici Milojević za koju znam da je pokrenula ovu priču sa velikim entuzijazmom.

Dakle, kada govorimo o akademskoj zajednici i kada govorimo o ona tri pitanja...

Predrag Krstić

...koja sam ja zaborovio da postavim. Dakle, prvo, koje je intonirano vrlo ambiciozno, *in medias res* – pitanje odanosti, lojalnosti, vernosti, kome su i kako odani pripadnici akademske zajednice? Oprostite.

Staša Babić

To je sasvim u redu. Dakle, zamišljeno je, ili sam bar tako razumela, da razgovaramo o akademskoj zajednici u okviru tri pitanja. Jedno je čemu je akademska zajednica odana, drugo je pitanje kako da ostvarimo intelektualnu slobodu i treće – ko su neprijatelji akademske zajednice? Meni je veoma zanimljivo da, kao suviše dugi niz godina članica akademske zajednice Beogradskog univerziteta, razmišljam o tome sa stanovišta odanosti, slobode i neprijatelja. Vrlo mi se čini zanimljivim da tako formulišemo centralna pitanja i spremna sam da o tome razmišljam i da pomalo izazovem ova tri termina. A zašto sebi dajem to pravo? Nadam se da ću umeti da odgovorim, odnosno, nadam se da će iz onoga što ću danas reći, i u ovom prvom i u sledećim segmentima, biti jasnije zašto sebi dajem pravo da izazovem ova pitanja.

Kad govorimo o tome kome smo odani, odnosno kome bi trebalo i kome jesmo, što nije isto, čini mi se da se postavlja pitanje toga gde omeđavamo tu akademsku zajednicu, odnosno ko smatramo da je čini, kao i o kojoj konkretno razgovaramo. Da li razgovaramo o onoj kojoj većina nas ovde pripada ili o nekoj imaginarnoj, idealnoj, što svakako nije isto, ili razgovaramo o nekoj drugoj konkretnoj? Meni se učinilo da možda nije loše da danas počnemo da razgovaramo na osnovu jednog primera za koji pretpostavljam da je većini vas poznat iz skorašnjih vesti. Dakle, hajde da mislimo o tome čemu bi akademska zajednica trebalo da bude odana, a čemu zapravo jeste, i s druge strane, ko je čini, na primeru onoga što se trenutno dešava na američkim univerzitetima. Zašto mislim da bi to bilo primereno? Zato što je to trenutno pred nama, odvijajući se, jedan vrlo veliki, značajan i dramatičan društveni pokret, koji upravo artikuliše to što se dešava kada akademska zajednica misli drugačije od nekih drugih važnih zajednica, ili od čitave zajednice, ili od onih koji njome rukovode. Drugi važan element u toj priči jeste upravo to što možemo da razlučimo kako i unutar same akademske zajednice mogu postojati veoma različiti impulsi i veoma različiti akteri.

Dakle, govorimo o protestima u kampusima koje su organizovali i koje uglavnom vode studenti, podržani jednim delom svojih profesora, kritikovani od drugog dela svojih profesora, koji potom, svi zajedno, jesu nekakva akademska zajednica. Ono što je najzanimljivije u toj priči jeste da je država izabrala da na odgovornost pozove predsednike tih univerziteta, što ste, pretpostavljam, primetili u novinama, da ih vrlo ozbiljno propituje pred Kongresom, pa je mene zainteresovalo ko su ti ljudi. Ko su, dakle, ti ljudi koji pred državom odgovaraju zbog onoga što se dešava na univerzitetima, u kampusima, u prostorima univerziteta – kada smo kod prethodne sesije i osvajanja

Staša Babić [foto: P. K.]

prostora unutar tih kampusa? I potvrdila sam, što sam znala i ranije, da su to dobrim delom zapravo korporativni direktori, što sam znala i ranije. Mislim da je vredno naše pažnje što najveći i najbogatiji univerziteti na svetu imaju direktore koji su zaduženi za poslovnu i finansijsku sigurnost tih institucija, pa se ja sada ovde, zajedno sa vama, pitam da li su oni akademska zajednica? Da li oni odgovaraju pred državom za tu akademsku zajednicu? I kome su oni odani? Da li su odani svojim studentima? Da li su odani onim kolegama koji su zajedno sa studentima, predavačima, bili iza barikada i dobijali batine i vrlo preteće poruke.

Zatim sam se setila mnogih situacija u svom životu, kada sam bila na raznim stranama raznih univerzitetskih protesta i zapitala se da li sam ja tamo bila kao član akademske zajednice ili kao građanka. I čini mi se da mi je veoma teško da to razlučim i, u krajnjem slučaju, možda je i nepotrebno da razlučim, zato što sam u isto vreme građanka i pripadnica akademske zajednice – i jedno i drugo su jednako važni elementi mog identiteta i jedno informiše drugo. Te tako hoću da zaključim da mi se čini da bi akademska zajednica trebalo da bude pre svega odana nekakvom građanskom idealu, odnosno idealu zajedništva, po kojem mi naučimo da živimo jedni sa drugima – da se vratim na ono o čemu je na prethodnoj sesiji bilo dosta reči – da naučimo i da živimo jedni pored drugih. Ako naučimo da živimo jedni pored drugih na način koji je dovoljno dostojanstven i za jedne i za druge, mislim da je to dosta dobar početak, a posle ćemo možda naučiti da živimo i jedni sa drugima.

Biljana Bodroški Spariosu

Spremajući se za ovu tribinu, čitala sam najnovije vesti, ali sam gledala i druge informacije. Interesovalo me je koliko raste budžet, recimo, od pre 10 godina, velikih elitnih univerziteta u Americi i nije mi to bilo ništa novo. Ali najpre bih htela da kažem, kad sam razmišljala kako odgovoriti na vaše prvo pitanje, čemu su odani i kako pripadnici akademske zajednice, iako iz mnogo različitih uglova o tome može da se razmišlja i govori, odlučila sam da problem posmatram iz pedagoškog ugla. U tom smislu, moj odgovor bi bio da bi pripadnici akademske zajednice trebalo da budu odani svrsi zbog koje i postoji akademska zajednica. To nije pitanje koje se podrazumeva, mislim da je možda čak najznačajnije javno društveno pitanje – pitanje svrhe obrazovanja. Jer akademska zajednica i jeste nastala u svrhu obavljanja obrazovne delatnosti. Ne bilo koje druge, nego obrazovne, na uređen način, uz određen broj pisanih i nepisanih pravila koja su javno bila dostupna od prvih univerziteta – jer istorija akademske zajednice duga je skoro hiljadu godina. Dakle, od prvog univerziteta, ali, zaista su tu bile zajednice koje su bile samoodređujuće, samoupravne, dakle svetovne, urbane. Sami pripadnici akademske zajednice konstruisali su, odnosno kreirali pravila kojih se drže. I ne samo to, nego su, po modelu srednjovekovnih gildi, i brinuli o sprovođenju tih pravila. Dakle, to nije bilo prepušteno nekim eksternim faktorima, svetovnim, crkvenim, kasnije su oni potpadali pod različite uticaje. Ali svrha zbog koje su se okupili studenti i profesori bilo je obavljanje delatnosti obrazovanja.

Istakla bih jednu tezu. Kada se pogleda ta duga istorija razvoja akademske zajednice, vrlo dobro može da se primeti da uloga i karakter akademske zajednice, njena snaga, vitalnost, snažan uticaj na društvo i njeni veoma složeni odnosi sa društvom, zavise upravo od toga. Ilustrovaću primerom. Dugo je, od kasnog srednjeg veka, nastava bila u fokusu univerziteta i uglavnom je svrha univerzitetskog obrazovanja bila definisana kao transmisija, prenošenje složenog teorijskog znanja. Ta nastava je bila prilično standardizovana, ali moramo imati u vidu ceo kontekst. To je trajalo skoro do 18–19. veka. I jezik je bio standardizovan, latinski, što ima smisla tada, jer zajednice su bile internacionalnog sastava, dolazili su studenti iz različitih zemalja. Ne samo da je nastava bila na latinskom, nego i komunikacija između profesora i studenata. Bile su izuzetno standardizovane metode rada, nastavni oblici, sadržaji. U statutima prvih univerziteta bilo je tačno određeno koja knjiga i po kom redosledu će se izučavati.

Postojale su i dve velike inovacije koje do tada u akademskoj zajednici nisu postojale. Nastavnik prvi put ulazi u nastavu kao član univerziteta kolektivnog entiteta koji kao kolektiv odobrava njegov program, kurs koji drži u nastavi, a nema privatni aranžman sa nekom školom ili porodicom u kojoj poučava učenike. Druga inovacija je da ova akademska univerzitetska zajednica dodeljuje obrazovni stepen i određuje uslove pod kojima se dobija obrazovni stepen. Istraživački univerzitet, nemački klasični model univerziteta, koji se razvija kao intenzivno istraživački univerzitet nalik je onima na kojima se danas dešavaju protesti u Americi, jer zapravo svi oni principi – akademska sloboda, institucionalna autonomija univerziteta, jedinstvo nastave i istraživanja – o kojima je pisao Humbolt u onom memorandumu na desetak strana, a koji je uticao na visokoškolski sistem obrazovanja celog sveta, menjaju svrhu obrazovanja. Cilj je stvaranje, proizvođenje novog znanja, ne transmisija postojećeg. I studenti i profesori su istraživači.

Međutim, ti intenzivno istraživački univerziteti ne mogu da ostvare svoju svrhu ukoliko ne rade u skladu s ovim principima. Otuda je pitanje akademske slobode najznačajnije na tim univerzitetima, kao što je Harvard na kojem se dešavaju protesti o kojima smo govorili, i svi veliki, elitni, bogati univerziteti u Americi i u Evropi, ali se ne dešava, na primer, na univerzitetu Feniks ili De Vraj, na kojima ima samo nastave, na kojima se radi stručna obuka za potrebe tržišta rada: nema naučnog istraživanja i nema nikakvog značaja akademske zajednice, profesori čak i ne pišu program. Ne mogu se ni uporediti kao institucije visokog obrazovanja. Moja poenta je bila da od toga kako se shvata svrha univerzitetskog obrazovanja zavisi i uloga akademske zajednice.

Predrag Krstić

Ako sam dobro razumeo, moglo bi se reći: vernost obrazovanju i istraživanju. Pitamo sada Dalibora za saglasnost.

Dalibor Petrović

Da. Pre svega, dobro veče, hvala na pozivu. Doživljavam da sam pozvan ovde kao neko ko je, zapravo, čovek iz prakse, mada sam na univerzitetu duže od 20 godina. Poslednjih pet godina, to neki verovatno znaju, sa nekoliko odlučnih ljudi borim se, mislim, za nešto što bi bila akademska zajednica. Mi smo osnivači jedne organizacije koja se zove MASA, verujem da ste čuli za nju. Naš cilj je da se vratimo nekakvom izvornom duhu zajednice, ako možemo tako da kažemo, ili da pronađemo zajednicu u ovoj sintagmi, akademska zajednica.

Mislim da, zapravo, imamo problem s određenjem toga da li uopšte imamo akademsku zajednicu. Mi, nekako, apriori prihvatamo da je akademska zajednica nešto što se bazira na određenim principima, a zapravo, kada pokušate da definišete ono što nosi jednu zajednicu, bili bi to neka interakcija i neki sistem odnosa, ali i sistem međusobne odgovornosti i solidarnosti. Kada pogledate našu akademsku zajednicu, retko ćete naći na ovakve primere. I tu možemo da se vratimo na ovo vaše pitanje interesa ili čemu teže pripadnici akademske zajednice. Mislim da tu možemo da dođemo da središta problema, a to je da pripadnici akademske zajednice, bilo gde, ali hajde da govorimo malo i o Srbiji, zapravo imaju različite interese. Ne govorimo o jednom zajedničkom interesu.

Ko su pripadnici akademske zajednice? Jesu li to profesori, recimo, privatnih fakulteta? Mnogi od nas bi rekli da oni koji su na privatnim fakultetima ne predstavljaju ono što je interes nekakve zajednice ili ne čine ono što je duh nekakve zajednice. Ako kažemo da je autonomija akademske zajednice nešto što je u osnovi integritet, neka vrsta nezavisnosti i tako dalje, da li možemo reći da je to nešto što karakteriše nas kao pripadnike Akademije, govoriću o večini? I kada vidimo demonstracije toga? I ko to

Biljana Bodroški Spariosu [foto: P. K.]

demonstrira? Evo, imali smo nedavno slučaj Dinka Gruhonjića, pa smo videli kako to izgleda kada je neko izložen strašnim pritiscima i kako izgleda odbrana nečije slobode, autonomije, integriteta. Mogu da vam kažem, ja sam išao u Novi Sad, seo u voz Soko i otišao tamo, gde se okupilo nas možda pedesetak pripadnika akademske zajednice – tako se zovemo, zar ne? – u odbrani nečije slobode. Govorimo o zajednici kao jednoj, ali imamo bezbroj malih mikrogrupa koje su pritom atomizovane, podeljene, ne postoji saradnja, nemamo integrisan univerzitet, imamo fakultete koji su odvojeni, svaki fakultet ima svoj interese, grane koje imaju svoj interes...

Pogledajte, zatim nastavnike, profesore – postoji bezbroj nekakvih internih orijentacija; jedni su orijentisani ka nekakvoj međunarodnoj saradnji, neki imaju konsultantske poslove, neki rade sa državom i imaju svoje biznise, neki drže samo nastavu, mnogi rade malo za ono koliko su malo ili ne malo plaćeni, prosto odrađuju ono što je neki, da kažem, minimum koji je potrebno da odrade. Znači, možemo da identifikujemo, kada govorimo o zajednici, niz grupa, na desetine grupa koje zapravo u najmanju ruku imaju separatne interese, a često su i ti interesi suprotstavljeni. U takvoj situaciji mi onda možemo da odbranimo ovo „akademska" – radimo na fakultetima, imamo titule, istraživačka zvanja, imamo neke privilegije koje proističu iz toga i tako dalje. Ali vrlo teško ćemo odbraniti drugi deo sintagme koji bi trebalo da označava zajednicu.

Možda sam pomalo polemički postavio stvari, ali ja volim da pričam konkretno o stvarima. Javnost ima neku sliku kada govorimo o zajednici: to su neki profesori, oni se zalažu za neke interese, brane nešto i tako dalje. Ali sve je to javno. Važno je da prvo definišemo ono o čemu govorimo, da bismo posle mogli da vidimo koji su problemi i kako eventualno te probleme da prevaziđemo.

Predrag Krstić

Ovo je tipičan primer akademske misli. Pitanje je bilo šta je zajednica i umesto da dobijemo odgovor, dobili smo relativizaciju celog pojma i da ne znamo zapravo o čemu govorimo.

Dalibor Petrović

Dobili smo tvrdnju da nema zajednice...

Predrag Krstić

U redu, ali da li u takvu zajednicu spadaju i upravljači, recimo, na američkim fakultetima, koji su po definiciji ekonomski upravljači i čemu je takva zajednica bila lojalna ili je sada? A kako onda tek preći na sledeće pitanje koje se tiče akademske slobode, koju treba nekako obezbediti? Ko da je obezbedi i na šta bi ličila ta sloboda? Ali pod pretpostavkom da znamo šta bi bila ili trebalo da bude akademska zajednica, njene slobode jesu jedan od *trade mark*-ova, bar jedno dva-tri veka.

Staša Babić

Da li smo baš toliko relativizovali problem? Ne, samo smo skrenuli pažnju da je akademska, kao i svaka druga zajednica, sastavljena od različitih stvari unutar sebe. Meni je palo na pamet, dok sam slušala ovo što ste upravo govorili, neminovno, i ne prvi put, ono što je pokušao Pjer Burdije da nam kaže o nama samima, kada je pisao *Homo Academicus*. Mi imamo, naravno, različite interese, različite pozicije, različite mogućnosti i različite trajektorije u tom prostoru, zovimo ga akademskom zajednicom. Mislim da je ne treba idealizovati kao nijednu drugu uostalom.

A kad razmišljam o tome kako treba braniti akademske slobode, odnosno kako se mi možemo najbolje privesti svrsi, za koju se potpuno slažem da nas određuje, volela bih

sa vama da podelim način na koji je to predložila jedna vrlo zanimljiva autorka koja se zove Helen Longino. Ona govori o tome šta odlikuje jednu zdravu akademsku zajednicu i šta odlikuje jednu zdravu atmosferu u kojoj ta zajednica može da napreduje. Na koji način, zapravo, zajednica treba sama sa sobom da se reguliše, da bi mogla da odbrani svoju slobodu, da bi mogla da artikuliše tu svoju slobodu i da bi iz te slobode mogla da iznese i nekakve važne poruke široj zajednici, što je svakako njen zadatak. Helen Longino govori o tome da je vrlo važno da se ostvari javni prostor u kojem je moguće izraziti neslaganje. A na ovaj način se i nadavezujemo na prvi deo današnjeg događaja, da je javni prostor nešto što je veoma važno. Veoma je važno da jedna akademska zajednica ima mogućnost i obavezu da u jednom zajedničkom prostoru razmišlja o stvarima. Ja tako razumem Mislilište i zato mi je drago da ono postoji. Dakle, to je prvi uslov da jedna akademska zajednica bude funkcionalna – da ima takav prostor. Naravno da možemo i treba da postavimo pitanje da li mi uvek u beogradskoj akademskoj zajednici ili u akademskoj zajednici zemlje Srbije imamo takve prostore, da li ih imamo dovoljno i da li treba još da ih stvaramo, da ih branimo i na koji način.

Da bi, međutim, u takvom jednom prostoru stvar bila funkcionalna, potrebno je da postoje norme saopštavanja i prihvatanja kritike. Dakle, moramo se dogovoriti, kaže Helen Longino, kako se u tom prostoru ponašamo, šta su norme našeg ponašanja u takvoj jednoj situaciji, na koji način ćemo jedni druge kritikovati, na koji način ćemo prihvatati kada smo kritikovani i na koji način ćemo svoje različite stavove i interese pripodobiti tom javnom zajedničkom prostoru. Ponovo postaljam pitanje svima nama: da li smo mi baš potpuno sigurni da uvek znamo koje su to norme i da li se po njima vladamo? Mislim da je dosta važno da o tome razmislimo.

Treća stvara koja govori Helen Longino jeste da moramo imati i standarde na kojima se zasnivaju kritike, ne samo norme ponašanja, nego i suštinske standarde na osnovu kojih iznosimo kritiku. Ali takođe moramo da budemo svesni toga da su ti standardi uvek i sami podložni i preispitivanju, i da su promenljivi, i da ih ne možemo i ne moramo i ne treba da ih razumemo kao jednom zauvek u vosku pisane. Dakle, ni ono po čemu se mi vladamo ne treba da bude okovano nekakvom inercijom, nego takođe mora biti neprekidno podvrgnuto preispitivanju.

I na kraju, ono o čemu takođe govori Helen Longino, važna odlika jedne zdrave akademske zajednice jeste intelektualna jednakost učesnika, bez obzira na ono o čemu sam maločas govorila, a govori i Pjer Burdije, da mi imamo različite pozicije moći u nekakvim sistemima tog akademskog zajedništva. Mora, dakle, postojati jednakost, mogućnost jednakosti u našem intelektualnim raspravama. To je takođe pitanje koje treba da postavimo, sami sebi, i da li će nas odgovor na to pitanje zadovoljiti? Mislim da, ako se borimo i ako zahtevamo akademske slobode, ako zahtevamo slobode za sebe, važno je da prvo sami sa sobom razmislimo šta ćemo s tim slobodama. Važno je da prvo pred sobom razmislimo na koji način unutar sopstvene zajednice funkcionišemo, da li ispunjavamo ove kriterijume o kojima sam govorila, šta treba da učinimo da bismo te kriterijume eventualno zadovoljili, približili im se, da bismo onda mogli sa mnogo više razloga, sa mnogo više prava i sa mnogo više efikasnosti, da zahtevamo i branimo svoju akademsku slobodu.

Dalibor Petrović [foto: P. K.]

Predrag Krstić

Jedna dimenzija pitanja akademske slobode bila bi da akademska sloboda podrazumeva nešto kao akademsku javnost, a to znači i odgovornost, upravo zato što je sloboda. Biljana, izvolite.

Biljana Bodroški Spariosu

Ono što bih ja rekla, što sam pročitala više puta, jeste da se može govoriti, ali načelno, da nema jedinstvenog tumačenja akademske slobode. Moglo bi se izdvojiti, ne mogu tačno da se setim prema kojim autorima, ali to su već opšta mesta u literaturi, jedno stanovište, da je akademska sloboda ograničena pripadnošću naučnoj disciplini i da profesor ili student ima neograničanu slobodu, od istraživačkog univerziteta, od 19. veka do danas, i van okvira nekog kulturno prihvatljivog pogleda na svet, u okviru svoje discipline, svoje kompetentnosti itd. Druga koncepcija je šira i podrazumeva akademsku slobodu i van tih granica. Dakle, ne znači da ja kao pedagog mogu da govorim samo o pedagoškim pitanjima, nego mogu da govorim i o zagađenjima i o tome da je visoka cena električne energije, iako ne znam kako se ona izračunava, i tako dalje. Dakle, to su dve različite koncepcije.

A s druge strane, mi sad imamo jedinstveno stanovište. I ja opet moram da se vratim na pitanje svrhe, jer i sama organizacija univerzitetskog života i realizacija te mogućnosti akademske slobode mnogo zavise od fokusa univerziteta. Nejasno mi je bilo pitanje koje je kolega Dalibor postavio, da li su profesori privatnih univerziteta članovi akademske zajednice, jer često se govori da su najuspešniji univerziteti u svetu privatni. Ali i tih najuspešnijih privatnih univerziteta ima dve vrste. Oni nisu privatni u onom zdravorazumskom značenju koje im ovde pripisujemo. Ako se misli na Harvard, Stenford, Jejl, Kornel, Pensilvanija... one koji su među deset, dvadeset najboljih, oni nisu privatni u smislu da imaju vlasnika, kao što postoje, takođe u Sjedinjenim Američkim Državama, vlasnički univerziteti, čije mi možemo da kupimo akcije. Zovu se univerziteti, ali su zadužbinarski i mi se sada nalazimo takođe u jednoj zadužbini koja je i osnovana da čuva i neki javni interes.

Želim da kažem da su akademske slobode povezane sa finansijskom nezavisnošću univerziteta, institucionalnom autonomijom. I ideja je bila da univerzitet treba bude što nezavisniji i od državnog budžeta i od religije i od spoljašnjih korporacija itd. Ali sve ima svoje prednosti i nedostatke. Ako je u kontinentalnoj Evropi praksa da je država čuvar, da čuva autonomiju univerziteta i uglavnom finansira univerzitet, to ima neke svoje prednosti, ali i nedostatke, pošto ona određuje profesore kao državne službenike, što je nezamislivo, na primer, na američkom kontinentu. Ali i tamo imamo predsednike koji su iz korporativnog sveta, menadžere, što je razumljivo. Sumnjam da bi neki zanesenjak, recimo, koji voli fiziku ili rusku književnost ili ne znam šta, mogao da upravlja zadužbinom od 50 biliona, to jest milijardi, dolara. To je ogromno bogatstvo kojim raspolažu univerziteti. Ali tamo imamo drugih uticaja – ne države, ali zato članova upravnih odbora.

Dakle, teško je naći neko idealno rešenje koje bi garantovalo akademsku slobodu kroz različite organizacione oblike, ali otkad postoji, univerzitet se bori i cela istorija univerzitetske i akademske zajednice u stvari se može opisati kao konfliktna. Nikad njen odnos sa spoljašnjom sredinom nije bio harmoničan, lak. Govorili smo o nekim spoljašnjim centrima moći, ali ipak, kad se ujedine profesori i studenti, mnogo se može učiniti. I tako se, na kraju, i snažila i širila univerzitetska mreža.

Predrag Krstić

Hvala. Dalibore, ti si se već dotakao ove teme akademskih sloboda ili nesloboda. Molim te, nastavi.

Dalibor Petrović

Najpre, što se tiče privatnih fakulteta. Ja sam više mislio na Megatrend i neke slične fakultete, ali čisto da bih banalizovao situaciju i prikazao je na taj način. Kako osvojiti slobodu i kako se odnositi prema slobodi? Mislim da, pre svega, treba, i da smo sad u fazi kada treba da se izborimo za slobodu, i da zapravo nikad nije bilo upitnije naše pravo da se slobodno i kritički izjašnjavamo prema pojavama u društvu i donosimo naučne sudove i tako dalje.

Pada mi na pamet primer 12 nastavnika sa Bogoslovskog fakulteta, koji su 2017. godine potpisali, iznenađujuće hrabro, s obzirom da dolaze s tog fakulteta, da su saglasni sa idejom da podržavaju teoriju evolucije Čarlsa Darvina, govoreći da je ona naučna i da kreacionizam kao takav nema naučnog utemeljenja. To je bio jedan, čini mi se, relativno slobodan, slobodoumni, kritički stav tih 12 nastavnika, mladih, bilo je među njima i redovnih profesora. I u poslednjih šest ili sedam godina desilo se da su svi oni manje-više eliminisani, neki su ostali, ali su se preobratili, morali su javno da se odreknu svog mišljenja, da napišu tekstove u kojima relativizuju to što su tvrdili, a oni koji nisu bili spremni da se odreknu svog mišljenja, jedan po jedan, u procesu izbora, kada su dolazili na red da budu izabrani, iako su ispunjavali uslove, nisu bili reizabrani, čak je i redovni profesor, vladika Maksim Vasiljević, dobio otkaz mimo svih pravila.

Profesorka Snežana Šerbula sa Tehničkog fakulteta u Boru koja se bavi zagađenjem, pre nekoliko meseci u jednom intervjuu, na pitanje novinara da li to što kineska fabrika Ling Long planira da izgradi mali nuklearni modulator za proizvođnju energije može biti opasno, rekla je da bi izgradnja takog jednog sistema bila mimo propisa i da bi potencijalni akcident bio opasan za Bor pa i za Srbiju. Nakon toga dobila je tužbu gradonačelnika Bora za izazivanje panike, uznemiravanje javnosti itd. i trenutno je taj proces u toku. Da li će otići na sud, da li će ta tužba dobiti svoj proces i kasnije presudu, ne znam. Mi smo ponudili neku vrstu podrške i saradnje. Pominjao sam Gruhonjića. To su stvari sa kojima se mi suočavamo danas u Srbiji.

Naravno da možemo da pričamo o akademskim slobodama, o pravu na kritičko mišljenje, o tome da li neko usmerava naš naučni rad tako što finansira projekte koji se bave određenim temama, dok neke druge teme stavlja u drugi plan. Naravno da imamo agende i sve je to takođe vrlo važna tema, ali u atmosferi i situaciji kada vi nemate pravo u okviru sopstvene stručnosti da iznesete stav – ne govorim o javnim debatama, ne govorim o nekakvim stavovima koji bi mogli biti na ovaj ili onaj način polemički, nego o iznošnjenju stručnih stavova iz oblasti kojim se bavite – o kakvoj onda akademskoj slobodi govorimo? Zbog toga sam na početku rekao, nas nekoliko je pokrenulo organizaciju, zapravo nije nas nekoliko, nego više stotina, i, da ne zvuči pogrešno, ima nas mnogo i mi pokušamo da stvorimo uslove u kojima bismo mogli da se bavimo stvarima višeg reda. Naravno da ćemo i u nekakvim forumima koji su uski i zatvoreni pričati o finesama, odgovornosti, šta nosi akademska sloboda, povlači li ona i odgovornost. Naravno da povlači, nije to sporno, ali mislim da su spornije neke elementarnije stvari.

Predrag Krstić

Hvala, Dalibore. Poslednje pitanje je najinteresantnije, o neprijateljima akademske zajednice. Jednog smo identifikovali – gradonačelnik Bora. Možemo dalje po gradovima...

Staša Babić

Kad smo kod crkve i akademskih sloboda, nije ni Kopernik baš dobro prošao. To je duga istorija. Slušajući ovo o čemu razgovaramo i o čemu govore moji sagovornici, sve vreme razmišljam da li mi imamo pravo da govorimo o tome da je akademska zajednica u Srbiji, trenutno napadnuta na neki poseban način ili da ima nekakve posebne neprijatelje. Setimo se, recimo, onog divnog mladog čoveka, Aleksandra Obradovića, koji je takođe rekao nešto što je bilo iz domena njegove stručnosti – govorim o uzbunjivaču iz Krušika, koji je nestao sa lica zemlje na mesec dana, kao u najcrnjim romanima, zato što je javno rekao informaciju iz domena svoje stručnosti, svog znanja, što je bilo neprihvatljivo onima koji donose odluke. Da li mi trenutno u ovoj zemlji živimo u situaciji u kojoj akademska zajednica ima neke druge neprijatelje ili su to ti isti? Dakle, pitam se da li mi možda sebi pripisujemo nekakvu vrstu ekskluzivnog statusa, zaboravljajući da bi zapravo trebalo da se svi zajedno borimo za neko drugačije i bolje društvo, pa će u njemu i akademske slobode biti drugačije. Sada sam malo đavolji advokat.

Biljana Bodroški Spariosu

Verujte mi, ovo mi je bilo najteže pitanje. Nisam znala šta da odgovorim. Razmišljala sam šta mogu da odgovorim na prvo i drugo pitanje i nadala se, možda će isteći vreme, pa do neprijatelja nećemo ni doći. Bez namere da bude diplomatski, ovako bih odgovorila. Ne samo u Srbiji, nego najveći neprijatelj akademskoj zajednici uopšte je sama akademska zajednica, koja lako pristaje da odustane od svojih principa, da odustane od odanosti, jedinstva, u situacijama, kada bi kolektivno trebalo da deluje, da ne pristane, dakle, ni na kakvu fragmentizaciju interesa. Studenti imaju svoje interese, pa su i ti interesi sada podeljeni na budžetske, samofinancirajuće, pa će ove discipline dobiti više sredstava, a ove manje... I tako se dolazi do sve manjih grupa koje nisu u stanju, nemaju tu kritičnu masu da se izbore.

Moja kuća stoji na dve grede
Pogledaj Bože da mogu da ti se jadam
Moja deca hodaju bosa, gladna
Pogledaj Bože da mogu da ti se jadam
Sa praznim torbama vraćamo se kući
Pogledaj Bože da mogu da ti se jadam
Cigani gladni čekaju po svetu
Pogledaj Bože da mogu da ti se jadam
Joj, ali Bog neće da nas gleda
Joj, ali Bog neće da nas gleda
Joj, ali Bog neće da nas gleda
neće da nas
ože da mogu da ti
stoji na dve grede

akademska zajednica

sesija 6 [19:00 – 20:30]

AKADEMSKA ZAJEDNICA

Čemu su i kako odani pripadnici akademske zajednice?
Kako organizovati (intelektualnu) slobodu?
Neprijatelji akademije su...?

r a s p r a v a

moderator: **Predrag Krstić**
[filozof, Institut za filozofiju i društvenu teoriju]

uvodničari:

Dalibor Petrović
[sociolog, Saobraćajni fakultet]

Staša Babić
[arheolog, Filozofski fakultet]

Biljana Bodroški-Spariozu
[pedagoškinja, Filozofski fakultet]

d i s k u s i j a

UNIVERZITET U BEOGRADU

I to lako pristajanje na kompromise. Meni je to najteže. Uvek su bili ogromni pritisci. Kad pogleda čovek kroz istoriju, šta su sve trpeli studenti i profesori, ali kad su zajedno, snaga kolektivnog čini da budu pobednici. Pročitala sam nedavno zapis jednog istoričara koji kaže da su dobro prolazili univerziteti u tim stalnim sukobima i igrama moći, ranije između crkve i države, između država, danas između ovih, i onih korporacija. Evropa je, tako mi se činilo, najteže prihvatala taj tržišni princip i tu fragmentizaciju, a danas olako pristajemo da se odričemo svih vrednosti i ideala i počinjemo da računamo te bodove, da objavljujemo u ovom i onom časopisu, bez ikakvog otpora. Jednostavno, ja to ne mogu da shvatim. Dakle, najveći neprijatelj akademske zajednice je pristajanje na nešto što nema nikakvu tradiciju istinskih akademskih vrednosti.

Najveći problem univerziteta danas je što svaka nova generacija ima sve više teškoća da otvoreno razgovara o kontroverznim, o teškim pitanjima, javno. A zašto nam se to dešava? Ne samo nama u Srbiji, nego šire. Mislim da je akademska zajednica u velikoj krizi i zato se uporno vraćam na svrhu univerzitetskog obrazovanja, da često postaje nešto sasvim drugo, što se više ne tiče obrazovanja, niti naučnog istraživanja, niti nauke, već neka instrumentalizacija obrazovanja u potpuno neobrazovne i neakademske svrhe.

Dalibor Petrović
Mislim da je prilično jasno koga ja vidim kao protivnike slobode, kada je reč o univerzitetima, ali i akademskim slobodama, generalno. Ali mislim da bismo mogli da idendifikujemo niz procesa koji su se dešavali proteklih nekoliko decenija, ne samo u Srbiji, nego i i šire, koji su zapravo odricali sve one elemente akademske zajednice ili pokidali one elemente akademske zajednice o kojima ste i vi govorili. I autonomiju, i pravo na kritičko mišljenje, slobodu i tako dalje. Naravno, govorio sam ili pominjao, ili se implicitno podrazumevalo da mislim na različite političke aktere koji se prepoznaju, ne samo ovde, nego i u svetu, pa evo i u Americi. Govorili smo o univerzitetu kao akteru koji još uvek ima nekakav potencijal, nekakvu moć, neki ugled da ukaže na procese koji eventualno nisu dobri, zdravi, koji su korumpirani, i to je zapravo nešto što se na ovaj ili onaj način, sa različitih pozicija moći, pokušava da se predupredi, spreči, pa čak i na najgrubije načine, koje sam pominjao malopre, suspenduje. Zato sam imao problem da pričam o akademijskoj zajednici, zato što se sve više danas svodimo na principe ili postajemo deo nekakve uslužne tržišne ekonomije u kojoj se doživljavamo kao isporučioci nekakvih usluga, koji imaju klijente, i onda moraju da se ponašaju onako kako uslužna ekonomija funkcioniše. To znači, mušterija je u pravu, klijenti je u pravu, moramo da se prilagodimo zahtevima tržišta, moramo da se prilagodimo kriterijumima vrednovanja nas, koji su karakteristični za kapitalističko društvo – da budemo jasno merljivi, kvantifikovani i vrlo lako zamenljivi. I to su sve procesi koji potpuno kidaju ono što su osnove akademske zajednice kao nekakvog – kako to sad zvuči nostalgično! – autonomnog, samoupravnog tela koje bi praktično imalo pravo da donosi odluke nezavisno od drugih aktera ili u saradnji sa drugim akterima.

Prema tome, mislim zaista da mi danas govorimo o nečemu što je bilo, podrazumevajući da to još uvek postoji, a da smo svedoci pokušaja da se zatre ono što je činilo akademsku zajednicu zajednicom. Da ne budem mračan, postoji i nešto što može biti dobro u svemu tome. To je kada mi kao pripadnici akademske zajednice prepoznamo da smo prepušteni sami sebi, kada prepoznamo da zapravo ne postoje institucije ili procedure

Slavka Vlajić [foto: P. K.]

koje će nas zaštititi – onda ćemo početi ponovo da se okrećemo jedni drugima i počećemo da tražimo podršku jedni od drugih. Bez podrške, bez nekakve saradnje, prevazilaženja nekakvih uskih interesa, nećemo preživeti kao nekakvi akademski, ugledni delatnici ili ćemo prosto biti, kao što sam rekao, isporučioci usluga u tržišnoj ekonomiji.

Marija Petrović. [foto: A. Đ.]

Marjan Ivković [foto: P. K.]

Predrag Krstić
Hvala. Ovim su završena tri kruga pitanja i odgovora, tako da vas molim da sad bude pitanja koje nisam sam smislio, nego neka smislena. Molim vas, izvolite. Ako neće niko, moraću ja, a to neće biti dobro. Evo, Biljana, rekao bih da je jedinstvo zapravo ono na čemu insistirate u ovoj priči: jedinstvo profesora i studenata. Sad, ja imam jednu mračnu kontrasliku, a to je da je postojalo to jedinstvo 1933. na *Opernplatzu* u Berlinu, gde je udruženja studenata zajedno sa profesorima spaljivala knjige, a Gebels je pred 40.000 ljudi to pozdravio, tvrdeći da je to buduća obrazovna politika, a milioni su zadovoljno slušali na radiju.

Biljana Bodroški Spariosu
Pa niste baš morali... A ko je bio rektor? Hajdeger. Naravno da je uvek bilo tamnih perioda, ali zato je bitno da se od proceduralne normativnosti držimo principijelne normativnosti. Mislim da je to spas. Kada je samo nastava u pitanju, dobro je držati se, recimo, i nekih proceduralnih aktivnosti, ali, mora da postoji neki konsenzus o tome šta su ključne vrednosti. Ako se ne držimo tih vrednosti, onda mi više nismo akademska zajednica, a mi smo akademska zajednica sve dok ostvarujemo ciljeve obrazovanja. A šta je obrazovanje? Nije obrazovanje politička agitacija, nije indoktrinacija, nije ljudski kapital – to je samo jedan aspekt obrazovanja, priprema za tržište rada.

Gert Bijesta, koji će doći u oktobru u Beograd da održi predavanje, kaže da sociolozi postavljaju pitanja sociologije obrazovanja, istoričari istorijska, psiholozi psihološka, a ko postavlja obrazovna pitanja obrazovanju? Dakle, obrazovanje ima neke svoje inherentne vrednosti. Osnivač pedagogije kao nauke, Herbart, rekao je da postoje dve vrste ciljeva oduvek, nužni i mogući. Nužni su razvoj moralnog karaktera, svi drugi su mogući. Dakle, u tom smislu, naša odbrana od svih zloupotreba, političkih, ekonomskih, zapravo treba da bude vraćanje na principe, a to je stvar nekog društvenog konsenzusa, ja mislim.

Dalibor Petrović
Ukratko, potvrdio bih ovo što ste rekli. Zapravo, kod odbrane bazičnih principa jedinstvo mora da postoji i naravno da je sve preko toga mimo duha onoga što je akademska zajednica, koja je zapravo sazdana na nečemu što je kritičko mišljenje i neslaganje, a ne slaganje. Ali plagijat je – plagijat. I ako nismo jedinstveni oko toga šta je plagijat, onda smo u velikom problemu. Ako se na Pravnom fakultetu to dovodi u pitanje i ne možete dosledno da sprovedete procese i da dokažete da je neko nešto plagirao, onda je to problem. A naravno da jedinstvo kao takvo i ne mora biti *per se* uslov nečega što je akademisko delovanje.

Staša Babić
Htela sam da priupitam sa kog mesta, na kom mestu, se odlučuje šta je politička upotreba, a šta politička zloupotreba? Na primeru upravo ovoga što ste vi pomenuli – nije jedini, ali dramatičan je i upečatljiv. Dakle, šta je politička upotreba univerziteta, odnosno šta je politička pozitivna uloga univerziteta? Kada kažem politička, ne mislim politička u smislu dnevne politike, nego ona koja čini dobrobit našem polisu, u najširom smislu reči, a šta je zloupotreba? Kako odlučujemo kada je univerzitet zloupotrebljen, a kada je dobro upotrebljen?

Biljana Bodroški Spariosu
Nije odgovor, ali evo šta mogu da mislim o tome. Vrlo je korisno razgraničiti politiku, bilo kakvu, od obrazovanja. Znači, ipak postoje razlike.

Staša Babić
Da li je to moguće?

Biljana Bodroški Spariosu
Moguće je. Modelski, teorijski. Ako to ne možemo da uradimo, da li onda postoji samo politika obrazovanja, a ne postoji obrazovanje kao autentičan fenomen, čisto obrazovanje, obrazovni doživljaj, obrazovni odnos? Svaka od nas se seća nekog predavanja koje bilo tako inspirativno, da imate neki poseban doživljaj, nezaboravan, novi uvid. To jeste nešto što je obrazovno. Ne može biti i političko istovremeno.

Staša Babić
A šta ako je to predavanje bilo o, recimo, nekom impresivnom političkom događaju i zato me upravo tako fasciniralo?

Biljana Bodroški Spariosu
To je ambivalentno, naravno, ali je ipak u granicama neke kulture, nekog poglada na svet, nekog moralnog kodeksa – zato je otvoreno pitanje, nisu univerzalni kodeksi. Ali ipak postoji neki etički kodeks koji mora biti prihvaćen u toj kulturi i društvu. Uvek su šira zajednica i javnost, na kraju krajeva, neki korektiv. Ne postoji apsolutni korektiv, bilo čega, ali šta je spas za akademsku zajednicu? Unutar same akademske zajednice čovek nešto istražuje i objavljuje i onda počinje da sumnja u svoje rezultate. E to je ono, kad tako svako za sebe i svako za svog kolegu vrši recenziju. U toj mreži međusobnih procena, ja mislim, nema spoljašnjeg, ne postoji nijedan centar van akademske zajednice koji zna da da odgovor na to pitanje. Dešavaju se promašaji. Koliko puta mi znamo u svojim disciplinama neke teorije ili nešto što niko nije hteo da objavi u časopisu, a posle se pokazalo kao genijalna ideja. Obrazovanje je na dugi rok i puno grešaka imamo u međuvremenu. Tek naknadno možemo da znamo. Znate, kod Čehova u *Ujka Vanji* postoji jedan lik univerzitetskog profesora i kad ga opisuje kakav je profesor, Vanja kaže: „Nijedna stranica njegovog rada neće ga nadživeti". Ne možemo uvek da znamo da li smo na pravom putu.

Dalibor Petrović
Kad je reč o mešanju politike i obrazovanja, evo jedan lični primer. Ja sam nekada studentima jednog tehničkog fakulteta BU objašnjavao Veberove tipove delanja, i on ima neki četiri tipa, ciljno-racionalno, vrednosno-racionalno i tako dalje, i da bi to njima bilo jasno, jer su to studenti prve godine fakulteta, bilo je to 2004, 2005. ili 2006, ja sam njih pokušao da asociram preko političara koji su tada bili aktuelni. Da li je to problematično, ili profesor ima slobodu da tako nešto radi? Rekao sam, ciljno-racionalno dela onaj ko je pragmatik, traži najkraći put do nekakvog rešenja itd. i pitao sam ih da li im neko pada na pamet. Tada je to bila recimo asocijacija na Đinđića ili tako nekog, dok vrednosno-racionalno dela neko kome je opet bitan cilj, ali neće vrednost da na tom cilju poništi. To je bio Koštunica. Primer za afektivno delanje, nekoga ko se povodi za strastima, bio je, naravno, Šešelj, zatim Velja Ilić i tome slično. Onda mi se desilo da me je posle nekog vremena dekan pozvao na razgovor i pitao: „Dobro, čoveče, šta si ti to pričao na predavanju?" Rekao sam mu da sam davao primere i da to radim već godinama, smatrao sam da je to neki vid moje akademske slobode. On kaže: „Sve je to u redu, ali tebi je student član porodice Velje Ilića, a Velja Ilić je naš ministar za kapitalne investicije i on nama daje pare." I moli me da joj se na neki način izvinim, a da to ne bude očigledno. I tako, da vas ne zamaram dalje...

Hoću da kažem da u svom pristupu, kad predajem sociologiju brucošima, na više fakulteta, sve više osećam kako sebe cenzurišem u primerima koje dajem studentima. Mnogo lakše sam ranije uvodio političke aktere u ono što su moja predavanja, a sada dobro razmislim kada ću reći i pomenuti nekog – prvo, imam osećaj da banalizujem stvari – pojeftinjujete, vulgarizujete i tako dalje – ali u podsvesti je negde, ne da sedi član porodice Velje Ilića, već da postoji neka kamera ili da snimaju studenti nekim mobilnim telefonom i kasnije će pustiti snimak negde na mrežu. Mislim da je to problem. Da je to nešto što zapravo stvara uslove u kojima ćemo svi mi preispitivati koja je mera naše slobode. Ja sam ipak neko ko još uvek veruje da je dosta slobodan u onome što želi da izrazi, ali gde su oni koji su oprezniji i koji su na neki način zabrinuti za svoju poziciju, koji su u fazi napredovanja itd. I to je ono što zapravo predstavlja problem, upliv, sada već svakodnevice u ono čime se sada neposredno bavimo.

Slavica Vlajić
Dobro veče svima, ja sam Slavica Vlajić sa Ekonomskog fakulteta. Lepu priču o evoluciji obrazovanja imate, za one koji nisu čitali, moji studenti možda nisu, u knjizi koju su priredili Cvejić i Krstić, i u kojoj najpre imamo priču o Humboltu, zatim o Adornu i na kraju o Lismanu: kako smo došli od obrazovanja preko poluobrazovanja do teorije neobrazovanja. Ono što mene zapravo interesuje, a negde na liniji onoga o čemu je Dalibor pričao, jeste da li je poraz akademske zajednice to što na tribinama Mislilišta o obrazovanju, o zajednici, od 100.000 studenata Beogradskog univerziteta, od 5000 profesora, možda ih ima i više, nas tek ovoliko prisustuje? Hvala.

Dalibor Petrović
Naravno, apsolutno se slažem, to je bila i moja impresija. Pravo da vam kažem, ja sam bio čak i zadovoljan kad sam video koliko je ljudi u publici. Polovinu verovatno čine i moji prijatelji i poznanici, ali to smo mi: mala grupa ljudi koja pokazuje neku vrstu svesti i interesovanja, ali daleko od toga da je to nešto čime možemo biti zadovoljni i mislim da je to prava slika onoga sa čime se danas suočavamo.

Adriana Zaharijević
Vi ste me podstakli ovim pitanjem da li obrazovanje uvek mora biti političko ili možemo da ih odvojimo, iako mislim, i tu se sasvim slažem sa Daliborom, da u našoj zemlji postoji jedan preduslov za bilo kakve slobode, uključujući i one o kojima smo večeras govorili. Nešto mi je odmah palo na pamet, ne moramo uopšte da dođemo do univerziteta. Nedavno sam razgovala sa jednom poljskom istraživačicom koji se bavi motivom zazidivanja u epskoj poeziji. Počele smo da pričamo o zidanju Skadra i načinu na koji se zidanje Skadra čita u Srbiji i načinu na koji se čitalo 90-ih, pa danas, pa da li se čitalo u Jugoslaviji, pa kako se čita u Albaniji, gde postoje verzije pesme. I otprilike smo došle da zaključka da postoji promena u načinu na koji vi čitate sa decom u petom razredu, dakle u onom prvom trunutku kada obrazovanje postaje nešto drugo u odnosu na učiteljicu. Ta poruka je izrazito politička, u načinu na koji vi treba da razumete žrtvu, naciju itd., na kraju krajeva i epiku koja se tada prvi put pojavljuje za samu decu. Postoji zaista snažna politička poruka, i onda, kada ste rekli da javni obzor kontrolište kakva će biti politika,

Adriana Zaharijević [foto: P. K.]

pomislila sam, upravo naš kontekst u kojem se taj prostor javnosti menjao dramatično više puta u poslednjih samo 40-ak godina, pokazuje kako se te politike direktno uvlače i u osnovnu školu, da ne pričamo kasnije.

Ja se bavim studijom roda, i to je za neke istraživače u ovoj akademskoj zajednici par excellence ideološka stvar. Da li ja ikada govorim, kada govorim studentima ili bilo kome drugom, drugačije – do politički? Moje pitanje je da li obrazovanje i politika zaista mogu da se odvoje? I, s druge strane, pitanje koje je za sve: da li mi, upravo zbog konteksta u kojem živimo, u kojem se naša akademska zajednica obrazuje, i koja je od početka bila nagnana na to da bude politička, od osamdesetih do danas, zbog svega što se dešavalo u ovoj zemlji – dakle, da li imamo mogućnost da budemo isključeni, ravnodušni, u tom smislu ne-politički, što je danas neka vrsta čak i zamerke, elita koja ćuti i isključuje se?

Staša Babić
Očigledno da nisam sasvim dobro artikulisala kada sam maločas govorila, pa ću sad pokušati da budem jasnija. Kad god se vode ovakvi razgovori – a ovo nije prvi, a izvesno ni poslednji kojem prisustvujem – mi tražimo pravo da budemo kritični spram vlasti. Suština cele priče je da mi hoćemo da nekažnjeno kritikujemo vlast, kao jedan način da opišemo akademske slobode. Jednostavan, ali možda baš zato i dobar. A s druge strane, hoćemo da ubedimo sebe i sve druge, da to što mi radimo nije politika. Pa to ne može zajedno.

Dakle, mi hoćemo da kritikujemo sa nekog političkog stanovišta. I to je u redu. I ja ne znam zašto bežimo od politike. U stvari, znam zašto. Zato što nas je iskustvo naučilo da je politika neki kal, neko potpuno đubre, u koje ne treba zagaziti. Pa ne mora biti tako, i jedan od mogućih načina da razgovaramo o politici i o političkim pitanjima, a da to ne bude kaljuga, jeste da o tome razgovaramo na jedan kvalifikovan i promišljen način, i to valjda jeste uloga univerziteta. Dakle, ako tražimo akademske slobode, mi ih tražimo da bismo mogli da govorimo o političkim temama. Prema tome, ne možemo onda u isto vreme da tvrdimo da to što mi radimo nije politika. Ja sam arheolog, nisam na prvu loptu jasno politična, ali ako ja predajem svojim studentima, a predajem o atinskoj demokratiji, teško mogu da propustim da to negde provučem, zar ne? Čak više i ne izbegavam, nego upravo to i radim, jer o toj demokratiji im i pričam zato što je cela priča o atinskoj demokratiji važna, odnosno predstavljena kao uporišno mesto onoga u čemu mi danas živimo, modernih demokratija i tako dalje. To je uopšte i jeste tema u njihovom kurikulumu zato što je to nekakav ideal, ili bi trebalo da bude. Pa onda moramo o tome i da pričamo.

Biljana Bodroški Spariosu
Ja nisam tvrdila da obrazovanje nije duboko isprepletano sa politikom. Ali ne slažem se sa tvrdnjom da apsolutno ne postoji distinktivni pojam obrazovanja odvojeno, da ne možemo da ga definišemo. Politika i obrazovanje su povezani, ali ne znači da su u svakom segmentu, da je to i isto. Jer šta bi onda bio predmet našeg proučavanja? Obrazovanje je toliko složeno. Kant je rekao – najteži problem koji postoji pred čovečanstvom. Ali zato imamo različite koncepcije. Imamo kritičku teoriju, kritičku pedagogiju, koja upravo zastupa tu ideju da je sve politika, skriveni kurikulum i tako dalje. To je jedan dobar aspekt, ali imamo i drugi, na primer postkritičku pedagogiju koja afirmiše one intrinzične obrazovne, afirmativne aspekte, autentične aspekte.

Na Univerzitetu Kent u Liverpulu objavljen je 2017. manifest postkritičke pedagogije i meni je interesantno što su uglavnom engleski autori filozofi obrazovanja, a ne kontinentalne Evrope u kojoj je duže postojala ta pedagoška tradicija. Oni reafirmišu tu ideju „ne više obrazovanje za, vratimo se – obrazovanju" koje ima vradnost, vredno je po sebi. Nije, dakle, vrednost ona diploma, onaj papir, nego obrazovanje koje svedoči sam čovek svojim govorom, svojom pojavom, svojom komunikacijom. Postoje različite teorije,

postoje politički aspekti obrazovanja, ali obrazovanja možemo tematizovati u jednom drugačijem kontekstu, a ne samo političkom. A svakako je toliko toga bilo političkog. Predstavnici post-kritičke pedagogije govore o tome da to čak i uskračuje nadu. Za vaspitanje i obrazovanje potrebno je da imamo neki entuzijazam, nadu, da verujemo u nešto, da imamo vrednosti u koje verujemo. Mi ne možemo reći deci koja ulaze u svet, koju rađamo, da sačekaju još 20 godina dok prođu sva zla i svi ovi ratovi i korupcije. Mi moramo da im pokažemo nešto vredno, za šta vredi živeti i neki pravec koji im nudi nadu.

Marjan Ivković
Otvorili smo zaista ogromno pitanje i čini mi se da je značajno da imamo u vidu da je termin politika izrazito višeznačan i da ima više dimenzija značenja koja su nesvodiva. I sad mi padaju na pamet tri dimenzije značenja koje mislim da su nam važne. Jedna je, naravno, ova najkonvencionalnija politika, politički sistem koji omogućuje reprodukciju društva, reguliše ekonomska, kulturna pitanja itd. Onda imamo dimenziju i značenje politike kao jednog impulsa hegemonizacije određene vrednosne perspektive određenog svetonazora. Ali imamo treću dimenziju, koja je, mislim, za nas najznačajnija, a to je dimenzija politike kao činjenja nečeg što je do tog trenutka bilo neproblematično problematičnim i predmetom sporenja dve ili više perspektiva. To je, recimo, značenje koje se u tradiciji kritičke teorije, feminizma, raznih drugih bliskih teorijskih orijentacija najčešće postulira kao najznačajnije značanje politike, a to je sporenje oko toga šta je neki fenomen i šta je cela stvarnost i to je ono značenje u kojem nastaje spona između politike i nauke, čini mi se, koja se često prenebregava ili namerno negira.

Na primer, konzervativni delatnici, antirodni delatnici, kada recimo govore o rodnim studijama, oni govore to isključivo iz impulsa za hegemonizacijom jedne vrednosne orijentacije koja hoće da potisne do tada dominantnu vrednosnu orijentaciju. Generalno, konzervativci ne vide neku drugu dimenziju politike osim te. Za njih je sve uvek borba za hegemonizaciju jednog svetonazora. I negiraju aktivno postojanje ove treće dimenzije, koju bismo mogli nazvati i dimenzijom kritike, i dimenzijom kontestacije. I sad, kad se kaže odnos nauke i politike, mislim da je ta treća dimenzija tačka preseka, jer ono što radimo unutar nauke i unutar obrazovanja koje je kvalitetno, jeste upravo to da učimo mlade ljude da nešto što je naizgled samorazumljivo, problematično, naturalizovano, dovedemo u pitanje. Ne nužno da dođemo do nekog zaključka, već naprotiv, ta pitanja su nužno već i otvorena. Mislim da moramo da imamo u vidu ta značenja, upravo kako bismo mogli da se odbranimo i od nekih reakcionarnih artikulacija odnosa nauke i politike i pokušaja da se tu nešto rigidno kontrastira. Više je komentar nego pitanje.

Predrag Krstić
Uprkos očekivanjima, niko se dalje ne laća mikrofona da prokomentariše komentar. Baš dobro, jer ionako moramo da završavamo. Ovde je kraj priče i kraj ovog ciklusa, ali nije sasvim kraj, jer može i mora jedan pozdravni i završni govor da se održi, koji srećom neću držati ja, nego Milica Milojević, a sada se gostima zahvaljujemo i, pogotovo, izdržljivoj publici.

Mislilište, 22. maj 2024. [foto: P. K.]

Mislilište, 22. maj 2024. [foto: P. K.]